

Meg kell itt emlékezni dr. Heimler Károlyról, Sopron város akkori főjegyzőjéről, akinek egyrészt a város, másrészt jómagam is sokat köszönhetek. Heimler Károly volt a Soproni Városszépítő Egyesület alapítója, és sokáig elnöke és ebben a minőségben megmozgatta a város közönségét Sopron szempontjából nagyszabású terveihez. Heimlerről Szabó Jenő a Soproni Szemle 1969. 3. és 1976. 4. számában (Emlékezés Heimler Károlyra és Adalék Heimler Károly egyéniségéhez) írt, amit rossz néven is vettek tőle, mert Heimler pályáját valamikor „rendőrkapitányként” kezdte. Amikor majd a 20-as, 30-as évek soproni történetét megírják, Heimler Károlynak abból nem szabad kimaradnia, megérdemelné, hogy halála után Sopron díszpolgárának válasszák, utcát vagy teret nevezzenek el róla, és még szobrot is kapjon. Ő kezdeményezte és valósította meg a modern Lőver uszodát, a Tómalom fürdőt és szállodát, a Hubertus telepet és vendéglőt, és sok egyében kívül, ő alapította a Soproni Szemlét. Európéer volt, sokat utazott, látott, és a látottakat Sopronban igyekezett megvalósítani. [...]

Engem pártfogolt Heimler Károly berlini tanulmányutamban. Többízben bizott rám kisebb feladatokat, ami nekem akkoriban sokat jelentett. És végül, a Károly-magaslati kilátótorony tervezését is rám bízta, pedig akadtak szép számmal, akik erről le akarták beszélni. Hálával tartozom én is dr. Heimler Károlynak.

Winkler Oszkár: Napló II. 1930-tól 1934-ig: Berlin, Róma, Sopron, Budapest.

Közzéteszi: Winkler Barnabás

Ára: 1000,-Ft

2025. második szám

Soproni Szemle



Soproni Szemle

2025. második szám

Hetvenkilencedik évfolyam

A Soproni Városszépítő Egyesület
helytörténeti folyóirata

Soproni Szemle. A Soproni Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata.

Alapította Heimler Károly.

Megjelenteti a Soproni Szemle Alapítvány



Sopron Megyei Jogú Város támogatásával.

Felelős kiadó Dr. Bartha Dénes.

Megjelenik évente 4 alkalommal.

SZERKESZTŐSÉG

Bolodár Zoltán, Dominkovits Péter, Jankó Ferenc, Kelemen István,

Kiss Melinda technikai szerkesztő, Németh Ildikó, Sági Éva,

Szende Katalin felelős szerkesztő, Tóth Imre, Turbuly Éva

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Csekő Ernő, Fiziker Róbert, Gömöri János, Józán Tibor,

Kücsán József, Veöreös András, Winkler Barnabás

A Soproni Szemle Alapítvány székhelye: 9400 Sopron, Új utca 4.

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, interneten <https://eshop.posta.hu> weboldalon, a Magyar Posta Hírlapelőfizetési és Elektronikus Postaigazgatóság (HELP) Irodájában (1900 Budapest, Lehel út 10/a), valamint az egyesületi díjjal kombinálva a Soproni Városszépítő Egyesületnél (9400 Sopron, Új u. 4.) 6500 Ft-ért, nyugdíjasoknak és diákoknak

5000 Ft-ért. Előfizetési díj egy évre 4000 Ft, egyes szám ára 1000 Ft.

Régebbi évfolyamok és példányok (1956-tól) a Soproni Egyetem Növényteni Tanszékén (Sopron, Bajcsy-Zsilinszky u. 4. főépület, magaspöldszint) kaphatók.

A 10404058-40510307-00000000 bankszámlaszámra történő befizetéssel támogathatja a Soproni Szemle Alapítványt. Köszönettel fogadunk minden támogatást.

Nyomdai munka: Foreno Nonprofit Kft. 9400 Sopron, Fraknói u. 22.

Felelős vezető: Major Lajos ügyvezető igazgató

HU ISSN 0133 – 0748

KÉRELEM A SOPRONI SZEMLE SZERZŐIHEZ

KÉZIRAT LEADÁSA

- A kéziratot számítógépen elkészítve szövegfájlban (lehetőleg Word formátumban) kérjük benyújtani.
- A leadásra szánt anyag tartalmazza a szövegfájlt, a képfájlokat megfelelő sorrendben számozva képjegyzékkel, valamint az illusztrációkat is magába foglaló szövegátalakítást Word vagy PDF formátumban.
- A szöveget illetve a címeket ne tipografizálják, valamint ne használják a technikai kellékeket (pl. élőfej, oldalszám, könyvjelző stb.). A technikai szerkesztőnek szóló megjegyzéseket a kísérőlevélben vagy az illusztrált szövegfájlban kérjük feltüntetni.
- A kéziratban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével – arab számmal tüntessék fel.
- A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk.
- A szerkesztői felkérés vagy egyeztetés nélkül leadott kéziratok megjelentetésére a szerkesztőség nem vállal kötelezettséget.
- A folyóiratban megjelenő anyagok két lektor szakvéleménye alapján kerülhetnek közlésre. A szerkesztőség fenntartja a szöveggondozás jogát.

ILLUSZTRÁCIÓK

- A fotók és rajzok tónusosak, jól láthatóak legyenek. Digitális képek esetén JPG vagy TIFF fájlokat kérünk legalább 300 DPI felbontásban. A Word szövegfájlba illesztett illusztrációk nem alkalmasak a technikai szerkesztésre.
- A sorszámmal ellátott illusztrációkhoz kérjük, egy külön fájlban mellékeljék a képjegyzéket.

HIVATKOZÁSOK ELKÉSZÍTÉSE

Hivatkozás a kiadvány egészére:

- Szerző (-k): Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- A szerzők nevét dőlt betűvel kérjük feltüntetni

Hivatkozás a kiadvány egy részére:

- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője:
- A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (sorozat címe, kötet száma)
- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe kötet száma)
- A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[=szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -tól -ig p.)
- A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uő., uo., i. m., l. [=lásd], jz. vagy jegyz.

SZERZŐI TISZTELETPÉLDÁNY

- Minden szerző cikkenként tiszteletpéldányt kap.
- Különnyomatok készíttetését a Szerkesztőség nem tudja vállalni, hanem PDF fájlt küld a megjelent közleményről.
- A honorárium kifizetése miatt kérjük, szíveskedjenek megadni a pontos címet, bankszámlaszámot, a kezelő pénzügyi intézet pontos címét és pénzforgalmi jelzőszámát.
- Sajnálattal közöljük, hogy 5000 Ft alatt honoráriumot fizetni nem tudunk, helyette plusz tiszteletpéldányt küldünk.

Soproni Szemle

2025. második szám

hetvenkilencedik évfolyam

TARTALOMJEGYZÉK

Szende Katalin köszöntése	97
---------------------------------	----

AZ ÚTMENTI SZOBORTÓL A VÁROSTERVEZÉSIG

TÓTH ZSUZSANNA: Szent Anna harmadmagával Sopronhorpácson. Egy szoborcsoport kapocs a népek között	99
TÁRKÁNYI SÁNDOR: A Handler építészdinasztia által épített házak a Várkerületen, a levéltári dokumentumok tükrében	121
SZENDE KATALIN: Major Jenő, a településtörténész	150
WINKLER OSZKÁR: Napló II. 1930-tól 1934-ig: Berlin, Róma, Sopron, Budapest Közzéteszi: Winkler Barnabás	168

MŰHELY

SZÁLA ERZSÉBET – HORVÁTH EDIT: A Berzsenyi Dániel Evangélikus Líceum műemléki könyvtárának új otthona	184
--	-----

SOPRONI ARCOK

PÁSZTOR ENIKŐ JUDIT: „Szívből adtam át”. Talabér Ferencné élete és korszakalkotó munkássága a német nemzetiségi óvodai nevelés szolgálatában	193
VEÖREÖS ANDRÁS: Nemes András köszöntése	197
KISS VENDEL: Szemán Attila köszöntése	199

SOPRONI KÖNYVESPOLC

TURBULY ÉVA: Balf – Nemzeti Emlékhely / National Memorial. Szerk. Winkler Barnabás és Gáspár Zsuzsa. Budapest, 2024.	201
PÁL VIKTOR: Jankó Ferenc: From Borderland to Burgenland. Science, Geopolitics, Identity, and the Making of a Region. Budapest – Bécs, 2024.	204
IFJ. NEMES ANDRÁS: Ifj. Sarkady Sándor: A selmeci-soproni diákhagyományok bűvöletében I–II., Sopron, 2021–2024.	207

Szende Katalin, a Soproni Szemle felelős szerkesztője 2025 májusában ünnepelte 60. születésnapját. Ez alkalomból köszönti Őt a Soproni Szemle Alapítvány kuratóriuma, szerkesztősége és szerkesztőbizottsága.

Szende Katalin 1998 óta, immár 28 éve nagy szorgalommal, empátiával és derűvel gondozza a Soproni Szemlét, vezeti a szerkesztőséget, felügyeli a folyóirat kiadását. 1989-ben az Eötvös Lóránd Tudományegyetemen szerzett történelem, régészet, latin filológia szakos diplomát. Az Eötvös József Collegiumban Mollay Károlynál német paleográfiát tanult. Első munkahelye a soproni Berzsényi Dániel Gimnázium és annak régi könyvtára volt, utána a Soproni Múzeumban dolgozott kilenc évig. Ezt követően, a Magyar Országos Levéltárban eltöltött egy év után a Közép-európai Egyetem oktatója lett Budapesten, illetve Bécsben. Tudományos kutatói karrierje azóta is töretlen, a magyar és európai



Szende Katalin a Budapesti Történeti Múzeumban tartott köszöntő ünnepségen, 2025. május 2. (fotó: dr. Hunyadi Zsolt)

vároستörténeti kutatások kiemelkedő alakja, egyetemi tanár. Neki köszönhető, hogy a Magyar Vároستörténeti Atlasz sorozat első megjelent kiadványa, amelyben szerkesztői és szerzői feladatokat is vállalt, Sopron lett.

1998-ban fiatalon vállalta el a Szemle felelős szerkesztői pozícióját a nagy elődök, Heimler Károly, Csatai Endre és Mollay Károly nyomdokába lépve. Bár egyetemi, kutatói pályája Budapesten teljesedett ki, diplomadolgozatának, doktori disszertációjának témája, első munkahelye, és a Soproni Szemle egy életre Sopronhoz kötötte.

Köszönjük az eddigi közös munkát, folytatjuk!



Csoportkép a 2025 májusában tartott ünnepi szerkesztőségi ülésről (Templom u. 17.).
Balról jobbra állók: Taschner Tamás, Bartha Dénes, Jankó Ferenc, Sági Éva, Kücsán József, Kelemen István.
Balról jobbra ülők: Csekő Ernő, Szála Erzsébet, Szende Katalin, Winkler Barnabás, Turbuly Éva,
Kiss Melinda (fotó: Bolodár Zoltán)

AZ ÚTMENTI SZOBORTÓL A VÁROSTERVEZÉSIG

TÓTH ZSUZSANNA

Szent Anna harmadmagával Sopronhorpácson. Egy szoborcsoport kapocs a népek között

Egy alig ismert szoborcsoport

A nyugati határszéli Sopronhorpács nevét hallva ma mindenkinek először a kora román kori, 1230 körüli békletes kapus plébániatemplom jut eszébe, mely már kilenc átépítést megélt és mint ilyen, egyedülálló az országban.¹ Ugyanakkor a községben más, kevésbé ismert művészeti emlékekkel is találkozhatunk. A mintegy öt méter magas, kőből készült, oszlopon álló *Szent Anna harmadmagával* szoborcsoport szinte a település végén, a Zsira felé vezető úton jobb oldalon egy kertben található, Kántorék egykori földjén. Noha legalább 170 éve ott áll szerényen az út mentén, szinte senkinek nem tűnik fel.

A Sopron környéki szoborcsoportot egyetlen ismert topográfia sem tárgyalja, hiányzik a klasszikus monográfiákból, Csatkai Endre sem ír róla.² Csak Szilárdfy Zoltán szentkép-gyűjteményeiben találunk néhány ábrázolást a *Szent Anna harmadmagával* motívummal kapcsolatban.³ A *Szent Anna-tiszteletet* behatóan elemző újabb kiadványból is kimaradt ez a *Szent Anna harmadmagával* szoborcsoport,⁴ melyet *Mettercia* jelenetnek is hívnak. A „100 magyar falu” sorozatban megjelent *Sopronhorpács* kötetből annyit tudhatunk meg, hogy a Szent Anna-köszobor gótizáló oszlopon áll és „valószínűleg az annabergi kegyiszobor mása.”⁵ A szoborcsoport három, komoly arcú személyt ábrázol,

¹ Bazsó Gábor: Sopronhorpács. Plébániatemplom. Tájak Korok Múzeumok Kiskönyvtára 566. Budapest, 1998.

² Csatkai Endre (és mások): Sopron és környéke műemlékei. Budapest, 1956.; Genthon István – Zakariás G. Sándor: Magyarország művészeti emlékei I. Dunántúl. Budapest, 1959.; Askercz Éva: Barokk pestisemlékek a Sopron környéki falvakban. In: Arrabona 15. (1973) 149–168.; Askercz Éva: Barokk út menti szobrok Északnyugat-Magyarországon. In: A Kisalföld népi építészete. Szerk.: Cseri Miklós – Perger Gyula. Szentendre–Győr, 1993, 385–394.

³ Szilárdfy Zoltán: A magánáhitat szentképei III. Kleine Andachtsbilder III. Devotio Hungarorum 12. Szeged–Budapest, 2008.; Szilárdfy Zoltán: A magánáhitat szentképei II. Kleine Andachtsbilder II. Devotio Hungarorum 4. Szeged, 1997.

⁴ Limbacher Gábor: „Kegyelmekkel tündöklő boldog Anya”. Szent Anna tisztelete. Palóc búcsú. Balassagyarmat, Térségi Muzeális Gyűjtemény. Balatonakali, 2005. 40.

⁵ Briber József – Pájer Imre: Sopronhorpács története. Száz magyar falu könyvesháza sorozat, Budapest, 2000. 168., 172.



1., 2. kép. Sopronhorpács, Szent Anna oszlop. Fotó Tóth Zsuzsanna

Szent Annát, Szűz Máriát és köztük a gyermek Jézust. Az egymás mellett ülő és koronát viselő alakokat dupla láncsor köti össze, mely ruhájuk gallérjától indul és a másik gallérjáig ér. A láncsor közepén egy keresztet ábrázoló medál függ. A láncmotívum a három személy szoros összetartozását jelképezi. A kis Jézuska hosszú, bő ruhácskában van, kezében talán egy-egy fej rózsa. Szent Anna is ilyet tart a kezében. A két nőalakot egy közös palást borítja, térdükön is közös a drapéria.

A regionális útikönyvből hiányzik ez az emlék.⁶ Egy internetes oldal azonban arra utal, hogy a sopronhorpácsi szoborhoz a mintát valószínűleg egy „annabergi szentkép” adhatta. Az alsó-ausztriai Annaberg búcsújáró templomát a mariazelli zarándokok közül is sokan felkeresték. A szentképekre a főoltár kegyszobrának leegyszerűsített grafikus változata került.⁷

A sopronhorpácsi születésű Briber József (1928–2009) kimerítően alapos helyi krónikája Sopronhorpácon több szobrot említ: Szent Antal-szobrot (1725), Szent Donátust (a Széchenyi család állíttatta 1775-ben), Nepomuki Szent Jánost 1775-ből, Szent Flóriánt

⁶ Boda László: Répcesík. Kalauz turistáknak és természetbarátoknak. Szombathely, 2003.

⁷ <https://www.kozterkep.hu/33425/anna-harmadmagaval> (2022. 10.24.)

1899-ből (egy nagy tűzvészre utal), Szent Anna szobrát Kántorék földjén, Szent Lászlót (gróf Széchényi László emeltette 1927-ben), egy háborús keresztet (a falu adományozta), a világháborúkra utaló Hősök szobrát, valamint egy Szűz Mária-szobrot harangvirág dísszel, indás fejezettel 1750 körülről.⁸

A nyugati határszél, így Sopronhorpács település és környéke, a Rába-vidék és a Répce-sík a legvallásosabb országrész volt. Szent Anna-szobornál is mondtak az asszonyok litániát. „Szent Annának megyünk” – így határozták meg azt a rövidebb utat, amely a horpácsi temetőhöz vezetett. Ezt a szólást még ma is ismerik a vidéken.⁹

A Szent Anna-szoborcsoportot 1850 körül állíttatta a horpácsi Kántor József és neje, Horváth Rozália, akik földjének végében áll. „Az annabergi kegyeszobor másolata” – írja róla Briber József.¹⁰ A Kántor családról megtudhatjuk, hogy már régen jelen voltak a falu életében. 1827-ben Kántor József 21 szekér fát kapott, Kántor Ferenc 25-öt. 1828-ban 16-16 szekér fát kaptak. Ők jobbágyok voltak. Egy másik családtagot, Kántor József V. katonát, zsellérként csak 9 szekér fa illetett meg.¹¹ Egy 1848-as horpácsi egyezséglevélben, melyet a földbirtokossal, gróf Széchényi Lajossal kötöttek, egy további rokon, Kántor János szerepel mint esküdt.¹² 1851-ben a horpácsi jobbágyok telkeit telekkönyvezték, így Kántor Péter zsellérházát, telkét és földjét, valamint Kántor József és János telkes házat és földjét is.¹³ Az első világháborúban a családból a húszéves Kántor Ferenc esett el.¹⁴

Falvak és szentek

A mai Magyarországon összesen 142 Szent Anna-templom és kápolna található. Ezek közül a nyugati határszélben, Győr környékén mindössze hat van.¹⁵ A Trianon előtti Magyarországon a Szent Anna nevet viselő templomok a negyedik leggyakoribb elnevezésűek voltak. Sok helyütt még a Mária-kegyhelyeken is tartottak Szent Anna-búcsút.¹⁶ Ezen kívül voltak fogadott búcsúk is, melyek valamely helyi tragédia túlélése után honosodtak meg az adott településeken. Az útmenti szobrokon is felfedezhetjük Szent Annát.

A szomszédos Egyházásfalu szintén rendkívül vallásos és hagyományőrző falu volt. Ezen település egész területét tekintve összesen 12 különféle szent köztéri szobrát láthatjuk. Számunkra most a régiek: Szent Rókus és Sebestyén (1711), Szent József (1888), Immaculata (1735, 1914), Szentháromság, Szent Anna, Szűz Mária és a kis Jézus szobra –

⁸ Briber József: Sopronhorpács krónikája. Sopronhorpács, 1994, 75–76.

⁹ Varga Gábor egyházásfalui helytörténész szíves közlése 2022 októberében.

¹⁰ Briber József: i. m. 75.

¹¹ Briber József: i. m. 86., 87.

¹² Briber József: i. m. 105.

¹³ Briber József: i. m. 106–107.

¹⁴ Briber József: i. m. 147.

¹⁵ Országos Katolikus Névtár. Schematismus. Budapest, 2000, 142.

¹⁶ Limbacher Gábor: i. m. 39.



3., 4. kép. Egyházassfalu, „Getlér-kép”. Fotó Tóth Zsuzsanna

más néven „Getlér-kép” (1908) – érdemelnek figyelmet.¹⁷ A sopronhorpácsi *Szent Anna harmadmagával* szoborcsoporttal éppen ez az ún. „Getlér-kép” rokonítható. Ez első pillantásra Szentháromság-szobornak tűnik, de alaposabban szemügyre véve látható a három szorosan egymás mellett ülő koronás fő, tehát egy újabb *Szent Anna harmadmagával* képről (szoborról) van szó. Valószínű, hogy ezt a *Mettercia* jelenetet is egy annabergi szentkép ihlette. A három komoly arcú alak itt is koronát visel. A kis Jézus és Szent Anna szintén úgy látszik, mintha rózsafejeket tartanának a kezükben, míg Szűz Mária kezében jogar van.

A talapzat felirata: „Isten dicsőségére és a hívek buzgóságára emeltette Getlér Antal és neje Pócza Rozália – 1908”. Az alkotó szobrász a csepregi Horváth Sándorné kőfaragó volt 1908-ban¹⁸ tehát egy mintegy 60 évvel a sopronhorpácsi szoborcsoport után. (A szoborcsoportot 2018-ben anyja emlékére felújította Major Miklós amerikai vállalkozó, a falu szülőtte.)

¹⁷ Boda László: i. m. 71., 73.; <https://www.kozterkep.hu/helyek/megtekintes/3141/egyhaziassfalu> (2022.10.21)

¹⁸ <https://www.kozterkep.hu/33030/anna-harmadmagaval> (2022. 10.21.)

Összehasonlításként: a Felvidéken kevés hasonló, faluképet gazdagító köztéri szobor áll. Ezek közé tartozik a Nagyszarván (Rohovce) látható *Szent Anna harmadmagával* című szoborcsoport, melyet öntöttvas kerítés vesz körbe. 1885-ben állíttatta Szent Anna tiszteletére Lengyel László.¹⁹ Csallóközsütörtökön (Štvrtok na Ostrove) a *Szent Anna harmadmagával* szobrok kiegészítő ikonográfiai programként kerültek a szobor talapzatára.²⁰ Az 1900-ban készült szoborcsoport tagjait hatásosan megjelenített gyöngysor (lánc) kapcsolja össze, akárcsak Egyházassfaluban.

A Nyugat-Dunántúl ezen része erősen őrizte hagyományait, és ez meglátszott a települések arculatán is. A közeli mezővárosban, Lövön, 1753-ban Saly István plébános feljegyzései szerint hét szobor és kereszt állott. Kettő kivételével Mohl Adolf kanonok



5. kép. Röjtökmuzsaj, Szent Anna szobor. Fotó Tóth Zsuzsanna

¹⁹ Liszka József felvidéki magyar néprajzkutató szíves közlése.

²⁰ Liszka József: Szent Háromság egy Isten dicsőségére... A Szentháromság kultusza a szlovákiai Kisalföld népi vallásosságában a szakrális kisemlékek tükrében. Jelek a térben 5. Somorja–Komárom, 2015. 35., 95–96.

fel is sorolja őket 1929-ben kiadott monográfiájában.²¹ Máig fellelhető a Szent Annát (is) ábrázoló szobrok közül a Jézust, Máriát, Szent Annát bemutató hármaskompozíció – a *Mettercia* –, melyet felirata szerint özv. Szép Gáspárné Fritse Anna adományozott 1913-ban.

Röjtökmuzsajon, a csapodi útelágazásnál, hangsúlyos helyen áll a Szent Anna-szobor, amely nyilvánartott műemlék. Ezen Szent Anna, az anya, tanítja a lányát egy könyvből. Ennek lapjain az A és M betűk olvashatóak. A szobor korlátja egymásba font tojásdad alakzatokból áll. A korláton belül térdeplő látható. Felirata: „Piis sumptibus Catharinae Sámson data 1800”, azaz Sámson Katalin kegyes adományából, 1800-ban.²² Röjtökmuzsaj egyébként ismert Mária-kegyhely.

Szent Anna tisztelete a liturgiában

Szent Anna kultusza nagyon régi, még kora középkori eredetű. A vallásos évszázadok Szent Anna-emelekai a katolikus Európa országaiban a 14–16. századtól maradtak fenn. Tiszteletét VI. Orbán pápa először az angoloknak engedélyezte 1378-ban, majd IV. Sixtus pápa tette általánossá mintegy száz évvel később. A július 26-i ünnepet XIII. Gergely pápa erősítette meg 1584-ben.²³ „A régi Monarchiában – Ausztria, Magyarország, Csehország – Anna kultusza volt a lelegevenebb az egész katolikus Európában” – írja Bálint Sándor.²⁴ A nyári és nyárvégi hálaadó és segítségkérő ünnepek, búcsújárások közé tartoztak Magyarországon is a Szent Anna-nap (júl. 26.), Sárlos Boldogasszony napja (júl. 1.), Havi Boldogasszony (aug. 5.), Nagyboldogasszony (aug. 15.), Kisboldogasszony napja (szept. 8.).²⁵

Szent Anna a hagyomány szerint keddi napon született és keddi napon is hunyt el.²⁶ A régi szegediek körében ezért Kedd asszonyának, Keddasszonynak is hívták. Erre emlékeztetnek évszázadok óta a Szent Anna-misék, melyeket nemcsak Ausztriában, hanem Magyarországon is megtartottak. Így volt ez a budai Felsővízivárosi Szent Anna Plébániatemplomban, az egykori jezsuita templomban, ahol még az 1970-es években is nagyon megadták a módját a Szent Anna miséknek. A hétköznapi ellenére a reggeli fél 9-es mise mindig orgonás, népénekes, ünnepélyes mise volt.²⁷ Szent Anna-misék jelenleg is vannak, bár kevésbé ünnepélyesek.

²¹ Mohl Adolf: Lövő története. Győr, 2012. (Reprint), 109–112.

²² <https://www.kozterkep.hu/30683/szent-anna>. http://www.fertotaj.info/hu/latnivalok/132-szent_anna-szobor.html (2023.02.09.)

²³ Katona Lajos: A kedd asszonya. Budapest, 2024. 22. (Először megjelent az Ethnographia 1905-ös számában.)

²⁴ Bálint Sándor: Ünnepi kalendárium II., Budapest, 1977, 118.

²⁵ Bálint Sándor: Az esztendő néprajza. Szeged, 1942, 65–66.

²⁶ Elsbeth Wallnöfer – Claudia Kubelka: Von heiligen Orten und heiligen Seelen. Annaberg und die hl. Anna. Wien-Köln-Weimar, 2007, 25.

²⁷ A jelen sorok írója maga is gyakran ministrált az 1970-es években a reggeli Szent Anna miséken, különösen, hogy alsó tagozaton a nagy gyereklétszám miatt sokáig délelőtt és délután váltva jártunk iskolába.

Ezek a napokon a templomokban elengedhetetlenek voltak a Szent Anna énekek, novénák, prédikációk. A hívek különféle imákkal, litániákkal, himnuszokkal, kilenceddel, rózsafüzérrel is dicsérték Jézus Krisztus nagyanyját. Régi Szent Anna énekek maradtak fenn Csehországban 1467-ből, Nürnbergben 1556-ból. Ezek gyakran legalább hatstrófás énekek voltak, de volt köztük kilenc versszakos is. Egy régebbi magyar imafüzetben nem kevesebb, mint 25 Szent Anna éneket találunk. Ugyanennyi régi éneket sorol fel Limbacher Gábor.²⁸

Ma mindössze egy, 1855-ben feljegyzett egyházi éneket tartalmaz az általánosan használt „Hozsanna”, a teljes kottás népénekes imakönyv. A pilisvörösvári németek német nyelvű, saját imakönyvében, ahol csak ott ismert egyházi énekek és szövegek is szerepelnek, mindössze egy ének van, valamint egy fohász, ami már 1922-ben megjelent nyomtatásban, még az első saját kiadású imakönyvben.²⁹ A baranyai svábok imakönyve öt versszakos Szent Anna éneket tartalmaz.³⁰ Regionális kiadványokban bukkanhatunk még további Szent Anna énekekre, így például egy zalai kiadványban.³¹ A magyarországi horvátok ma szintén csak egy Szent Anna éneket énekelnek az ünnepkor. Dumovits István horvát plébános szerint lehet, hogy volt régen több ilyen egyházi ének is, de azok elsikkadtak.³²

A Szent Anna énekeket egy osztrák – annabergi – énekkar, a zarándokhelyhez kötődő „Tannberger Viergesang” kötötte csokorba. Ez az énekkar vállalkozott arra, hogy 2024-ben első ízben kiad egy kottát is tartalmazó válogatást a 16–21. század közötti időszak énekeiből. Ezeket orgonakíséretre és négy szólamra komponálták. A 42 éneken kívül a kiadványban még a Szent Anna misén énekelhető további 9 ének is helyet kapott. A füzetben nagyon szép régi ábrázolások is találhatók, melyek Annaberg zarándokhely főoltárát mutatják be.³³ Ezen újra feltűnik a rózsafüzér motívum, mely a szent három személyt, Szűz Máriát, Szent Annát és köztük a kis Jézust láncszerűen köti össze.

A Szent Anna énekeket illetően külföldön sem jobb a helyzet. A német templomi imakönyvek (Gotteslob) nem tartalmazzak egyetlen Szent Anna éneket sem. Ezeket az imakönyveket egyébként Németországban, Ausztriában és Dél-Tirolban közösen adják

²⁸ Limbacher Gábor: i. m. 239–251.

²⁹ Hozsanna 1966, 214. számú ének; Limpacher Gábor: i. m. 27–53.; Gromon István – Tóth Balázs: Unser heiligstes Erbe. Katholische Gebete und Kirchengesänge aus Werischwar. 3., bővített kiadás kottával. Kulturstiftung der deutschen Nationalität. Werischwar/Pilisvörösvár, 2023. 316–318.; Szent Anna tisztelete imafüzet (Szűz Mária édesanyjának tiszteletére). Szerk.: Tűzkő Lajos. Miskolc, é. n.; Dr. Vonsik Imre: Szent Anna – Légy híveid oltalma. Mátraverebély-Szentkút, é. n.

³⁰ Franz Galambos-Göller: Volk vor Gott. Rosengarten der ewigen Liebe. Eine Sammlung von Gebeten und Kirchengesängen für katholische Christen. Bischöfliches Ordinariat Pécs, 1995. 489. Ezúttal köszönöm a Neue Zeitung főszerkesztőjének, Schuth Jánosnak a szép imakönyvet!

³¹ Szili Ernő – Berecz Sándor: Énekelj az Úrnak! Nova, 1998 (helyi kiadás).

³² Dumovits István horvátszidányi plébános szíves közlése telefonbeszélgetésünkön 2024. október 14-én. Kruh nebeski (Égi kenyér). A gradistyei horvát nép imakönyve. Eisenstadt, 1976. 680–681., 283. sz. ének.

³³ Dr. Martin Zeh: St. Anna Liedersammlung, Tannberger Viergesang. Annaberg. 2024.



6. kép. Az annabergi egyházi énekgyűjteményt is díszíti régi mettercia jelenet

ki az országok német nyelvű érsekségei és használják a hívek.³⁴ A lengyelek közkedvelt mostani imakönyve, a *Śpiwnik Kościelny*, hasonlóképpen mindössze egy Szent Anna éneket közöl.³⁵

Annaberg a szentképeken

Milyen szentképek vagy egyéb grafikák igazolhatják, hogy egy annabergi szentkép adta a mintát a sopronhorpácsi *Szent Anna harmadmagával* szobor számára? Fellelhető-e ma ilyen ábrázolás? A válasz: igen!

Szilárdfy Zoltán pap-művészettörténész³⁶ (1937–2017) tekintélyes szentkép-gyűjteményében 1830–60 közötti, különböző technikákkal készült szentképek találhatók, melyeket a szerző még életében több kötetben publikált. Van köztük acélmetszet, színezett könyvnyomat, színnyomat, domborított, aranyozott, papírcsipke keretezésű és kihajtogatható is. Szilárdfynál jórészt osztrák annabergi szentképeket találunk, de akad néhány

³⁴ Gotteslob. Katholisches Gebet- und Gesangbuch. Ausgabe für die Diözese Regensburg. Herausgegeben von den (Erz-)Bischöfen Deutschlands und Österreichs und dem Bischof von Bozen-Brixen. Verlag Katholisches Bibelwerk Stuttgart. Wiener Dom-Verlag, 2013.

³⁵ Śpiwnik Kościelny (Egyházi énekkönyv), wydanie XXXVI., Wydawnictwoś. Kryża, Opole 1980. 285–286. Köszönöm az értékes forrást Iványi László tb. kanonok, orosházi esperes-plébánosnak.

³⁶ <https://www.magyarKurir.hu/hazai/elhunyt-szilardfy-zoltan-muveszettortenesz-cimzetes-esperes> A Székesfehérvári Egyházmegye közleménye. (2018.01.02.)

sziléziai is. Ezek mind Annabergként szerepelnek, ahogy a települést annak idején hívták mindkét országban. Az országokat a gyűjtő nem jelölte meg.

A legjobban sikerült szentkép Szilárdfy gyűjteményében az, ahol a már ismert, annabergi *Szent Anna harmadmagával* jelenet jól látható. Ez Franz Pischel linzi nyomdájából került ki. Az adatok szerint ez acélmetszet, és „Kassai István öltöztetett kegyszobráról készült 1840 körül”.³⁷ Ki volt ez a Kassai István? Ez esetben ugyanis a magyar szöveg (Kassai István) zavart okoz.³⁸ Genthon István sem talált Kassáról elszármazott István nevű művészt. Ez a Kassai István nem állt semmiféle rokonságban a neves 15. századi művésszel, Kassai Jakabbal (Jakob Kaschauer.), egyébként is később élt.³⁹

A „seliger István Kassai” adja meg a megfejtést: itt az ún. „Kassai vértanúk” egyikéről, Pongrácz Istvánról van szó, aki jezsuita társaival halt vértanúhalált 1619-ben Kassán I. Rákóczi György idejében.⁴⁰ (Szilárdfynak ez a szentképet tartalmazó kötete az impreszum szerint 2 évvel később, 1997-ben jelent meg Szegeden. Ezért onnan ez a tény még hiányzik.) A Pongrácz család egyébként ősrégi Liptó megyei nemesi család, melynek grófi, bárói és nemesi ágáról tudunk. Igen kiterjedt família volt.

Egy másik szentkép Szilárdfy gyűjtéséből, a „Gnadenbild der hl. Anna am Annaberg”, egyértelműen a sziléziai kegyhelyről való. Domborított, aranyozott, 1840 körül készült. A kép alsó felében látható a kegyhely jellegzetes fizikai környezete a kálváriaúttal. Az égi szférában másfajta a *Szent Anna harmadmagával* jelenet. Szent Annával kapcsolatban készültek régen színezett fametszetek, rézmetszetek, dombornyomásos, csipkekeretes szentképek, amulettképek is.⁴¹ Ezekre gyakran különféle imádságok kerültek, melyeken a megfelelő szentek hathatós támogatását kérték, vagy különféle kegyhelyeken történő látogatást örökítették meg.

A Múzeum Antikvárium szentkép gyűjteményét tanulmányozva a sopronhorpácsi *Mettercia*-szoborral kapcsolatban addig nyert kép nem volt már olyan egyöntetű. Az egyik egyszerűbb szentkép, ami a sopronhorpácsira hasonlít, a következő feliratot viseli:

³⁷ Szilárdfy Zoltán: i. m. II. 61.

³⁸ https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/Jakob_Kaschauer (2023. 12.08.)

³⁹ A Szilárdfy-gyűjteményben szereplő Pongrácz István („Kassai István”) az erdélyi Alvincen született 1582-ben és lett jezsuita szerzetesként a Gyulafehérvári Egyházmegye első szentje, mártírja.

⁴⁰ <https://www.magyarokurir.hu/hirek/szent-mark-istvan-es-menyhert-kassai-vertanuk>; *Diós István*: Szentek élete; Magyar Katolikus Lexikon; <https://rubicon.hu/kalendarium/1619-szeptember-7-a-kassai-vertanuk-meggyilkolasa>. <https://archiv.katolikus.hu/szentek/0907.html>. A kassai vértanúkat 1905-től tisztelhetők nyilvánosan, és már 1939-ben ólomüvegablakon ábrázolták az óbudai Szent József kápolnában (1035 Budapest, Kórház utca 37.) Pongrácz István a magyar szentek között kapott helyet az oldalsó nagy üvegablak egyikén azzal a céllal, hogy példaképül szolgáljon a magyar ifjúság számára. <https://www.esztergomi-ersekseg.hu/hirek/az-obudai-szent-jozsef-templomigazgatosag-rovid-tortenete-1654> (2024. 02.09.)

⁴¹ Az egyházi könyvesboltok – így a budapesti Ferenciek tere környéki Szent Gellért Kiadó üzlete, Új Ember Kiadó, Szent István Könyvesház – jelenleg egyetlen, Szent Annát ábrázoló szentképet sem árulnak, sőt, róla szóló kis füzet sincs. Amit néha itt-ott –pl. vidéki templombúcsúkor – fel lehet lelni, mind régi kiadás, többnyire évszám nélkül.

A kis Jézus, Szűz Mária és Szent Anna kegyképe az annahegyi templomban, valószínű Góra Sw. Anny, készült 1850 körül. Ismeretlen kiadás, kézzel színezett fametszet. 123 × 71 mm, papíron. Magyaratzként olvasható: *valószínűleg Góra Sw. Anny*. Ez tévedés, mert a sziléziai Szent Anna harmadmagával szoborcsoport másként néz ki.

Érdemes figyelni rá, hogy az ima bár magyarul van, jónéhány helyesírási hibát tartalmaz. Ez azt bizonyítja, hogy időnként más nyelvekre is lefordították őket, a különböző nyelvű zarándokokra való tekintettel. A sok látogató miatt olcsó ponyvanyomtatványokat is készítettek. Egy ilyen eljutott Palócföldre is, ma a Palóc Múzeumban őrzik. A „Jézus Mária és sz. Anna tiszteltetése a sz. Annahegyi Főoltáron Jmádság” a 19. század második feléből való.⁴² Egy másik szentképen az annabergi Szent Anna-templom látható a kegyképpel. Ez ismeretlen kiadás, cca. 1900. Mélynyomás, stancolt, dombornyomásos csipkekeretben, hátoldalára német nyelvű ima került. 108 × 51 mm, papír.⁴³

Annabergben van amulettkép is Szűz Máriával és Szent Annával. Kiadta: W. Hoffmann, Prága, kb. 1840. Kézzel színezett rézmetszet, 120 × 76, ill. 114 × 67 mm, papír, kihajtható, kissé foltos.⁴⁴ Egy szlovén forrás, mely a Ljubljana környéki Keresztény Múzeum online gyűjteményében található, ugyanazt a motívumot a Mariazell melletti Annabergből valónak tartja.⁴⁵ Az alsó-ausztriai online gyűjteményben szintén akad legalább egy annabergi szentkép. Az 1723-ból való lilienfeldi színezett rézmetszet különösen értékes és gyönyörű. A három isteni személyt ugyanis rózsafüzér köti össze.⁴⁶ Itt hatalmas, élethű rózsafejekből összefűzött láncról, füzerről van szó. A 2024-ben megjelent annabergi énekgyűjteményben díszítő elemként szintén megjelenik a rózsafüzér mint motívum, mely összeköti Szent Annát, Máriát és a kis Jézust.

Annaberg a történelemben

Melyik Annabegről lehet szó? Hány van egyáltalán? Az egyre terebélyesedő, több éve tartó kutatás során kiderült: öt Annaberg jöhet szóba:

Annaberg (1): Alsó-Ausztriában van Mariazelltől 20 km-re egy Annaberg település későgótikus eredetű kis templomocskával.

Annaberg (2): Fraknótól (Forchtenstein) délre mintegy 10 km-re található Wiesmath település Alsó-Ausztriában, amely egy részét szintén Annabergnek hívják. Későgótikus zarándoktemploma 1509-ben épült. Jelenlegi főoltára 1870-ből való, dél-tiroli fafaragók munkája. Ezen látható az 1803-ban vett, fából faragott Szent Anna harmadmagával szo-

⁴² Limbacher Gábor: i. m. 38

⁴³ [https://muzeumantikvarium.hu, 282. szám \(2024. 03.03.\)](https://muzeumantikvarium.hu, 282. szám (2024. 03.03.))

⁴⁴ [https://muzeumantikvarium.hu/item/2c77a3de5252b1a8445fe68ac6764505 \(2024. 03.03.\)](https://muzeumantikvarium.hu/item/2c77a3de5252b1a8445fe68ac6764505 (2024. 03.03.))

⁴⁵ [https://museu.ms/collection/object/256204/sv-annaberg. \(2024.11.15.\)](https://museu.ms/collection/object/256204/sv-annaberg. (2024.11.15.)) Köszönöm Dr. Magdalena Maczyńska asszonynak és az opolei Tartományi Nyilvános Könyvtár információs és Bibliográfiai Szolgálatának (Wojewódzka Biblioteka Publiczna im. E. Smółki), hogy erre 2024 telén felhívták a figyelmemet.

⁴⁶ [https://online.landessammlungen-noe.at/objects/1407057/andachtsbildchen \(2023. 12.25.\)](https://online.landessammlungen-noe.at/objects/1407057/andachtsbildchen (2023. 12.25.))



6. Az annabergi egyházi énekgyűjteményt is díszíti régi mettercia jelenet

borkompozíció. Itt Szent Anna ölében ül unokája, és mellettük áll Szűz Mária, aki még fiatal lánynak tűnik.⁴⁷

Annaberg (3): Annaberg-Lungötz (Annaberg im Lammertal) – Hallein kerületben, Salzburg tartományban található. A kis barokk templom oltára Szent Annát ábrázolja, aki olvasni tanítja lányát – egy olajfestményen. Tehát nem *Mettercia* jelenettel van dolgunk, és nem is szoborral.⁴⁸

Annaberg (4): Annaberg-Buchholz lehetne a távolabbi Szászországból, az Érchegegyéből. Ez 1539 óta protestáns.⁴⁹ Arrafelé nagy valószínűséggel nem vezetett történelmi „falusi turizmus” a katolikus Nyugat-Dunántúlról.

Annaberg (5): a sziléziai németek leghíresebb zarándokhelye a Breslaui (Wrocław) Érsekség területén, Felső-Sziléziában (egykor Oberschlesien) található. Ma Góra Sw. Anny a neve. Ennél jelenleg csak Częstochowa híresebb. Itt találhatunk egy ugyancsak

⁴⁷ <https://www.bote-aus-der-buckligen-welt.at/2023/11/wiesmath-ein-ort-zwei-kirchen-und-viel-geschichte/>, <https://www.pfarrewiesmath.at>, https://de.m.wikipedia.org/wiki/Filialkirche_Annaberg_bei_Wiesmath (2024.02.11.)

⁴⁸ https://www.sn.at/wiki/Pfarrkirche_zur_hl_Anna (2024.09.08.) Annaberg im Lammertal. Pfarrkirche Heilige Anna. Die Kunstdenkmäler Österreichs, Salzburg, 1986. Dehio. 17-18. <https://www.annaberg-lungoetz.com/de/service/chronik.html> (2024.08.10.) Ezúton Köszönöm Claudia Kubelka asszonynak, Annaberg polgármesterasszonyának, hogy személyes találkozásunk alkalmával 2024. július 31-én felhívta rá a figyelmemet.

⁴⁹ [https://de.wikipedia.org/wiki/St._Annenkirche_\(Annaberg-Buchholz\)](https://de.wikipedia.org/wiki/St._Annenkirche_(Annaberg-Buchholz)) (2024.08.05.)



8. kép. Annaberg, Ausztria – az út menti kegytemplom. Fotó Tóth Zsuzsanna

15. századi Szent Anna-ábrázolást. Temploma 1485–1516 között épült, 385 m magas hegyen áll, kálváriája 1710-ből való.⁵⁰

A főoltáron kis *Szent Anna harmadmagával* gótikus szobor látható, ami még régebbi mint a templom maga, feltehetőleg a 15. század közepéről származik. Egyszerű, 66 cm magas szobrocskáról van szó. Szent Anna a zöld ruhája fölött piros palástot visel. Balján lányát tartja, jobbán unokáját. A három szobor fején korona 1910-ből. Feltűnő az is, hogy Szűz Mária és a kis Jézus egyaránt gyerekméretűek, szinte ormótlan fémkoronával. A szobrok közül Szent Anna arca sikerült a legjobban. A három alakot közös, aranyozott szegélyű köntös fogja át.

A szobor felső részében régen kis Szent Anna-ereklye volt. Ezt az ereklyecsontocskát az Érchegeységbeli Annabergből (ma Annaberg-Buchholz) ajándékozta az ottani herceg 1504-ben, tehát még Luther fellépése előtt.⁵¹

A sopronhorpácsi szoborcsoporttal kapcsolatban tehát megállapítható, hogy az Annabergek közül a Mariazellhez közelebbihez kötődik, amely a Mostviertel legdélnyugatibb részén fekszik.⁵² Annabergen keresztülhalad az ún. „Via sacra”, a Szent út, mely 125

⁵⁰ *Alfons Maria Nowaczek*: Schlesische Wallfahrtsorte älterer und neuerer Zeit im Erzbistum Breslau. Breslau, 1937. 19.

⁵¹ *Krystian Pieczka*: St. Annaberg in Oberschlesien. Dülmen 1995. 19–21., 26–27.; *Camillus Bolczyk*: St. Annaberg. Kurze Geschichte des berühmten Wallfahrtsortes im Herzen Oberschlesiens. Annaberg, 1927.; *Chrysostogamus Reischs*: Geschichte des Annaberges. Annaberg, 1910.

⁵² A Mostviertel szó a leggyakrabban megtermő körte és almafajtákra, valamint a belőlük nyert mustra és gyümölcslevek vonatkozik, ami a tájegységet híressé tette.



9. kép. Az annabergi templom belseje. Fotó Gemeinde Annaberg



10. kép. A főoltár a mettercia szobrai. Fotó Peter Kubelka

km hosszú. Ez Ausztria legrégebbi zarándokútvonala, mely Bécs mellől Lilienfelden át Mariazellbe vezet. Az út mentén nem kevesebb, mint öt neves zarándoktemplom található ma is, köztük Annaberg.⁵³ A környék történelmi vallásosságára utal, hogy útközben van Josefsberg és Joachimsberg is a hegyekben, mindegyik kápolnával, templommal.

Annaberg már 1217-től ismert volt a zarándokok körében. A tömeges Szent Annatisztelet miatt állandó papot telepítettek oda, hogy fogadja a zarándokokat. Mariazell előtt Annaberg volt a fő vonzerő, amit az osztrák Loretónak – magyarosan Lorettónak – is neveztek.⁵⁴ Egyébként Annaberg lett az első, közismertté vált, Szent Annát tisztelő hely Ausztriában. Tudjuk, hogy Annabergben már 1327-ben kőépület állt, két méter vastag falakkal. 1380-tól a plébánia is az ő nevét viselte. A gótikus hosszahajt 1440–44 között építették hozzá 33 méter hosszúságban. Szélessége 7–10 méter között, magassága 12–13 méter. A nyugati torony 32,5 méter magas lett és 1753-ban lett kész. A híres *Szent Anna harmadmagával* főoltárt Jakob Kaschauer – azaz Kassai Jakab – mesternek köszönhetjük, ugyanebből az időből.⁵⁵

A főoltár ma összességében barokk stílusú, gazdag szobrászati dísszel, ahol a fekete és az arany szín dominál. A gótikus faragások tölgyfából készültek és színezettek. Az annabergi kegytemplomban a főoltáron, két oldalt, 2-2 szent alakja látható, őket indadíszes oszlopok választják el. A főoltáron középen, kicsit sülyesztve található maga a kegykép, ami tulajdonképpen kegyszobor, egy háromrészes ülő szoborkompozíció, *Mettercia* jelenet. Mária és Szent Anna arca bájosan szép, gótikus szépségideál. Ünnepi ruhát viselnek, Szent Anna fején fehér főkötő, melynek szélét arany szegély díszíti.

A szobrokat korábban öltöztették is. Ez főleg a barokk korban meglehetősen elterjedt volt, így pl. Altöttingben és a nyugat-dunántúli Ászáron is, ahol az altöttingi kegyszobor egyik mását őrzik. A ruhák Annabergben is áldozati ajándékok voltak a jámbor zarándokoktól. 1639-ben például Eleonóra császárnő járt elől jó példával és drága szoknyát ajándékozott az egyik szobornak. 1783 óta Annabergben már nincs ilyen szokás. „Elvették a barokk misztikumot” – summázta az ünnepi monográfia.⁵⁶ Csak a kis Jézus kap mindig ruhát. „Hogy nézne ki egy meztelen gyerek a főoltáron?” – teszik fel a szerzők a kérdést.

⁵³ Reinhard Dippelreither: Via sacra von Wien nach Mariazell. Outdoor, Der Weg ist das Ziel, Bd. 346, Conrad-Stein-Verlag Welwer, 1. Auflage, 2017.

⁵⁴ Az észak-olaszországi település hivatalos neve Loreto, a burgenlandi kegyhely németül Loreto, horvátul Lovreta. A híres litánia Loretoi litánia vagy Lorettói litánia néven ismert.

⁵⁵ Elsbeth Wallnöfer – Peter Kubelka: Von heiligen Orten und heiligen Seelen. Annaberg und die Heilige Anna. Weimar, 2007. 87. Via sacra, 125–126.

⁵⁶ Claudia Kubelka – Hannes Hoffert-Hösl: Annaberg. Die ersten 800 Jahre. Landschaft, Geschichte, Kultur, Mensch. Verlag der Provinz, 2017. 22. Az óbudai Szent Péter és Pál Főplébániatemplomban egyébként kb. 2000-ig megvolt a kiscelli Mária kegyszobor öltöztetésének a szokása. Szűz Máriának nagyon szép gardróbja volt: fehér, valamint fehér arany szegéllyel, halványkék, halványsárga, rózsaszín és más színű ruhái is voltak. Akkortájt azonban Óbudán ismeretlen okból abbamaradt ez a szokás. Régen ki kellett érdemelni, hogy valaki ebben részt vehessen: köztisztvisletben álló idősebb személyek, főleg asszonyok kapták ezt a különleges feladatot.

A főoltáron látható a két egyházatya, Ágoston és Ambrus, kívül Benedek és Bernát. A kegyeszobor fölé került Szent János evangélista, az Atyaisten, Mária Magdolna, Keresztelő Szent János és legfelül Dávid király.⁵⁷ A templomban mellékoltárok is vannak. A bal oldaliban az Utolsó vacsorát látjuk freskón, a veronai iskola alkotását. A gótikus keresztboltozaton Mária megkoronázását festették meg 1694-ben. A barokk mennyezeti stukkó Szent Anna életéből vett jeleneteket mutat be. A falon Annaberg egy csodáját ábrázolták (1633). A szószék 1770-ből való. Itt található Harrach grófnő síremléke, aki Eleonóra császárnő főudvarmesternője volt.

Szent Anna napkor, július 26-án Szent Anna tisztelete különleges formát ölt Annabergben. A zarándokok elérik a főoltárt és a kegyeszobrot, és igyekeznek azt megérinteni. Aki akarja, felléphet az oltár mögötti kétlépős emelvényre és különleges kérését Szent Anna fülébe súghatja. A kétfokú lépcsőt 1757-ben ácsolták és az éves ünnepélyes búcsúkor, július 26-án ma is használják. Régen az esti zsoltószót is a gyertyával kivilágított oltár körül végezték. Szent Anna kimagasló tiszteletére utal az is, hogy az 1940-es évekig a temetésekkor a szoborcsoporthoz – „Szent Anna kép” – elkísérte a halottat a végső sírhelyéig, amikor is rátették a koporsó tetejére.⁵⁸ Ezt követően visszavitték a templomba.

Tudunk-e annabergi magyar zarándokokról? – tehetjük fel a kérdést. Igen! Megemlékezik erről a jászkladányi szentember, Orosz István is 1871-ben. „A templomba bementünk, Szent Anna Máriával a nagy oltár fölött, hátul van. Garádicson lehet hozzá felmenni. Így egymás után mindnyájan fölmentünk, megcsókoltuk Szent Annát és Szűz Máriát.”⁵⁹

A magyarok a középkorban nagyon vállalkozó szellemű zarándokok voltak. Beda Kleinschmidt német ferences idézi Philipp Melanchthont, aki megemlékezik a belgiumi Gent melletti egyik Szent Anna-templomba betérő magyar zarándokokról. „Talán aachen-i búcsúaink ejtettek jelentős kitérőt” – teszi hozzá Bálint Sándor.⁶⁰ Tudjuk, hogy Nagy Lajos idejétől egészen a 16. századig meglepően gyakori volt a távoli Aachenbe irányuló vallási zarándoklat. (Ennek emléke mindmáig a Dómbeli magyar kápolna, ami már 650 éves, valamint az évenkénti aachen-i búcsú.)⁶¹

Annabergnek természetesen gazdasági alapjai is voltak. 1500-tól vaslelőhelyről tudunk. A 18. században vasat, kalamint, ólmot, ezüstöt, szénét bányásztak. Ennek eredményeként már 1514-től fémből emlékérmét is vertek Szent Anna tiszteletére. Annaberg népszerűsége a barokk korban csak fokozódott, ami abban is megnyilvánult, hogy 1710 után a bíborosok és pápák sok bűnbocsánatot engedélyeztek az Annabergbe elzarándokolóknak. XI. Kelemen pápa ezt kiterjesztette az év minden napjára. A különben nagyon vallásos I. Lipót császár még 1660-ban adományozott egy Szent Anna-ereklyét Annaberg kegytemplomának. A császár megjelenését természetesen kellőképp dokumentálták: az

⁵⁷ Annaberg. Kirchenführer, Verlag Gottfried Rennhofer, o.J., 12.

⁵⁸ Claudia Kubelka – Hannes Hoffert-Hösl: i. m. 27.

⁵⁹ Bálint Sándor: Ünnepi kalendárium II. 109. Hasonlóan idézi még Limbacher Gábor: i. m. 38–39.

⁶⁰ Bálint Sándor: Ünnepi kalendárium II. 108–109.

⁶¹ <https://lexikon.katolikus.hu/A/Aachen.html>. <http://vanderuton.network.hu/blog/zarandoklat-vanderuton-blogja/650-eves-az-aachen-i-magyar-kapolna> (2024.03.10.)

1665-ös zárandoklatát 40 akvarellal örökítették meg.⁶² A császári család körében később is jól ismert volt Annaberg, ahol Mária Terézia és férje, Lotharingiai Ferenc gyakran elhaladt. Róluk ezt az útvonalat Kaiserstraße-nak – Császári útnak – is hívták. A zárandoklatok barokk kori szerepét jól mutatja, hogy egy nagyobb zárandoklatra akár tíz ezer jámbor hívő is elment.

II. József reformjai a későbbiekben sajnos véget vetettek ennek a népszerűségnek. Ezt ugyan megpróbálták azáltal is újraéleszteni, hogy a kevés meglevő ezüst felhasználásával kétszer is Mária Terézia érmet verettek. Nem tett jót az sem Annabergnek, hogy II. József megszüntette a Bruderschaftok (Testvériségek) jól működő szervezetét. Az Anna-Bruderschaft – szociálisan jól szituált férfiakból álló egyesület – volt felelős Annabergben többek között a templomi leltárért.⁶³

Annabergnek igen fontosak voltak a zárandokok azért is, mert a kevéske földből nem tudtak volna megélni, de az utazók ellátásából igen. Később javult a helyzet: 1900-ban újra hatalmas tömegek hömpölyögtek Annaberg felé. Ekkor csak egy évben 190 ezer főt számláltak. A környék megközelíthetőségén sokat javított a mariazelli vasút beindítása 1907-ben. 1918 után új idők következtek: Trianon miatt jórészt elmaradtak a magyar, cseh, szlovák, szlovén, horvát hívők. A Monarchia ideje után azonban Mariazell még mindig vonzotta az embereket. A zárandoklat nem ismert határokat. Az óbudai svábok közül sok fiatal később is elzarándokolt Stájerországba: a Szent Péter és Pál Főplébánia hívei egykoron tömegesen keltek útra Mariazell felé. így tett régen e sorok írójának némettanára dr. Szögi Ferenc (1910–1989) is. Hagyatékában ennek ellenére sajnos nem maradt fenn onnan származó emlék, szentkép vagy más búcsúfia.⁶⁴ Hasonló mondható el magáról az óbudai Szent Péter és Pál Főplébániáról is.⁶⁵ A nyugat-dunántúli horvátok immáron 100 éve járnak Mariazellbe. Kőszeg és környékéről a horvát hívek 1923 óta évente augusztus utolsó hetében kelnek útra. A horvátszidányi plébános Dumovits István korábban összesen 33 alkalommal maga is részt vett a zárandoklaton.

Mi van most Annabergben a kegytemplomon kívül? A sportélet, síelő turisták, téli-nyári turizmus. A hagyományos hegyvidéki gazdálkodó élet is tetten érhető, így pl. a jellegzetes alpesi lóvásár, ahol a Haflingerek cserélnek gazdát.

Az annabergi szobrász, Jakob Kaschauer

Az annabergi főoltár szobrainak készítőjének Jakob Kaschauer– azaz Kassai Jakab – kaszai születésű művészt tartják, aki 1400 körül született a patinás városban és Bécsben halt meg 1463-ban, még pedig márc. 23. és aug. 29 között. Az utókor festőként, szobrászként és üvegművészként tiszteli. A császárváros Szent Mihály-templom kriptájában temették el, ahol korábban az egyik, időközben eltűnt szárnyasoltárt készítette (ez közben eltűnt, a

⁶² Claudia Kubelka – Hannes Hoffert-Hösl: i. m. 29.

⁶³ Elsbeth Wallnöfer – Peter Kubelka: i. m. 16.

⁶⁴ Leánya, Csábi Pálné szül. Szögi Mária közlése 2023. márciusában

⁶⁵ Tercsi Zoltán apátplébános és Dr. Tomkó László állandó diakónus közlése 2024. májusában

templom természetesen áll). Felesége a nürnbergi Margareta Hirschvogel (+1480) volt. Ő neves nürnbergi patrícius családból származott, akik egy része művészi vénájú volt, a másik fele tehetséges kereskedő.⁶⁶

Kassainak, azaz németül Kaschauernek nevezték, ami a származási helyére utalhat, hiszen ekkor még nem voltak klasszikus értelemben vett családnevek. Mindenkit korábban a lakhelye, fizikai megjelenése, foglalkozása után neveztek el. Így tudjuk, hogy voltak korábban is más Kaschauer nevű mesteremberek, művészek, akik külföldön lettek híresek. A legkorábbi egy Kassai Ulrich (14. sz.), aki bécsi szücs lett. A többiek későbbiek: a 15. században Kassai Miklós kőfaragó lett Bécsben, Kassai Péter bécsi miniátor, Kassai Gáspár szintén bécsi kőfaragó, Kassai Mihály bécsújhelyi ötvös, valamint Kassai János bécsi festő.⁶⁷

Jakob Kaschauert 1429-ben már mint festőt említik Bécsben, korábbi kassai munkájáról nem tudunk. 1433-ban háza is volt már, nyilván jól ment neki. Az egyiket később III. Frigyes császár tudtával adta el, majd vett idővel több másikat. Ez is jelzi, rangja volt a korabeli művészek között. Ezen felül volt még szőlőskertje, egy mezeje, sőt, 1454–58 között egy Bruderschaft céhmestereként is ténykedett. Később VI. Albert herceg is foglalkoztatja – a mester címere árulkodik róla. Ez ferdén álló pajzsban három kis pajzsot ábrázol, középiütt egymásnak támasztott vésőt vagy ecsetet látunk. Jakab mester egyébként nem volt nemes a szó klasszikus értelmében: a 15. században viszont már gyakran előfordulnak polgár- vagy mestercímerek, neki is ilyen lehetett. Ezzel is túltett valamenyi művészcollégáján. Öreg korában bécsi tanácsstag is lett.⁶⁸

„Jacobus Kaschauer pictor civis vienensis” két generáció óta foglalkoztatja a kutatókat. Elképzelhetetlen, hogy egy ilyen kvalitású művésztől csak ennyi mű maradjon fenn, és ez szégyen is lett volna rá nézve – állapítja meg egy 20. századi bécsi kutató, Wolfgang Hofstätter.⁶⁹ A jónevű művészt annak idején Nicodemus della Scala freisingi püspök bízta meg egy oltár – a freisingi oltár – elkészítésével. A veronai származású püspök valóban műkedvelő volt. Így Jakab mestert azóta is főleg a freisingi főoltár mesterének tartják. Ezzel 1443-ben lett kész, a püspök meg is volt vele elégedve és 1443. június 28-án felszentelte. Ő utána sajnos még augusztusban elhunyt, így további megbízásokat nem adhatott a művésznek. Az annabergi főoltár tehát Freising után valamivel készült el.

⁶⁶ Egyes férfi családtagok már 1450-től Nürnberg város belső tanácsosai közé tartoztak. A 14. századtól működött a kereskedőházuk, amely rendkívül sikeres volt, pamutot, nemesfémeket, drágakövet forgalmazott és az akkori világ jelentős részével kapcsolatban volt, így nemcsak Európával, de Indiával is. Magyarországi megrendelésük is volt. A távolsági kereskedelemre alapoztak. A portugál királyt egy időben ezüsttel látták el. Rossz tervezés miatt azonban 1530 körül a virágzó kereskedőház csődbe ment és a család 1550 körül ott ezen az ágon kihalt. A leghíresebb művész a család művészi ágában majd a 16. században élő és rendkívül sokoldalú és termékeny Augustin Hirschvogel (1503–1553), aki Dürerrel is kapcsolatba került.

⁶⁷ Genthon István: Magyar művészek Ausztriában a mohácsi vészig. Budapest, 1927. 83., 84.

⁶⁸ Genthon István, 19, 22, 20,

⁶⁹ Wolfgang Hofstätter: Eigenhändige Madonnendarstellungen des Jakob Kaschauer. Beitrag zur Erforschung der deutschen Plastik. Zeitschrift für alte und moderne Kunst. Innsbruck, Bd. 17. 124/125 (1972) 13–21.

A freisingi szárnyas oltáron középen Szűz Mária 173 centis diófa szobra áll, aki a kis, szőke fürtös hajú, izgó-mozgó Jézuskát mindkét kezével tartja. A maga korában a kiskorúak ilyen ábrázolása páratlanul realistának számított. Anyja fején gyönyörű korona. Ruhája finoman esik alá, lágyan hullámzik. Arcbőre halvány, elefántcsont színű. „Jakab mester a méltóságos nyugalmat minden ízében naturalisztikus külsőségek között jeleníti meg. Madonnaideálja teljesen újszerű: nem S-alakúra görbült testű, nem is kövérkés arcú. Szellemében megközelíthetetlen, megjelenésében azonban természetes. Madonnája mennyei királynő” – írja Genthon István.⁷⁰ Szűz Mária mellett Szent Korbinian, a bajorok kedvenc szentje kivételesen attribútuma, a medve nélkül látható. 186 centis nyárfaszobor, püspöki ornátusban, gyűrűvel, bottal. Lábainál térdel az adományozó püspök pici alakja, aki felé a kis Jézus egy zsebkendőt nyújt. Szűz Mária másik oldalán a gótikus szellemenben ihletett Szent Zsigmond lovagkirály látható páncélban, nyitott koronával, hársfából kifaragva; feltehetően a donátor püspök egyik barátjára, Zsigmond császárra utal. A freisingi oltár egykori szobrai ma a Bajor Nemzeti Múzeumban láthatóak.⁷¹ A muzeológusok szerint a szobrokat 1443-ban faragta a művész.

Jakab mesternek vagy műhelyének tulajdonítanak még két welsi Madonna-szobrot, melyek már csak melliszobrok és a freisingi Madonnával rokonságot mutatnak. Több más szobor stílusbeli rokonságát Genthon túl távolinak tartja.⁷² A freisingi oltár készítésének évtizedébe sorolja az újabb kutatás többek között az annabergi *Szent Anna harmadmagával* szoborcsoportot.⁷³ Az utóbbi évtizedekben előbukkant még két, biztosan neki tulajdonítható szobor Ausztriából: a purgstalli Madonna és a hainburgi.⁷⁴ Kassai Jakab freisingi szobrai első helyen állnak az Itálián kívül, a 15. század második negyedében készült szobrászművészetben. Jakob Kaschauer bécsi műhelyét egyik fia, Hans (+1500 körül) vitte tovább. Mindkét fia tehető ember lett, hála az apai örökségnek. Bécsben a Kaschauerplatz a régi mester nevét őrzi (22. kerület, Eßling).

Szent Anna harmadmagával a művészetekben és szárnyasoltárokon

Szent Anna tisztelete az európai művészetben szinte minden országban már nagyon korán, a 14. századtól dokumentálható. Így Észak-Németországban, Schleswig-Holstein egy eldugott kis templomában ugyanúgy, mint Kölnben, Aachenben, Ulmban, Svédországban, Svájcban. Sőt, egy alsó-szászországi (Niedersachsen) ciszterci női kolostorban Emerenciát – Szent Anna anyját – már 1500 körül megfaragták negyedmagával. A tenger-

⁷⁰ Genthon István: i. m. 25.

⁷¹ <https://www.bayerisches-nationalmuseum.de/sammlung/00056219> (2025.03.15.) A St. Maria és Korbinian Dom főoltárán ma egy 17. századi Rubens-festmény másolata látható, ami a végső időket jelenti meg. A képet egykor a hercegek rendelte a híres festőtől.

⁷² Genthon István: i. m. 28.

⁷³ <https://www.deutsche-biographie.de/ppn128347384.html> (2023. 01.23.) https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/Jakob_Kaschauer (2023. 01.22)

⁷⁴ Wolfgang Hofstätter: i. m. 18.

parti Stralsund városában egy templomi üvegablakon van állítólag a legrégebb *Mettercia* ábrázolás – a 13. századból való!⁷⁵ A franciák a 16. században *Köpönyeges Madonnaként* ábrázolták a sokakat védő és pártfogó, és ezért nagyon népszerű Annát. Nagyon tisztelték az olaszok és a dánok is. Fából kifaragta a jelenetet Nicolaus Gerhaert, Tilman Riemenschneider és megfestette az idősebb Lucas Cranach, Albrecht Dürer, Leonardo és mások.⁷⁶ Szent Anna híres európai városok patrónusa:⁷⁷ Firenzéé, Innsbrucké és Nápolyé is.

A *Szent Anna harmadmagával* szobrokból sok készült a középkorban a Felvidéken, ennek ellenére eléggé változatosak. Jellemző ábrázolási mód volt, amikor a három alak – Szent Anna, Szűz Mária és a kis Jézus – egymás mellett állnak, akár távolabb egymástól, különösebb fizikai kommunikáció, interakció nélkül. Előfordul olyan is, hogy Szent Anna alakja jóval nagyobb, mint lánya, Szűz Mária. A kis Jézus általában fűre, pufók kis gyerek, sokszor meztelen.

Akad olyan ábrázolás is, amely Szent Annát egy fajta köpönyeges Máriaként mutatja: palástjával védően betakarja lányát és unokáját. Vannak beszédes, szinte életből vett jelenetet ábrázoló szobrok is. Ezeken a kis Jézus anyja vagy nagyanyja ölében ül vagy áll. Egy művész például úgy képzelte el, hogy a szent nagymama éppen a Bibliát olvasgatja, amikor betoppan lánya és unokája. Ekkor a kisfiú igyekszik nagyanyja ölébe felmászni, hogy ő is „olvassa” a Bibliát. Ez különösen bájos jelenet. Több ilyen aranyos kompozíciót látni a flamandoknál és a spanyoloknál.

A *Mettercia* szobrok kevés kivételtől eltekintve beltéri szobrok. A mezőségekben, útkereszteződésekben szerte Európában jórészt egyedülálló Szent Anna-szobrokat látunk. Ritka kivétel, hogy a bajor Ipfhofen településen (Unterfranken) képoszlopként fedezhetjük fel közsobor alakjában – még pedig a híres szobrász, Tilman Riemenschneider alkotásaként.

A Magyar Nemzeti Galéria állandó kiállítása összesen 11 szárnyasoltárt mutat be. Ezek 1490–1520 közöttiek s a Felvidékről illetve Erdélyből származnak. Közülük több Szent Anna-jelenetet ábrázol szobrok vagy festmény formájában. Közük van a szepességi Leibic (L’ubica) Szent Anna oltára 1510–20-ból. Háromszintes, 445 cm széles szárnyasoltár. A *Szent Anna harmadmagával* szoborkompozíció az oltár közepén helyezkedik el. Anna és Mária egymás mellett ülnek, közöttük áll a meztelen kis Jézus.⁷⁸

⁷⁵ Hannelore Sachs – Ernst Badstübner – Helga Neumann: *Christliche Ikonographie in Stichworten*. Leipzig, 1988. (3. kiadás) 33.

⁷⁶ Marlies Buchholz: *Anna selbdritt. Bilder einer der wirkungsmächtigsten Heiligen*. Königstein im Taunus, 2005. 5., 6., 10., 26., 30., 35., 37., 43., 45., 76.

⁷⁷ Dr. Petra Schilm: *Vortrag „Vom Wandel und der Erneuerung, Zum Motiv der Anna Selbdritt”* (előadás 2003. november 20-án a brémai Dóm Alapítványánál. <https://machtderpolitentscheidung.wordpress.com/wp-content/uploads/2014/01/anna-selbdritt.pdf> (2023.11.20.))

⁷⁸ Török Gyöngyi: *Gótikus szárnyasoltárok a középkori Magyarországon*. Állandó kiállítás a Magyar Nemzeti Galériában. Budapest, 2005, 20., 126., 53. kép.



11. kép. A leibici szárnyasoltár Szent Anna jelenete. Fotó Thaler Tamás

Az ábrázolást tartalmilag kibővítik a táblaképek festményei, amelyeken Krisztus rokonsága látható.⁷⁹

A kisszebeni (Sabinov) Keresztelő Szent János templom 572 cm magas Szent Anna-oltárán is láthatunk 1515–1520 között készült *Szent Anna harmadmagával* ábrázolást. A szoborcsoport fölött angyal tartja a drapériát. Itt anyja térdén áll a meztelen, kisé ormóttan Jézuska.⁸⁰ A Felvidéken járva mindenképp érdemes betérni a legfontosabb szepességi város, Lőcse, Szent Jakab-plébániatemplomába. Lőcse (Levoča, Leutschau) – a középkorban a 24 szepességi település fővárosa volt. A legmagasabb szárnyasoltára 18 méteres. Az impozáns templomban összesen 18 faragott (szárnyas)oltár található. A Szent Anna-oltár középső szekrényében helyezték el az 1520 körüli időből fennmaradt *Mettercia* jelenetet. Szűz Mária fején korona, Szent Anna fehér kendőt visel. Kettőjük között az izgó-mozgó kis Jézus. Ezen az ülő Szűz Mária nyújtja gyermekét a mellette helyet foglaló nagymamának. Mögöttük egy angyal drapériát tart.⁸¹ Ugyanezen időből származik a nagyóri templom (Strážky, Nehrer, Szepesbélához tartozik) *Szent Anna harmadmagával* jelenete. Ezt a főoltár középső részében látjuk: Szűz Mária nyújtja gyermekét édesanyjának.⁸²

A radácsi (Radacov) plébániatemplomban a szárnyasoltár közepén találkozhatunk a festett *Mettercia* jelenettel (144 × 103 cm). Szűz Mária kezében az álló kis Jézus szinte el-

⁷⁹ Gótikus szárnyasoltárok, 79., 126.

⁸⁰ Gótikus szárnyasoltárok, 96., 97., 130.

⁸¹ Jankovich Marcell – Méry Gábor: A lőcsei Szent Jakab templom szárnyasoltárai. Debrecen, 2007. 66–69. <https://www.chramsvjakuba.sk/hu.html> (2021.10.10.)

⁸² Méry Gábor – Jankovich Marcell: Nagyőr Szent Anna temploma. Debrecen, 2016. 38–41.

törpül. A háttér aranylő.⁸³ A szépeességi nagyszalóki (Velký Slavkov) Szent András-temp-lomban predellajelenetben látjuk viszont a *Szent Annát harmadmagával*. 1490 körüli fes-tett ábrázolás. Máriát és Annát itt Szent Magdolna és Árpád-házi Szent Erzsébet veszik körül. Anna és Mária távol állnak egymástól, köztük áll a kis Jézus.⁸⁴

A csíkménasági (Armășeni) Szűz Mária templomban 1523-beli festett Szent Anna ábrázolással találkozhatunk. A kis Jézus nagyanyja térdén áll.⁸⁵ A legnagyobb szabású *Szent Anna harmadmagával* ábrázolás Erdélyben, Berethalmon (Biertan, Bierthalm), az ottani UNESCO-védelem alatt álló hatalmas szász erődtemplomban van. Szent Anna a kálváriajelenetet ábrázoló szárnyasoltár predellájában látható és 1483–1524 között fa-ragták.⁸⁶ Itt Szent Anna és Mária között a kis Jézus álló gyermekszobra látható, akit sze-mérmesen részben lenvászónba takartak. Anna mellett Joachim, a másik oldalon pedig Szűz Mária mellett Szent József áll. Mindez Ulrich brassói szobrászművész alkotása. Berethalom egyébként 1572–1867 között az erdélyi szász püspökség székhelye volt.

Bálint Sándor még jónéhány középkori *Szent Anna* ill. *Szent Anna harmadmagával* ábrázolást sorol fel az Ünnepi kalendáriumban.⁸⁷ Egy egészen ritka ábrázolás a dubravica



12. kép. A berethalmi predellajelenet. Fotó Thaler Tamás

⁸³ Gótikus szárnyasoltárok, 122., 67.

⁸⁴ Gótikus szárnyasoltárok, 122.

⁸⁵ Gótikus szárnyasoltárok, 133.

⁸⁶ [<https://erdelyinaplo.ro/elo-emlekezet/berethalom-az-erdelyi-erodtemplomok-kiralya>]. Tibor Szentpétery – Terézia Kerny: Gottes feste Burgen. Sächsische Wehrkirchen des Mittelalters in Siebenbürgen. Budapest, 1990. 24–27.; Szentpétery Tibor – Kerny Terézia: Az Oltól a Küküllőig. Erdélyi szász erődtemplomok. Budapest, 1990. 24–27.; Thaler Tamás – Zsidi Vilmos: Szász erődtemplomok Erdélyben. Barangolások Királyföldön és a Barcaságban. Budapest, 2006. 67–69.

⁸⁷ Bálint Sándor: Ünnepi kalendárium II. Budapest, 1977. 100–104.

1510 körülről, ahol is Szent Anna három lánya és unokái láthatóak, felnőtt férfi családtag viszont egy sem. Az unokák között méretében is hangsúlyos a kis Jézus. A földesúr Dubraviczky László és Márk fontos szerepet töltöttek be a Jagelló-kori udvarban, onnan ismerhették a festőt.⁸⁸

Összefoglalás

A sopronhorpácsi *Szent Anna harmadmagával* jelenetet ábrázoló kőoszlop, mely a falu fő utcáján, egy telek végében áll, kb. 1850-ből való. A Nyugat-Dunántúl elfeledett kulturális-művészi emlékei közé tartozik. Bár Szent Anna kultusza már a kora középkortól kezdve jelentős volt egész Európában, a *Szent Anna harmadmagával* ábrázolás köztereken – tehát a Szent Anna, Szűz Mária és a kis Jézus jelenet – ritkán fordul elő.

A Kántor család által állított sopronhorpácsról megállapítható, hogy a motívumot valószínűleg egy annabergi – ma Alsó-Ausztria – szentkép ábrázolása adhatta. Ez a középkori kegyhely Mariazell előtt volt igazán híres. Az annabergi templom főoltárának szoborcsoportja 1444-ben készülhetett és Kassai Jakab (Jakob Kaschauer) kassai származású faszobrász finoman kidolgozott alkotása. Ő korának egyik legjobbját volt, aki Ausztriában és Bajorországban vált ismertté.

Szent Anna harmadmagával jelenet a történelmi Magyarországon és azon kívül is gyakran látható. Így jó néhány felvidéki és erdélyi szárnyasoltáron is felfedezhetjük fából kifaragva vagy festett változatban. Ezek egy része a Magyar Nemzeti Galériában található.

⁸⁸ Mojzer Miklós: A Magyar Nemzeti Galéria régi gyűjteményei. Budapest, 1984. 105.

Bevezető

Sopron 19. századi építészetének formálásában jelentős szerepet töltött be a Handler építész dinasztia három jeles képviselője, a kismartoni származású Handler Jakab (1765–18??) és fia, József (1796–1881), valamint a soproni születésű unoka, Nándor (1836–1888). Számos házuk napjainkban is egyedi műemléki védelem alatt áll, jó néhányukat azonban érdemes lenne országos védelem alá helyezni. A soproni Várkerületen a II. világháború végén történt amerikai bombázások eredményeképpen több Handler-féle épület megsérült, ezeket romépületté nyilvánították, majd elbontották őket.

Handler Jakab 1803-ban, apja, Handler János kőművesmester halála után költözött Sopronba. Őt a távozó Ringer József építőmester ajánlotta a városvezetés figyelmébe, akinek javaslatára 1803-ban a kőfaragó és kőműves céhbe is felvették. Soproni építőmesteri tevékenységéről Csatkai Endre írt először egy rövidebb tanulmányt 1942-ben,¹ mivel a Várkerületen 1815 körül több házat is tervezett, illetve épített. 1826-ban csődeljárás indult ellene, 1829-ben Győrbe költözött, így építőmesteri hivatását a városban fia, József folytatta.

Handler Józsefet 1829-ben, 33 éves korában vették fel a céhbe, első ismert várkerületi épületterve 1831-es keltezésű. Tompos Ernő 1958-ban dolgozta fel Sopron romantikus épületeinek témáját a *Művészettörténeti Értesítő* hasábjain.² Ebben a munkájában a szerző részletesen ismertette Handler József és fia, Nándor (Ferdinánd) soproni építészeti tevékenységét. 1962-ben az építészdinasztia tagjairól Tompos újabb írást közölt, immár a *Soproni Szemle* hasábjain, melyben a három építészgeneráció soproni tevékenységét mutatta be.³ Handler Ferdinánd vázlatkönyvéről Tompos 1966-ban jelentetett meg a *Soproni Szemlében* egy rövid beszámolót.⁴

Török László 1968-ban *A historizmusok korának építésze Sopronban* című esszéjében szintén foglalkozott Handler József és Nándor alkotásaival, melyben méltatta Nán-

¹ Csatkai Endre: Három klasszicista építész. Soproni Szemle 6 (1942), 2. sz., (a továbbiakban: Csatkai 1942), 114–125.

² Tompos Ernő: Sopron romantikus épületei. Művészettörténeti Értesítő 7 (1958), 2–3 sz., 177–189.

³ Tompos Ernő: Handler Ferdinánd építész és családjának többi építész tagjai. Soproni Szemle 26. (1962), 1. sz., (a továbbiakban: Tompos 1962), 17–32.

⁴ Tompos Ernő: Handler Ferdinánd vázlatkönyve. Soproni Szemle 30. (1966), 3. sz., 259–260.

dor építészetét, továbbá megjegyezte, hogy „tevékenysége külön monográfiát érdemel”⁵ Horváth Zoltán *Sopron városias fejlődése a kapitalizmus első időszakában (1848–1914)* című tanulmányában említette az építészdinasztia városképet formáló tevékenységét.⁶ A fentebb felsorolt publikációk után jelent meg Winkler Gábor monográfiája, *Sopron építészete a 19. században*, melyben a szerző részletesen taglalta a jelzett időszak építőművészetének korszakait, alkotásait, alkotóit és építtetőit is.⁷ Winkler kötetének „Épületek, építmények, tervek levéltári forrásai” című fejezete alapján az alábbiakat állapíthatjuk meg: Handler Jakab 1814 és 1820 között 10 házat épített, melyből egy csupán terv maradt; Handler József az 1837 és 1855 közötti időszakban 34 épületet tervezett, melyből 32 megépült; József fiával, Nándorral közösen készített 51 tervéből 49 ház készült el az 1856–1881 közötti időszakban; apja halála után Nándor 13 önálló építménytervéből csak egy maradt a rajzlapon.⁸ Fentiek alapján Sopronban a Handler dinasztia tagjai az 1815 és 1886 közötti időszakban összesen 108 tervet készítettek, amelyből 102 meg is valósult.

A Handler építész családhoz hasonlóan, a soproni Hild építész dinasztia tagjai (Ferdinánd, György és Vencel) is aktívan részt vettek a soproni épületek tervezésében, építésében. A Hild család tagjai 1815 és 1874 közötti időszakban összesen 84 épület tervét készítették el, melyből 76 meg is valósult⁹. A két legtermékenyebb építőmester família tevékenységét összevetve megállapítható, hogy Sopron 19. századi építészeti arculatát leginkább a Handlerék formálták. Jakab építő tevékenysége a városban hat évig tartott, és csak lakóházai valósultak meg. József az 1830-as évektől egészen 1855-ig szintén csak lakóházakat tervezett. 1856-tól Nándor fiával közösen már számos középületet is épített, mint pl. az Evangélikus Egyházközség árvaháza (Halász utca 9., 1858), a Szent Orsolyarend temploma, zárdája és iskolája (Orsolya tér 2., 1862), a Táncsics utcai Irgalmas Nővérek kápolnája (1867), a Soproni Torna- és Tűzoltóegylet tornacsarnokának az átalakítása a Papréten (1870), illetve Sopron város szegényápolója (Balfi út 6., 1878). 1881-től Nándor már egyedül alkotott, a lakóházak építése mellett Sopron Város Tanácsa megrendelésére 1883-ban a Halász utca 38. szám alatti árvaházat alakította át, a Római katolikus konventnek iskolát épített (Jégverem utca 1., 1885)¹⁰ és az Irgalmas Nővérek kápolnáját formálta templommá (Somfalvi út 2., 1886).

A tisztelt olvasó jogosan teheti fel azt a kérdést, hogy a fentiek ismeretében miért foglalkozik jelen írás szerzője ismét a soproni Handlerék tevékenységével? Winkler fen-

⁵ Török László: A historizmusok korának építésze Sopronban. Soproni Szemle 32. (1968), 3. sz., 230–242.

⁶ Horváth Zoltán: Sopron városias fejlődése a kapitalizmus első időszakában (1848–1914) I. rész. Soproni Szemle 49. (1985), 2. sz., 119–146.

⁷ Winkler Gábor: Sopron építészete a 19. században, Budapest, 1988 (a továbbiakban: Winkler 1988).

⁸ Winkler 1988, 203–207.

⁹ Winkler 1988, 209–212.

¹⁰ Az iskola építéstörténete: Turbuló Éva: Habent sua fata scholae. Iskola- és építéstörténeti adalékok a soproni Szent Mihály Római Katolikus Elemi Fiúiskola történetéhez. Soproni Szemle 64. (2010), 4. sz., 455–462.

tebb részletezett táblázata alapján a Várkerület belső ívén a Handler építészcsalád tagjai a vizsgált időszakban 15 tervet alkottak meg, melyből egy csak terv maradt, öt pedig emeletreépítést tartalmazott. Az elmúlt évek levéltári kutatásai alapján azonban az egykori vizesárok helyén felépült házakkal kapcsolatban 33 darab Handler-féle terv került elő, melyek többségét meg is építették. Igaz, hogy a fellelt dokumentumok között akadtak kisebb átalakítások, átépítések, illetve meg nem valósult elképzelések is, de véleményem szerint a kutatás eredményeként a korábbinál pontosabb képet kaphatunk az építőmester család soproni szerepéről. A továbbiakban a tanulmányban kronologikus sorrendben ismertetem a házak építetőit, terveit és rövid leírását. A szöveges bemutatás mellett csak azon épületek terveit közlöm, melyek a Winkler-kötetben, illetve a korábbi közleményekben nem szerepeltek.

Megjegyzés Handler Jakab 1815-ben épült, Várkerület 88. számú házával kapcsolatban¹¹

Sopronban 1815-től a városi tanácsnál be kellett jelenteni az új építkezéseket és épületbővítéseket, az ellenőrző bizottság pedig az építkezés befejezése után megvizsgálta a megvalósult építményt.¹² A Várkerület belső ívén álló házakkal kapcsolatban előkerült legkorábbi tervek 1815-ös keltezésűek. Az egyik a Várkerület 8. számú épület udvari bővítésének a rajza (1815. június 2-i keltezéssel),¹³ a másik Handler Jakab alkotása (szintén 1815-ből), amely a Várkerület 88. számú épület átépítésére és egy második emelettel való bővítésére vonatkozott.¹⁴ Handler II. Rákóczi Ferenc utca 47. szám alatti saját házának (ugyanúgy 1815-ben készült) tervrajzát Tompos Ernő már publikálta.¹⁵ Winkler korábban említett munkájában egyedül Handler Jakabnál szerepelt két 1814-es terv, a Széchenyi térre tervezett vigadó és kávéház dokumentuma, illetve a Várkerület 110. számú, kétemeletes lakóház építéséről szóló tanácsi jegyzőkönyvi bejegyzés.¹⁶ Utóbbival kapcsolatban a tervrajz még nem került elő, így a fentiek alapján megállapítható, hogy a Várkerület 88. számú lakóház átépítésének tervlapjai a Várkerület egyik legkorábbi kordokumentumai ebből az időszakból.

¹¹ Thirring Gusztáv: Sopron házai és háztulajdonosai 1734-től 1939-ig, Sopron, 1941 (a továbbiakban: Thirring 1941), 43. 1941-ben az épület számozása még Várkerület 85. volt.

¹² Csatkai 1942, 115.

¹³ Tárkányi Sándor: Mozaikok a Várkerület 1–19. (ma Várkerület 2–20.) számú épületek építés- és családtörténeteiből. Soproni Szemle 78. (2024), (a továbbiakban: Tárkányi 2024), 2. sz., 147–148.

¹⁴ Tárkányi Sándor: Handler Jakab klasszicista lakóépülete a soproni Várkerületen. WOOD 4 Sustainability – Processing, Construction, Products and Design. Soproni Egyetem Kiadó, Sopron, 2024, 229–234. DOI: <https://doi.org/10.35511/978-963-334-541-2-22>. Az épület átépítésének a tervét ebben a tanulmányban már ismertettem.

¹⁵ Tompos 1962, 18.

¹⁶ Winkler 1988, 203.



1. kép. Handler Jakab tervlapja 1815-ből a Várkerület 88. számú lakóház homlokzatáról
(MNL GYMSV SL, Tjk. 3064.)

Handler saját lakóházának és a Várkerület 88. számú épületnek (1. kép) egyidős homlokzati rajzait összevetve az alábbi következtetéseket vonhatjuk le: klasszicista stílusú épületeinek ábrázolásai művészi érzékenységgű rajzok, melyeken a kéménytestek, a tetőszellőző felépítmények, a nyílászárók keretezésének formálásai, a homlokzati tagozatok plasztikáját érzékeltető árnyékok hasonló módon lettek ábrázolva. Külön érdekesség, hogy a fából készült nyílászárók (ablakok, bolt- és bejárati ajtók) kialakítását az építőmester nem ábrázolta, helyüket fekete színnel töltötte ki. Handler az alaprajzok esetében is a meglévő, megmaradó falakat feketére színezte, az új szerkezetek esetében világos piros színt használt.

A Várkerület 88. számú lakóház utcai, négytengelyes homlokzatú épületrészeinek az elkészülte után egy évvel az építtető, Richter József kereskedő az udvari, földszintes ingatlanát bővítette egy emelettel. A tervet már nem Handler, hanem Hild Vencel építőmester készítette.¹⁷ Vajon miért nem a korábbi tervező folytatta az udvari traktus bővítését?

¹⁷ Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Vármegye Soproni Levéltára (a továbbiakban: MNL GYMSV SL), IV.B.1403.c, Sopron Város Tanácsának iratai, Acta Politica et Oeconomica Fasc. XXIV. No. 534.

Talán Handler nem vállalta el a feladatot, vagy a megrendelő bizalma ingott meg az előző építész iránt?

A **Várkerület 70.** számú, copf stílusú, háromtengelyes homlokzatú, egyemeletes lakóházat¹⁸ 1815-ben bővítették még egy szinttel. Az emeletráépítést ugyancsak Handler Jakab művének tulajdonítják, mivel a második emeleti ablakok kötényében az általa kedvelt, saját házában is alkalmazott sasmadár szobrászati motívuma jelent meg.¹⁹ Sajnos a bővítés eredeti terveit nem találtuk meg a levéltárban, az épület bemutatását jelen cikk szerzője egy korábbi írásában részletesen taglalta.²⁰

Handler József első munkái a Várkerület belső oldalán

Handler Jakab huszonöt évnyi építőmesteri praxis után, 1829-ben Győrbe távozott. Hivatását fia, József folytatta, akit 1829-ben vettek fel a kőfaragó és kőműves céhbe, 1835-ben pedig a polgárok sorába. 1848-ban megválasztották közgyűlési tagnak.²¹ Az első várkerületi ház, amely 1830-ban már állt²², Eipelthauer József mézeskalácsos megrendelésére építette, aki 1817-ben szerezte meg a polgárjogot. Eipelthauer József folytatta édesapja, Gottlieb bábsütő mesterségét.²³

A **Várkerület 105.** szám alatti (a II. világháborúban megsérült, majd elbontott), egyemeletes lakóház vízfestékekkel színezett, művészi színvonalú terveit Handler József írta alá.²⁴ Az építész egy tervlapon ábrázolta az épület pincszinti, földszinti és emeleti alaprajzait, illetve utcai homlokzatát (2. kép). Az ábrázolás stílusa sokban hasonlít Handler Jakab korábbi, 1815-ös tervére, azonban a meglévő falazatokat és a nyílászárók helyét már nem feketével, hanem sötétszürkével színezték. A kéttengelyes homlokzat emeleti, kőkeretes ablakainak könyöklőpárkánya kis konzolokon nyugodott, a földszinti vakolat vonalkázott volt, a bal oldali üzlet és a jobb oldali kapubejárat kőkerete szegmensíves kialakítással épült. Az osztópárkány alatt – hasonlóan a Várkerület 88. számú ház homlokzati rajzához – itt is egy vázontető rajzát látjuk, amely árnyékot vet és elválasztja a két szintet egymástól. Felmerül a gyanú, hogy ezt a megbízást, illetve tervrajzot József nem apjától örökölte-e, aki Győrbe való távozása előtt jó atyaként hozzásegítette fiát első soproni munkájához.

A rajzot szemlélve megállapítható, hogy csupán az utcai épületraktus alatt épült pince. A földszint bal oldalán a Várkerület felé üzlet nyílt, mögötte egy további helyiséggel.

¹⁸ Thirring 1941, 40–41. 1941-ben az épület Várkerület 69. szám alatt szerepelt.

¹⁹ Csatkai 1942, 124.

²⁰ *Tárkányi Sándor*: Egy várkerületi műemlék ház cífra története a kezdetektől napjainkig. Soproni Szemle 66. (2012), 3. sz., 216–236.

²¹ *Házi Jenő*: Soproni polgárcsaládok 1535–1848, Budapest, 1982 (a továbbiakban: Házi 1982), 540.

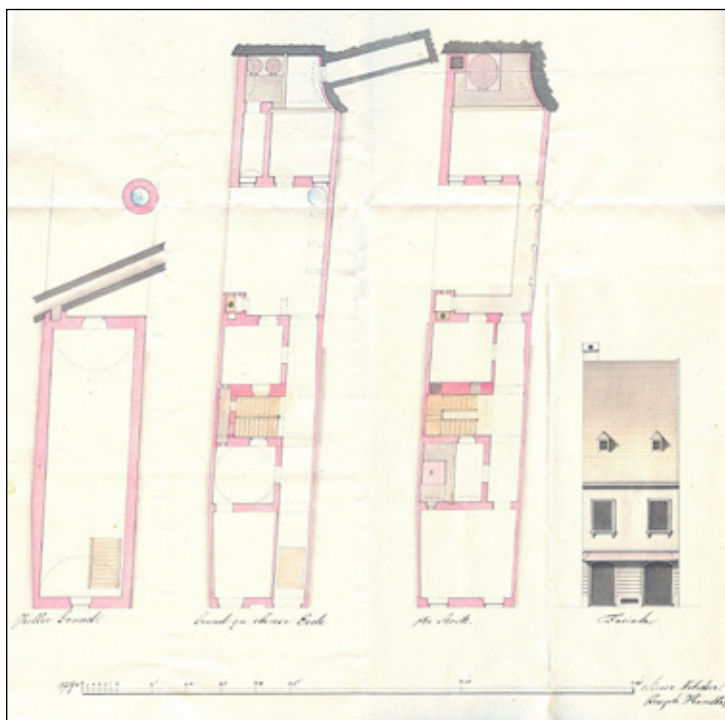
²² Thirring 1941, 46.

²³ Házi 1982, 393.

²⁴ MNL GYMSV SL IV.1003.e. Sopron Város Tanácsának iratai, Acta Politica et Oeconomia (1787–1848), Fasc. XVI.94.

A kereskedés jobb oldalán húzódott a folyosó, ahonnan az emeletre felvezető lépcsőt, majd azt követően még egy helyiséget létesítettek. Az emeleten az utca felé nagyszoba, mögötte konyha és lépcső, illetve még egy szoba jött létre. Az udvari épületszárny a külső és a középső városfalra épült, a földszinten két kisebb, az emeleten egy nagyobb kemenével. A középső városfalat a tervező szürke színnel jelölte, a ház jobb oldali hátsó szárnya egy bástyához csatlakozott. A földszinten és az emeleten az udvari szárny bal oldalához pottyantós klozett csatlakozott, melyet zárt csatornába vezettek. Az emeleti két épületrészt kőkonzolokon nyugvó függőfolyosóval kötötték össze.

Az ingatlan remek példája a 19. századra jellemző, az egykori vizesárok helyén kialakult telkek sűrű beépítésének. Eipelthauer József bábsütő az 5,5 méter széles és 31 méter hosszú²⁵ telkét úgy hasznosította, hogy az utcai rész földszintjén az üzletét, az emeleten a lakását alakította ki. A bábsütő cukrászműhely a két városfal közé épült traktusban nyert elhelyezést. Így az üzlet, a lakás és a műhely hármas egysége egyetlen ingatlanon valósult meg. A ház 1898-ban még az Eipelthauer család leszármazottjainak a birtokában állt.



2. kép. Handler József által aláírt tervlap a Várkerület 105. számú lakóházzal
(MNL GYMSV SL, XVI. 94.)

²⁵ Heimler Károly: Sopron topográfiája, Sopron, 1936 (a továbbiakban: Heimler 1936), 136.

Handler József következő megbízása a **Várkerület 30.** számú épület átalakítására, bővítésére vonatkozott.²⁶ Az építtető a csehországi felmenőkkel rendelkező Kruchina Vencel báró és „materialista” volt, aki 1816-ban vált polgárrá.²⁷ Az 1831-ben készült, csak alaprajzokat tartalmazó terv alapján megállapítható, hogy a ma is álló ház két korábbi, kisebb épület összeépítéséből alakult ki. Az építész a terven a meglévő falakat szürkével, az új szerkezeteket világos pirossal színezte.²⁸

Az átépítés során a bal oldali épület kétszintes homlokzatát formálták újjá, illetve a korábban L alakú beépítést egészítették ki egy hátsó, kétszintes, bal oldali traktussal. A hátsó homlokzatot szintén újjáépítették, az emeleti szobák fűtését pedig kályhakkal oldották meg. A bal oldali, új szobák fűtőberendezéseit hátulról egy kis helyiségből táplálták. A földszint bal oldalán egy kisebb, míg a jobb oldalon egy nagyobb, L alakú üzlet jött létre. Az emeleti lakás mellékhelyiségét a konyha felől lehetett megközelíteni, szellőzését a hátsó síkator felé néző ablakon keresztül biztosították.

A Handler József terve alapján, 1831-ben romantikus stílusban átépített lakóház emeleti és padlásszellőző ablakainak tengelyei nem szabályosak, esetlegességük a két korábbi ház összeépítéséből következik. Az épület részletesebb leírását és fotóját a szerző egy korábbi cikkében már ismertette.²⁹ A megvalósult várkerületi épület azt jelzi, hogy Handler – Tompos Ernő és Winkler Gábor állításával ellentétben – nem 1837-ben, Benczúr Márton lakóházának átalakításakor, hanem már hat évvel korábban elkezdte alkalmazni munkáin a romantika formakincsét.

Kalmár György nemes és vaskereskedő,³⁰ a **Várkerület 107/A** emeletes ház tulajdonosa³¹ Sopron város tanácsától 1835. szeptember 9-én kért engedélyt az utcai szárny bővítésére, egészen a középső városfalig.³² György 1817-ben nyerte el a polgárjogot, 1842-ben megválasztották külső tanácsosnak. Handler a meglévő háznak csak azon részét tüntette fel a rajzán, amit a bővítés, átalakítás érintett. Ezért a földszinti és emeleti alaprajzon nem szerepel az objektum teljes kiterjedése.

A 8,8 méter széles telek udvari bővítését Handler úgy formálta, hogy a bővítmény ablakait egy keskeny középső udvarra tájolta. A földszinti üzlet mellett húzódó folyosóról egy lépcső vezetett az emeletre, mellette elhaladva egy udvari szobába juthattunk. A külső és a középső várfal közötti zwingerből raktár létesült. Az emeleten a lépcsőtérből

²⁶ Thirring 1941, 35. A ház 1941-ben még Várkerület 29. szám alatt szerepelt.

²⁷ Házi 1982, 290.

²⁸ MNL GYMSV SL XVI. fasc.

²⁹ Tárkányi Sándor: Változások és modernizáció a Várkerületen a 20. század első felében. Soproni Szemle 69. (2015), 4. sz. (a továbbiakban: Tárkányi 2015), 375–378.

³⁰ Házi 1982, 198.

³¹ Thirring 1941, 46. A házat 1944-ben bombatalálat érte, és lebontották.

³² MNL GYMSV SL IV.1003.e Sopron Város Tanácsának iratai, APeO., Fasc. XVI.485.

egy konyha nyílt, mögötte egy szobával és egy tárolóval. Az épület további sorsát, építéstörténetét a szerző egy korábbi írásában már ismertette.³³

Az 1840-es évek elejéről csak elvétve találtunk kérelmeket a Várkerület belső ívén álló házakkal kapcsolatban. Deim Márton rőföskereskedő 1843. május 11-én adott be építési engedély kérelmet a városi tanácshoz a **Várkerület 20.** számú épület átépítésére vonatkozóan.³⁴ Az átalakítást egy korábbi cikkben már bemutattuk.³⁵ Jelen írásban csak annyit jegyeznek meg, hogy a homlokzati rajz kialakítása nagyban hasonlít a Várkerület 104. számú ház ábrázolásához.

Schilling Károly Zsigmond szappanfőző³⁶ neje, Katalin 1847. július 13-án kért engedélyt³⁷ a **Várkerület 80.**³⁸ számú, 2,5 méter keskeny,³⁹ földszintes lakóházának belső átalakítására és egy emelettel való bővítésére. A ház 1830-tól volt az ő és gyermekeinek a nevében. Az engedélyezési tervdokumentációt Handler József jegyezte. A korábban pincét és földszintet tartalmazó üzletet egy emelettel bővítették oly módon, hogy az üzlet közepső magjába egy keskeny, húzott lépcsőt építettek. Így a bolt felett egy konyhát és két szobát tartalmazó lakás jött létre, amelyet azonban csak az üzleten keresztül lehetett megközelíteni. A lépcsőt magába foglaló konyhát téglaboltozattal, a szobákat sík fafödémekkel építették meg. A mellékhelyiséget a városfal felőli homlokzatra illesztették. Handler a homlokzat egyszerű, vonalas rajzán a bal oldali, szomszédos épület homlokzatát is megrajzolta, mivel annak tartószerkezetét szintén érintette az átalakítás. A földszinten a tervező feltüntette a faportálok nézeti rajzát, valamint a képszékbe beírta az üzlettulajdonosok nevét (Földboros, Unger, Schiller).

A magyar szabadságharc leverése utáni Bach-korszakban Sopron az 1849-ben megalakított öt közigazgatási kerület egyik székhelyévé vált.⁴⁰ A városba költöző hivatalnoki rétegnek köszönhetően megnövekedett a bérlakások iránti kereslet. Ennek hatására lendületes bérházépítés indult meg, amely Handler József megbízásaira, építőmesteri vállalkozására is pozitív hatással volt.

A **Várkerület 6.** számú épület⁴¹ 1849-ben történt átépítéséről, udvari szárnnyal való bővítéséről igen gazdag tervanyag maradt ránk a Soproni Levéltárban. Habár az épület átépítésének rövid bemutatását korábban már közöltem,⁴² a tervrajzok kidolgozásának

³³ Tárkányi Sándor: Egy elpusztult várkerületi modern üzletház az 1930-as évekből. Soproni Szemle 67. (2013), 2. sz., 152–162.

³⁴ Thirring 1941, 34. 1941 előtt az épületet Várkerület 19. szám alatt tartották nyilván.

³⁵ Tárkányi 2024, 160–162.

³⁶ Házi 1982, 796.

³⁷ MNL GYMSV SL IV.1006. Sopron Város Építészeti és Szépítészeti Bizottmányának iratai 27/1847.

³⁸ Thirring 1941, 42. 1941-ben Várkerület 79. volt a címe.

³⁹ Heimler 1936, 136.

⁴⁰ Török László: A historizmusok korának építészete Sopronban. Soproni Szemle 22. (1968), 3. sz., 236.

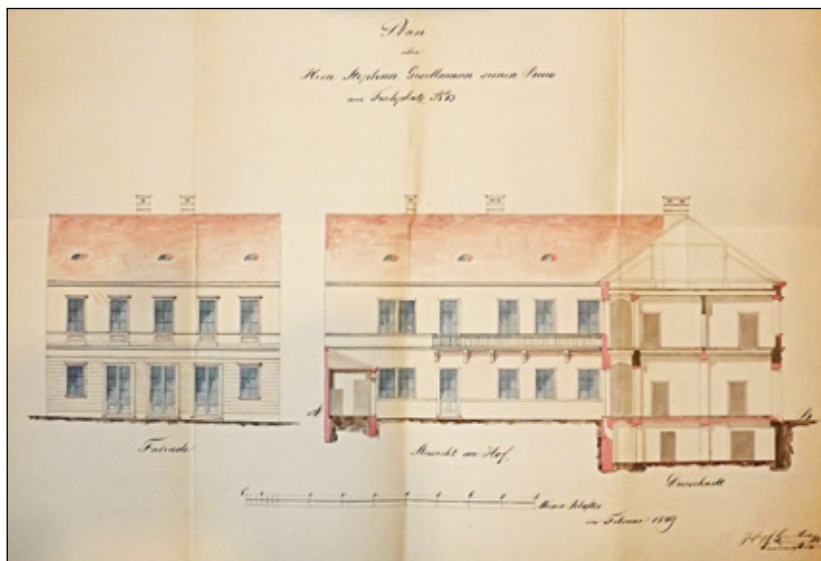
⁴¹ Thirring 1941, 32. 1941-ben a ház a Várkerület 5. számозással rendelkezett.

⁴² Tárkányi 2024, 144–147.

finomsága, igényessége és alaposabb tanulmányozása egy kis kiegészítést megkövetel. A megrendelő, Gesellmann István sopronkeresztúri (Deutschkreutz) származású kolbász-készítő 1839-ben nyerte el a soproni polgárjogot.⁴³ 1849. április 13-án aláírt kérelméhez csatolta a meglévő egyemeletes, öttengelyes homlokzatú, utcai épületrész pontos felmérési terveit (alaprajzok, metszet, utcai homlokzat), a bővítés új alaprajzait, illetve a metszet és a homlokzat rajzát.⁴⁴

A meglévő épület földszinti, alulról boltozott földemjét ekkor elbontották, az új földemet lejjebb helyezték, így már csak két lépcsőn kellett fellépni a bejárathoz. A földszinti üzlettér belmagassága is megnőtt. Az udvar felé a tervező egy zárt folyosót tervezett, melynek jobb oldali végébe egy félköríves lépcsőt formált. Az új udvari szárny két szintjén egy-egy lakás kapott helyet, középen konyhával, melyből két irányba egy-egy szoba nyílt. Az emeleti lakást kőkonzolokon nyugvó erkélylemezről is meg lehetett közelíteni.

A 3. képen látható tervlap a korábbi Handler-tervekhez viszonyítva jóval gazdagabb, gondosabb, művészibb és hozzáértőbb kidolgozású. A metszeti rajzon a készítő megrajzolta a csaphornyos fafödémek rétegrendjét, a fedélszék szerkezeti elemeit, a függőfolyosó fémkorlátjának pálcáit, a kémények szellőzőnyílásait, valamint a külső nyílászárók osztásrendjét. Jelentős novum a rajzon a nyílászárók üvegezésének érzékeltetése, a belső



3. kép. A Várkerület 6. számú épület utcai homlokzatának és udvari bővítésének tervlapja 1849-ből (MNL GYMSV SL BC 14/1849.)

⁴³ Házi 1982, 491.

⁴⁴ MNL GYMSV SL IV.1110. Sopron Város Építészeti és Szépítészeti Bizottmányának iratai 14/1849., BC 14/1850., BC 65/1851.

ajtók nyílásainak színezése és az árnyékolás, amelyet nem csak a homlokzati felületeken, hanem a metszeten is alkalmazott a rajzoló. Vajon az építésznek egy bedolgozó szerkesztője, vagy már Ferdinánd nevű, 13 éves fia volt a készítő?

1849 elején Handler a várostól megvásárolta a városi mézsárszékek helyét az egykori Halpiacon (ma a Várkerület 10. számú ház telkének nagyobb része). Július 11-én a városi tanácshoz benyújtott kérelmében egy kétemeletes lakóház építésére kért engedélyt.⁴⁵ A négytengelyes homlokzatú bérház végül nem épült fel, Handler 1849. szeptember 7-én a terület jobb oldalán álló, Spanraft József birtokában lévő, szomszédos ingatlant is megvette.⁴⁶ Az immár 21 méter széles és 32-34 méter mély telekre⁴⁷ 1850. június 11-én Petrik József kalapos adott be kérelmet egy kétemeletes, héttengelyes homlokzatú, körülzárt udvarú bérház építésére.⁴⁸ Handler ugyanis telkét elcserélte Petrik kalapos Domonkos u. 18. szám alatti házrészéért, a hozzátartozó kertért és 2000 Ft-ért. A kérelemhez mellékelte rajzokon a tervezett homlokzatot a rajzoló csak vonalasan ábrázolta, hasonlóan a Várkerület 80. számú ház tervéhez. A **Várkerület 10.** alatti ház építéstörténetét korábban már ismertettük.⁴⁹

A következő, kisebb átalakítást Handler József a **Várkerület 70.** számú házban végezte, abban az épületben, melyet édesapja, Jakab bővített 1815-ben egy további, második emelettel. Az 1853. június 14-én aláírt kérelem⁵⁰ a ház első és második emeleti lakásának „fűtés korszerűsítésére” vonatkozott (kéményátalakítás), az építtető Tschurl Seráfi Ferenc vaskereskedő volt, aki 1830-ban esküdött fel polgárnak.⁵¹ A benyújtott rajzon az építész csak az átalakítással érintett alaprajzokat, továbbá egy metszetet ábrázolt.

Handler József és Nándor együttműködésének eredményei a Várkerületen

1857-ben a 61 éves Handler József kérvénnyel fordult a városi tanácshoz, melyben fiának, Nándornak felmentését kérte a katonai szolgálat alól. Kérését azzal indokolta, hogy építőmesteri vállalkozásában nem tudja nélkülözni 21 éves fia rajzoló munkáját.⁵² A fentiek alapján valószínűsíthető, hogy Nándor – apja mellett – már több éve gyakorolhatta a rajzoló, építőmesteri tevékenységet. Ezen állítás egyik bizonyítéka lehet az

⁴⁵ MNL GYMSV SL IV.1110. Sopron Város Építészeti és Szépítészeti Bizottmányának iratai 25/1849. Erről a tervről Winkler 1988-ban írt a könyvében.

⁴⁶ Tompos 1962, 24.

⁴⁷ Heimler 1936, 135.

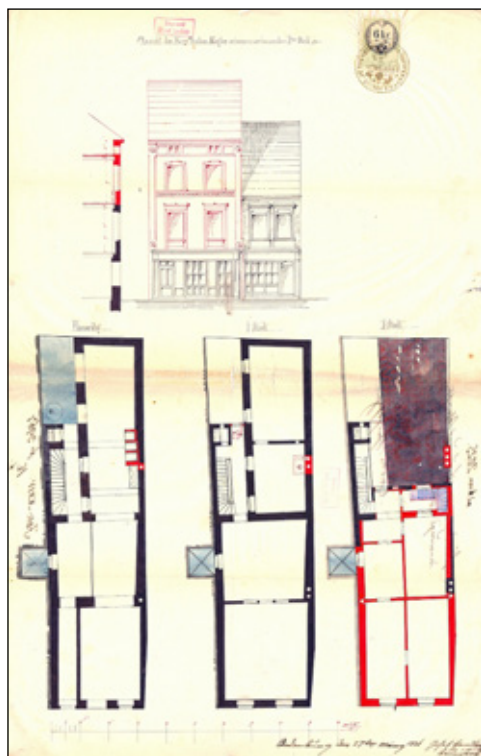
⁴⁸ MNL GYMSV SL IV.1110. Sopron Város Építészeti és Szépítészeti Bizottmányának iratai 32/1850. Winkler az 1988-ban írt könyvében a házat bemutatta.

⁴⁹ Tárkányi 2024, 150–152.

⁵⁰ MNL GYMSV SL, IV.1106.c. Sopron Város Tanácsának iratai (1848-1872), Acta Politica et Oeconomia (APeO), Fasc. XXIV.No.3356.

⁵¹ Házi 1982, 374.

⁵² Tompos 1962, 25.



4. kép. A Várkerület 115. számú ház II. emelettel való bővítésének 1856-os tervrajza (MNL GYMSV SL XXIV. 3967.)

1856. március 27-én kelt építési engedélyezési kérelem, melyet Kugler Antal cukrász⁵³ nyújtott be a városhoz.⁵⁴ Kugler a Várkerület 113–115. számú ház korábban egyemeletes, Várkerület 115. alatti részét bővítette még egy szinttel. A tervet Handler József szignálta, a rajzot azonban fia, Nándor készítette.

A **Várkerület 115.** számú épület második emelettel való bővítésének a három alaprajzot, homlokzatot és metszetrészletet tartalmazó tervlapján – főleg az alaprajzok színezésénél – bizonyos fokú változás figyelhető meg. A meglévő faltesteket a rajzoló feketével színezte, az új falszakaszokat pirossal, a földszinti kis udvart kékre, az első emelet tetőfelülnézetét szürkés-lilás árnyalatúra. A rajzok megjelenése jóval karakteresebb, erőteljesebb, előbb, mint a korábban benyújtott tervlapokon (4. kép).

⁵³ Thirring 1941, 47.

⁵⁴ MNL GYMSV SL, IV.1106.c. Sopron Város Tanácsának iratai, APeO, Fasc. XXIV.No.3967. Ez a terv nem szerepelt Winkler monográfiájában.

Handler a részleges emeletráépítés során (a keskeny kis udvarra néző, hátsó traktust nem érintette a beavatkozás) az első emeleti ablakok keretezését romantikus stílusban újratervezte, és a két szintet a homlokzat szélein pilaszterekkel fogta össze. Kugler építkezése folytán szomszédja, a **Várkerület 113.** tulajdonosa, Buck Xavéri Ferenc pecsétvésnök⁵⁵ is kedvet kapott a bővítéshez, így tíz nappal később, 1856. április 6-án Handler újabb emeletráépítéshez készített tervet.⁵⁶ Tompos Ernő a két emeletráépítés homlokzati rajzait közölte 1958-as írásában.⁵⁷ Az épületről – melyet a II. világháborús bombázások okozta károk miatt le kellett bontani – további adatokat közölt a szerző egy korábbi cikkében.⁵⁸

A **Várkerület 112.** számú⁵⁹ ingatlan hátsó udvari épületének átalakítására vonatkozóan 1856. április 22-én nyújtott be kérelmet a Royko család egyik tagja.⁶⁰ A két alaprajzot és egy metszetet magába foglaló alkotásból az deríthető ki, hogy a korábbi nyeregvetős, emeletes épület alacsony belmagasságú födémjeit elbontották, majd nagyobb párkánymagassággal és belmagassággal, illetve félnyeregvetős kialakítással formálták újra. A korábbi szűk lépcsőt elbontva, annak helyén mindkét szinten egy nagy szobát képeztek, míg az új lépcsőházat a sarokba helyezték át. A **Várkerület 114.** számú⁶¹ épület földszintjén Handler egy meglévő ablakot alakított át ajtóvá. Az 1856. október 6-án kelt kérelmet Ecker Alajos nyújtotta be a városi tanácshoz.⁶²

Handler József következő várkerületi megbízása egy jóval nagyobb léptékű munka volt, melynek terveit 1857. február 1-jén írta alá. Az építtető Romwalter Károly nyomdász (1825-1895)⁶³, aki a **Várkerület 104.** számú, egyemeletes épület átalakítását, valamint egy további emelettel való bővítését kérelmezte a városi tanácstól.⁶⁴ Romwalter működtette 1850-től Sopron egyik híres nyomdáját, amely később ezen épület udvari traktusában üzemelt.⁶⁵ Az U alakú, meglévő egyemeletes rokokó lakóházat 1770-ben⁶⁶ Siess József bécsújhelyi⁶⁷ könyvnyomdász építtette. A kérelem mellé csatolt két tervlapból az

⁵⁵ Házi 1982, 186.

⁵⁶ MNL GYMSV SL, IV.1106.c. Sopron Város Tanácsának iratai, APeO, Fasc. XXIV. No. 3978. Ez a terv már megjelent Winkler munkájában.

⁵⁷ Tompos 1958, 180. A két rajzot Tompos felcserélte, így tévesen jelölte meg az építtetőket.

⁵⁸ Tárkányi 2015, 379–380.

⁵⁹ Thirring 1941, 49. 1941-ben az ingatlant Várkerület 133. alatt tartották nyilván.

⁶⁰ MNL GYMSV SL, IV.1106.c. Sopron Város Tanácsának iratai, APeO, Fasc. XXIV. No. 3991. Ez a terv sem szerepelt Winkler kötetében.

⁶¹ Thirring 1941, 49. Thirring munkájában a ház Várkerület 135. szám alatt szerepelt 1941-ben.

⁶² MNL GYMSV SL, IV.1106.c. Sopron Város Tanácsának iratai, APeO, Fasc. XXIV. No. 4045.

⁶³ Horváth Zoltán: A dualizmus kori Sopron gazdasági élete a vagyonos polgárság családtörténetének tükrében (1858–1911), 2018, 269.

⁶⁴ MNL GYMSV SL, IV.1106.c. Sopron Város Tanácsának iratai, APeO, Fasc. XXIV. No. 4084.

⁶⁵ Thirring 1941, 48. Korábbi számozása az épületnek Várkerület 121. volt.

⁶⁶ Csatkai Endre – Dercsényi Dezső: Sopron és környéke műemlékei, Budapest, 1956, 317.

⁶⁷ Házi 1982, 850.

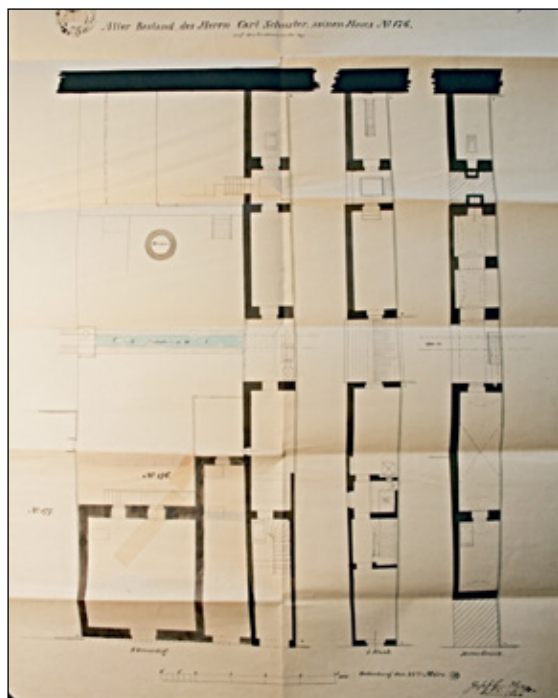


5. kép. A Várkerület 104. számú ház mai homlokzata az 1857-es átépítés után. Fotó: Diebold Károly, 1951. (Soproni Múzeum, Történeti fényképtár, Leltári szám: SOM-AF 23843)

egyik a meglévő épület pontos felmérési alaprajzait tartalmazta, míg a másik lapon a tervezett átalakítás és bővítés alaprajzait, utcai homlokzatát és metszetét ábrázolta a tervező.

A felmérési tervből megállapítható, hogy a korábbi, egyemeletes épület várkerületi homlokzata héttengelyes volt, a középső tengelyben a bejárati kapuval. A földszinten három üzlethelyiség működött, az emeleten két (esetleg három) lakást alakítottak ki. A Várkerület 106. számú háztól egy keskeny sikátor választotta el mindkét szinten. Az emeletre a kapualj jobb oldaláról nyíló lépcsőn lehetett feljutni. Handler több ponton is módosította a meglévő alaprajzi elrendezést. A korábbi szűk lépcsőt megszüntette, és az épület bal oldali traktusába, az üzlet mögé helyezte az új, félköríves alaprajzú, nagyvonalú lépcsőházat. A szomszédos, Várkerület 106. felé néző tűzfalat elbontotta, és beépítette a sikátort, így mindhárom szinten újabb értékes területeket nyert. A második emeleti bővítés falazata az első emelet kiosztását követte.

A Várkerület 104. számú lakóház új, módosított homlokzata már nyolctengelyes lett, a bővítés ablakai az alsó szintek kiosztásához igazodtak (5. kép). A földszinten a három üzletbejárat, illetve azok ablakai is illeszkedtek a tervező által kitalált homlokzati rendbe. Handler az emeleti ablakokat mindenhol egyenes szemöldökkel tervezte. Ha összevetjük az épület 1857-es „façade” rajzát a korábbi, Várkerület 105. épület frontjának ábrázolásával (lásd a 2. képen), akkor szembetűnő a különbség. A rajzon nem szerepelnek a kémények és tetőszellőzők ablakai, elmaradt a színezés, a fa nyílászárók osztásrendjét viszont József gondosan ábrázolta. Mindezek alapján joggal feltételezhetjük, hogy a két alkotásnak nem ugyanaz a szerzője.



6. kép. Handler Nándor felmérési rajza a Várkerület 74. számú épület helyén álló, lebontott házakról (MNL GYMSV SL XXIV. 4658.)

A rajzot a megvalósult állapottal összevetve megállapíthatjuk, hogy az 1770-ben beépített rokokó faragványokat az I. emeleti ablakok felett megtartották, feltehetően íves párkányukat azonban lefaragták, helyettük egyenes szemöldökpárkányt építettek. Emiatt az épület mai megjelenésében egy kis stílusbeli disszonancia figyelhető meg. Az eddig bemutatott, 1830 és 1837 között megvalósult négy munka nem szerepelt Winkler 1988-ban kiadott kötetében, így ezen új kutatási eredmények tovább gazdagítják ismeretünket Handler József építőmesteri tevékenységének kezdeti időszakáról.

1859. március 22-én a városi tanácshoz új kérelem érkezett a **Várkerület 74.** számú⁶⁸ ingatlannal kapcsolatban.⁶⁹ Az építtető a kőszegi származású Schuster Károly üveges volt, aki 1827. március 21-én lépett a soproni polgárok sorába.⁷⁰ Winkler kimutatásában ennél az épületnél a megjegyzés rovatban emeletráépítés szerepel,⁷¹ azonban Handler Nándor

⁶⁸ Thirring 1941, 41. Az épület korábbi számozása Várkerület 73. volt.

⁶⁹ MNL GYMSV SL, IV.1106.c. Sopron Város Tanácsának iratai, APeO, Fasc. XXIV. No. 4658.

⁷⁰ Házi 1982, 836.

⁷¹ Winkler 1988, 205.

terveit vizsgálva kijelenthetjük, hogy itt egy jóval nagyobb volumenű építkezésnek (és bontásnak) lehetünk tanúi. Tompos Ernő a Handler építészcsalád tagjairól írt tanulmányának elején így fogalmazott: „*Másik nagy érdemük még az is, hogy a művészi szempontból fontosabb régi épületek átalakítása vagy lebontása előtt, ezek alaprajzát és homlokzatát felvették és így megőrizték az utókor számára.*”⁷² Ez a megállapítás természetesen nem igaz minden egyes esetben, de a Várkerület 74. számú épület terveinek vizsgálata során a bontásra ítélt, korábbi három épület felmért alaprajzai a dokumentációban megtalálhatók (6. kép).

A felmért alaprajzokból kiderül, hogy a telek bal oldalán két földszintes, jobb oldalán pedig egy emeletes ház állt. A bal szélső egy közel négyzet alaprajzú helyiséggel rendelkezett, amiből hátul, a várfalak felé lépcsőn lehetett lejutni. A tőle jobbra lévő üzlet jóval keskenyebb és valamivel hosszabb volt, az épületek közös tűzfalal rendelkeztek. A két ház mögött egy „Canal” feliratú mezőben kék színnel jelölte a rajzoló a felszíni csapadék- és szennyvízelvezető csatornát (a folyási irányt is jelezve), amire bal oldalon egy pottyantós WC-t illesztettek. Fentiek alapján a csatorna kékre színezése erős művészi túlzásként értékelhető. A csatorna mögött egy kút, illetve a külső, harmadik városfal ábrázolása jelent meg. A telket a középső városfal vastag, feketével jelölt fala zárta.

A harmadik, egyemeletes ingatlan három alaprajza (pince, földszint, emelet) egy rendkívül intenzív beépítést mutat, mindhárom szinten. A keskeny, hosszú helyiségek nyílásait két kis belső udvarra tájolták, a hátsó kis, lichthofszerű udvart az alsó zwinger felől lehetett csak megközelíteni. Handler felmérési rajzának igazi értéke az, hogy beleláthatunk abba a folyamatba, amely a 19. század második felében jellemezte a soproni kereskedőutca városias fejlődését.

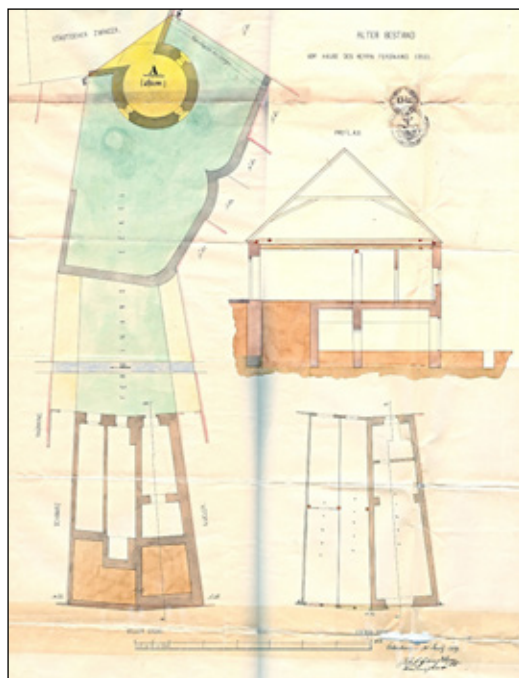
Az egykori vizesárok helyén formálódó üzletnegyed egy-kétszintes házainak helyén a 19. század második felétől indult meg az új, kétemeletes bérházak építése. Ezt a fejlődést a Bau- und Verschönerungs Commission javaslatára a soproni városvezetés egyrészt az új, egyemeletes házak engedélyének megtagadásával (pl. a Templom utca 27. sarokház esetében), vagy a második emelet építési költségeinek a kifizetésével is ösztönözte (pl. a Széchenyi tér 14-15. épületnél).⁷³ A városépítészeti cél az volt, hogy Sopron városias jellegének fejlődését elősegítsék új, kétemeletes házak építésével. Ebbe a folyamatba szervesen illeszkedett a Várkerület 74. számú ingatlanon létrejött kétemeletes bérház.

A 12 méter széles és 31 méter mély, a középső várfalig tartó telekre⁷⁴ Handler öt-tengelyes, romantikus homlokzatú, körülzárt udvarú épületet tervezett, melynek hátsó helyiségeit egy téglalap formájú belső udvarra tájolta. Az ellipszis formájú lépcsőházat az utcai traktus bal oldalára helyezte, a mellékhelyiségeket pedig az utcai traktus mögött húzódó folyosó végére. Az első és második emeleten két-két lakást alakított ki, amelyekhez egy-egy konyha is tartozott. A hátsó szobák udvari fala a külső városfalra épült.

⁷² Tompos 1962, 17.

⁷³ Tompos 1958, 182–184.

⁷⁴ Heimler 1936, 136.



7. kép. Handler felmérési terve a korábbi két, földszintes épületről 1859-ből és a beépítendő telek (MNL GYMSV SL XXIV. 5153.)

Handler Nándor egyik legművészebb kialakítású tervrajza és háza a **Várkerület 56**.⁷⁵ A meglévő telkeket és építményeket tartalmazó felmérési tervet Handler 1859. június 21-én szignálta.⁷⁶ Az építtető Eckel Nándor kereskedő, aki 1846. február 18-án lett soproni polgár.⁷⁷ Habár Tompos Ernő leköszölte az új épület alaprajzait tartalmazó tervlapot⁷⁸, Winkler pedig a várkerületi homlokzatát átrajzolva ismertette azt,⁷⁹ a telek beépítésének egyedisége, a felmérési és a homlokzati rajz művészi színvonala jelen írás szerzőjét ugyancsak kellően ösztönzi a bemutatására.

Handler – a tőle megszokott alaposággal – elkészítette a meglévő két kis épület felmérési terveit, valamint ábrázolta az Eckel-féle telket is, melyre az új házat tervezte. A felmérési terv különlegessége, hogy nemcsak a meglévő házak alaprajzait és metszetét tüntette fel a tervező, hanem a beépítendő telket is, amely hátul egészen a középső várfalig

⁷⁵ Thirring 1941, 38. 1941-ben az épületet Várkerület 55. számmal jelölték.

⁷⁶ MNL GYMSV SL, IV.1106.c. Sopron Város Tanácsának iratai, APeO, Fasc. XXIV. No. 5153.

⁷⁷ Házi 1982, 398.

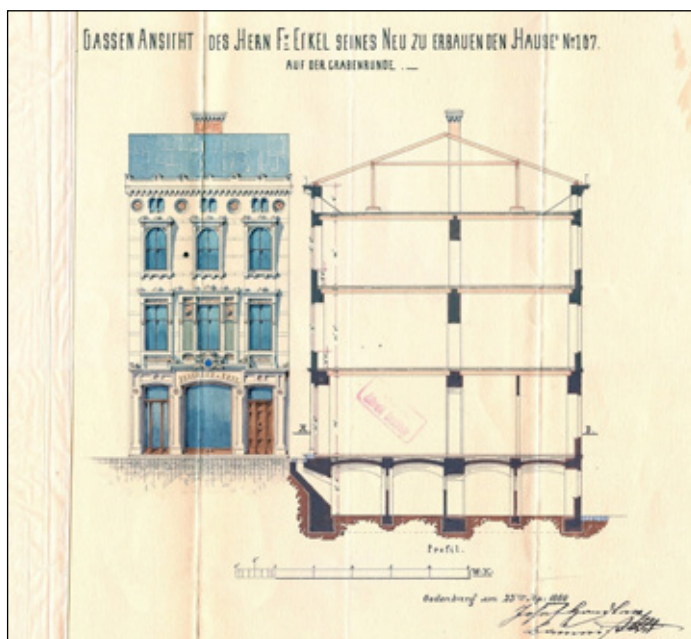
⁷⁸ Tompos 1958, 184.

⁷⁹ Winkler 1988, 97.

húzódott. Eckel Nándor ugyanis a várostól korábban megvásárolta az alsó zwinger területét. A tervlapon szerepel a középső városfal sarokbástya, melyet ekkor bontottak el (7. kép). A meglévő, a Várkerület felé földszintesnek látszó házak az udvar felől emeletesek voltak, mivel a pince fala itt homlokzatként jelent meg. A pince járósíntje feltehetően megegyezett az egykori vizesárok szintjével.

Az új épület homlokzati vonala az elbontott épületek szélső sarkainak összekötésével jött létre. Az új épület a korábban elbontott épületek és udvarok, az alsó zwinger, illetve az elbontott bástya területén létrejött telket majdnem teljes egészében elfoglalta. Az alaprajzok különleges, a többi várkerületi háztól eltérő formája a telkek egyedi adottságait követte (a rajzokat lásd Tompos 1958-as írásában). A festőien elkészített alaprajzokból látható, hogy az újonnan megépült ház pincét, földszintet és két emeletet foglalt magába, és a tervező a helyiségeket két kisebb udvarra tájolta. A lépcsőház az egykori zwinger jobb oldalán kapott helyet, az elbontott sarokbástya helyén komolyabb támfal épült. A lakóház bejárata a homlokzat jobb oldalán található, a lépcsőházhoz viszonylag hosszú folyosón lehetett eljutni. A szintenként elhelyezett két klozett az íves lépcsőházból nyílt.

Az épület Várkerület felé néző, gótizáló homlokzata háromtengelyes volt, az egyes szintek belmagassága felfelé egyre csökkent (a földszint a legnagyobb, a II. emelet a legkisebb belmagasságú). A földszinti üzlet bejárata bal oldalon nyílt, középen a kirakat



8. kép. A Várkerület 56. számú épület utcai homlokzata és metszete 1860-ból (MNL GYMSV SL XXIV. 5153.)

osztatlan üvegfelülete jelent meg. Winkler Gábor szerint Handler az épület „háromtengelyes, kétemeletes homlokzatának tiszta rendszerét az első emeleti ablakok összevonásával élénkíti”.⁸⁰ A földszinti üzlet homlokzatát Handler kőből formálta meg, a középső, íves kirakat felett a megrendelő neve szerepelt (8. kép). Az épület tervanyagát Handler Nándor magas művészi színvonalon készítette el, a kidolgozottsága nagyon igényes. Az előkerült várkerületi alkotásai közül ez a terv mind beépítési módjában, mind építészeti formálásában jelentősen kiemelkedik.

A Handler építészdinasztia két tehetséges tagjának – Józsefnek és Nándornak – hatékony együttműködése tovább folytatódott, 1860-ban a városi tanács újabb három tervet engedélyezett. 1860 májusában Tiefbrunner Zsuzsanna kért engedélyt a tanácstól a **Várkerület 96.** számú⁸¹ ingatlan telkének hátsó részén, az udvaron egy új, kétemeletes épület építésére. A munkával Handler József soproni építész bízta meg, a terveket fia, Nándor készítette.⁸² A hátsó épület a két várfal közötti falszorosban épült meg, a meglévő pinceszinti falak felhasználásával. A földszintet, első és második emeletet tartalmazó hátsó traktus szintenként két-két szobát foglalt magába, azonban a második emeleti helyiséget nem osztották meg, mivel itt kapott helyet Tiefbrunner Sándor fotóműterme. A műterem állandó bevilágítását egy nagyméretű üvegtető biztosította, amely a helyiség közepén volt kialakítva. A metszeti rajzon jól látható, hogy az udvari homlokzat a külső, harmadik városfalra épült, a hátsó fal pedig a középső városfalnak támaszkodott, melynek metszetét feketére színezték.

Az építkezés némi változtatást eredményezett az elülső épületrészen is. A korábbi egyeneskarú lépcsőt elbontották, helyette az új épületrészben épült meg egy félköríves alaprajzú lépcsőház. A munkálatok az év folyamán elkészültek. Az udvari új épületben működött Tiefbrunner Sándor (1833-1910) fényképezési szalonja 1860 és 1875 között, az üzletportál képszekéiben egy korabeli fotón az A. Tiefbrunner felirat szerepelt. Üzletét sajnos azért kellett bezárnia, mert 15 év fényképezési munka után a vegyszerek hatására elvesztette látását.⁸³

A második, 1860-ban készült tervet augusztus 24-én adta be az engedélyező hatósághoz⁸⁴ Schwarz Márton a **Várkerület 86.** számú⁸⁵ épület udvarán létesítendő épületre vonatkozóan. A kivitelezésért felelős szakértő Handler József építőmester volt. A négy méter széles telek hátsó végébe épített ház tetőzetének a terhet Handler a középső várfalba épített konzolokra terhelte. Az új építmény pinceszintje az egykori vizesárok vonalán volt, az „emeleti” helyiséget a Várkerület felőli oldalon lévő üzlet szintjével egy függőfo-

⁸⁰ Winkler 1988, 94.

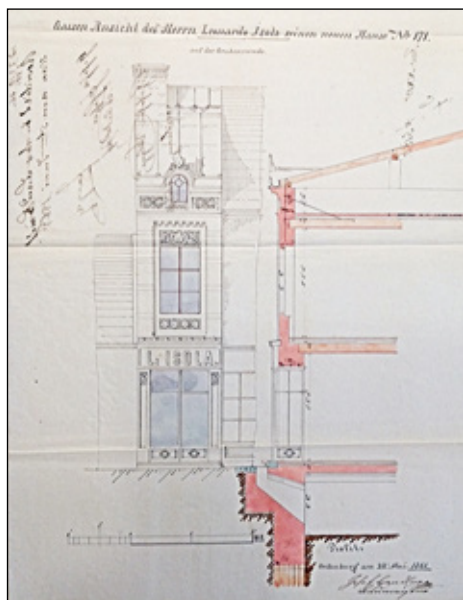
⁸¹ Thirring 1941, 44. A korábbi számozás Várkerület 93. volt.

⁸² MNL GYMSV SL, IV.1106.c. Sopron Város Tanácsának iratai, APeO, Fasc. XXIV. No. 5097.

⁸³ <https://sopronanno.hu/bejegyzes/tiefbrunner-sandor-1833-1910>

⁸⁴ MNL GYMSV SL, IV.1106.c. Sopron Város Tanácsának iratai, APeO, Fasc. XXIV. No. 5034.

⁸⁵ Thirring 1941, 43. 1941-ben az ingatlant Várkerület 83. szám alatt tartották nyilván.



9. kép. A Várkerület 64. sz. új épület tervezett utcai homlokzata és metszetének részlete
(MNL GYMSV SL XXIV. 5180.)

lyosó kötötte össze. Az új helyiségek nyílászárói a függőfolyosó melletti udvarra, illetve a középső várfalra nyíltak. A várfal és a pinceszint közötti, megmaradt feltöltés az alsó zwinger (falszoros) szintje lehetett. Az alsó szint alaprajzán egy kutat is ábrázolt a tervrajz készítője. A terv furcasága, hogy a középső várfal felé kialakított kis lichthofszerű udvart az új tető lefedte.

1860. október 10-i keltezéssel készültek el a **Várkerület 72.** számú⁸⁶ lakóház tervei, melyet – annak művészi színvonala miatt – egyértelműen Handler Nándor készített. A kérelmező Szöllősy György volt,⁸⁷ aki két korábbi helyén egy új, emeletes lakóházat épített, amely szintén a középső várfalig ért. Tompos Ernő 1958-ban leköszölte a homlokzati rajzot,⁸⁸ Winkler pedig az épületet is bemutatta.

Isola Lénárt sajtókészítő, aki 1839. július 31-én tette le a polgáresküt,⁸⁹ 1861. május 25-én nyújtotta be a **Várkerület 64.** számú⁹⁰ ingatlanának átépítését tartalmazó kérelmet a városi tanácshoz.⁹¹ Az új épület terveit Handler Nándor készíthette, aki a meglévő házat

⁸⁶ Thirring 1941, 41. A ház korábbi számozása Várkerület 71. volt.

⁸⁷ MNL GYMSV SL, IV.1106.c. Sopron Város Tanácsának iratai, APeO, Fasc. XXIV. No. 5154.

⁸⁸ Tompos 1958, 183.

⁸⁹ Házi 1982, 596.

⁹⁰ Thirring 1941, 40. 1941-ben a ház száma Várkerület 63. volt.

⁹¹ MNL GYMSV SL, IV.1106.c. Sopron Város Tanácsának iratai, APeO, Fasc. XXIV. No. 5180.

és telket gondosan felmérte, majd külön tervlapon ábrázolta. A középső várfalig nyúló, 2,5 méter széles és 32 méter hosszú telek több mint egyharmadát foglalta el a pincét és földszinti üzletet tartalmazó épület. Handler új tervében a telket úgy kívánta beépíteni, hogy egy kis udvart hagyott meg az ingatlan utcai és udvari épülete között, ahová a helyiségek ablakait nyitotta. Az utcai traktus közepén egy húzott lépcsőt tervezett, mögé klozettel. A hátsó épületrész szintjei közötti közlekedést egy, a várfalnak szinte nekiépült csigalépcsőn kívánta megoldani.

A tervezett romantikus épület emeletes, keskeny homlokzatát Handler nem díszítette túl, kellemes, visszafogott kialakításával szép gyöngyszeme lett volna a Várkerület belső ívén sorakozó házaknak. Azonban az igényes, részletesen kidolgozott terv nem valósult meg, feltehetően a megrendelő pénzügyi lehetőségeinek hiánya miatt. Bemutatásának indoka nemcsak az a tény, hogy ez a terv nem valósult meg, hanem az a fontos rajzi részlet, amely a metszeten, a pincefal alatt látható (9. kép). Handler ábrázolta a fából készült cölöpöket, valamint vízszintes gerendázatukat is, melyre a pince teherhordó szerkezeteit falazták volna. Az egykori vizesárok helyén az építkezés nem volt egyszerű, mivel a teherhordó altalaj jó mélyen volt, ezért fa cölöpalapozást kellett alkalmazni.

A Handler építészdinasztia két jeles tagja – József és fia, Nándor – megbecsülték a kisebb munkákat, megbízásokat is. Erről a viszonyulásról tanúskodik a **Várkerület 58.** számú,⁹² földszintes, mindössze két méter keskeny ház⁹³ homlokzata elé, Nándor által tervezett üzletportál terve is, melyet Schwarz Antal asztalosmester kivitelezett.⁹⁴ Az 1870. április 30-án aláírt portálterv a készítő alapos felkészültségéről és elmélyült szakmai tudásáról tesz tanúságot. A precízen megrajzolt, alaprajzi részletet, metszetet és homlokzati rajzot tartalmazó portáltervből kiderül, hogy a korábbi kirakat jóval alacsonyabb volt. Az új tulajdonos kérésére Handler a képszék és a felette lévő, fogazott párkány magasságával növelte meg az új portált. Középen, a fekvőeresz fölé magasodott az íves lemezfedéssel burkolt, előreugró felépítmény, melyben a házszám jelent meg (10. kép).

A festőien megalkotott rajzon látható, hogy a bejárat fölött két darab acélgerenda lett beépítve, a házszámot tartó konzolos felépítményt kidőlés ellen acélhuzalokkal kötötték vissza a fedélszélekhez. A szimmetrikus portál jobb oldalán hátra húzva az üzlet bejárata kapott helyet, míg bal oldalon a belülről nyíló és berendezhető üzletkirakat jelent meg. A portál éjszakai, zárható biztonságáról a két szélső pilaszter mögé behajtható spaletták gondoskodtak. Az új szerkezet jól illeszkedett a szomszédos üzletek kirakatainak sorába.

1871. január 16-i keltezésű Handler Nándor egyik legszebb portálterve, melyet a **Várkerület 30.** számú⁹⁵ ház bal oldali üzlete elé tervezett.⁹⁶ A kérelmezők Gross Ignác és József voltak, akik rőfös- és fehérnemű-kereskedést vezettek a földszinti üzletben.

⁹² Thirring 1941, 39. A korábbi házszám Várkerület 57. volt.

⁹³ Heimler 1936, 136.

⁹⁴ MNL GYMSV SL, IV.1106.c. Sopron Város Tanácsának iratai, APeO, Fasc. XXIV. No. 6352.

⁹⁵ Thirring 1941, 35. Korábban Várkerület 29. számozással rendelkezett a ház.

⁹⁶ MNL GYMSV SL, IV.1106.c. Sopron Város Tanácsának iratai, APeO, Fasc. XXIV. No. 6401.



10. kép. Handler Nándor terve Germitsch Antal részére 1870-ből (MNL GYMSV SL XXIV. 6352.)

Handler a korábbi bejáratú ajtó és ablak kőkeretét elbontotta, az ablak mellvédjével együtt. Az üzlet homlokfala elé egy fa üzletportált komponált, kétoldalt kettős pilaszterekkel, középen négyosztatú kirakattal, szimmetrikus kialakítással. A fa portál képszekét tartó pilaszterek mögött rejtette el az üzletportál fa spalettáit, melyeket az üzletzárás után hajtottak ki. Az üzlet bejárata bal oldalt kapott helyet, a fölötte húzódó képszekben az üzlettulajdonosok nevei jelentek meg. Az új portálnak köszönhetően az üzlet kirakata és képszéke egységes és igényes építészeti megjelenést kapott. A tervrajzot, valamint a ház rövid történetét a szerző egy korábbi írásából megismerhették.⁹⁷

Az 1876-os évben a Handler vállalkozás négy várkerületi ház felépítésében vett részt. A **Várkerület 96.** számú⁹⁸ ház utcai traktusának bontására és új épület elhelyezése vonatkozó kérelmét Genthon Károly május 2-án nyújtotta be a városi tanácshoz.⁹⁹

⁹⁷ Tárkányi 2015, 375–378. A portál terve a 3. képen látható, tévesen Handler József szerepelt tervezőként. Nándor aláírása a tervlap jobb, alsó részén szerepel.

⁹⁸ Thirring 1941, 44. A korábbi számozás Várkerület 93. volt.

⁹⁹ MNL GYMSV SL, IV.1403.c. Sopron Város Tanácsának iratai, Acta Politica et Oeconomia (1872-1902), Fasc. XXIV. No. 7090.

Winkler monográfiájában szerepelnek az épület átalakítására vonatkozó adatok,¹⁰⁰ azonban jelen tanulmányunk szempontjából mégis fontos a tervvel foglalkoznunk. Az épületet Genthon egy évvel korábban vásárolta meg a Tiefbrunner családtól, mivel az édesapa tragédiája miatt a házat el kellett adni. A beadvány tervi mellékletét Handler József és Nándor látta el kézjeggyével. A kérelem tárgya az utcai, egyemeletes ház helyén új, kétemeletes épület kialakítása volt. Handler külön rajzon tüntette fel a meglévő és bontandó épület alaprajzait, metszetét, valamint Várkerület felőli homlokzatát. A meglévő ház a telket zárt sorúan, U alakban foglalta el, az udvari szobák téglány formájú udvarra néztek. A munkálatok során az utcai traktus mögötti lépcsőházig bontották le a korábbi épületet.

Handler felmérési rajza pontos és részletes, a Várkerület felőli homlokzat hűen tükrözi az eredeti állapotot. Az A. Tiefbrunner felirat mellett J. Schlesinger és Stagl nevek is szerepelnek a portálok képszekéiben, így a tervező a másik üzlet nevét is megörököltette. Az új homlokzat tervlapján megjelent a szomszédos házak üzleteinek a neve is: bal oldalon (Ku)gler, jobb oldalon Pertik Jo(sef). Az új épület földszintjén két üzlet lett kialakítva, a bal oldali szélesebb, a jobb oldali eléggé keskeny méretben. Az emeleti lakásokba és a hátsó épületbe vezető lépcsőházat egy keskeny közlekedőfolyosón keresztül lehetett megközelíteni. A hátsó épület jobb oldali végében a helyiség felirata cukrászda, előtte, a lépcső mögött laboratórium. Valószínű, hogy Tiefbrunner Sándor korábban ebben a helyiségben hívta elő híres fényképeit.

Az I. és II. emeleti alaprajzokból az is megállapítható, hogy hol volt a fotóműterem: a hátsó, megmaradó épület II. emeletén, a középső várfalnak nekiépülve. A fotóműterem az udvar felé egy nagy ablaknyílással rendelkezett, a megfelelő fényviszonyok biztosítása miatt. Az utcai épülettraktusba Handler két új, nagy belmagasságú lakást tervezett. Az épület utcai, négytengelyes, szimmetrikus homlokzata az eklektika igen jellemző példája, faragott kő és égetett kerámia elemekkel, melyek a háznak igen elegáns külsőt kölcsönöztek. Az épület fogazott főpárkánya alatt négy, nyomott hatszögletű szellőző ablak, köztük fonatos dísszel. A II. emeleti ablakok egyenes záródásúak, középen zárókővel, benne fejdísszel. Az I. emeleti ablakok fölött félköríves szemöldökök, kagyló formájú díszekkel; a két középső ablak fölül íves párkánnyal összefogva, alatta az építtető monogramja: C(arl) G(enthon). A földszinti üzletek kőből készült képszekéiben Handler a terven az építtető, Genthon Károly nevét tüntette fel.

A **Várkerület 101.** számú¹⁰¹ épülettel kapcsolatban Schmidt János nyújtott be kérelmet a helyi építési hatósághoz 1876. május 4-i keltezéssel.¹⁰² A beadvány tárgya új tető létesítése volt az utcai, rokokó stílusú traktus fölét. Handler a korábbi ház – kissé szedett-vedett – tetőzete fölé egy olyan új tetőt épített, amely a két szomszédos épület felé tűzfal-

¹⁰⁰ Winkler 1988, 206.

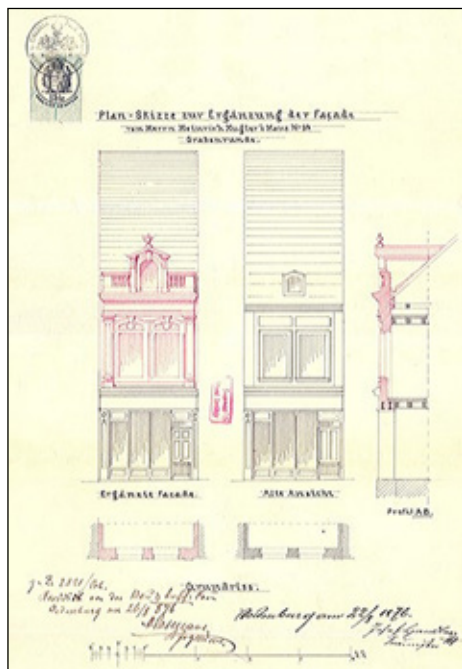
¹⁰¹ Az épületet a II. világháborús bombázások miatt romházzá nyilvánították, majd elbontották.

¹⁰² MNL GYMSV SL, IV.1403.c. Sopron Város Tanácsának iratai, Acta Politica et Oeconomia (1872-1902), Fasc. XXIV. No. 7079.

lal csatlakozott. Az új tető gerince a Várkerülettel párhuzamosan lett kialakítva, az utcai párkányzatot a tervező megemelte, és két padlásszellőzőablakot épített a meglévő, I. emeleti ablakok fölé. A korábbi, egyszerűbb pilaszterek díszes fejezetet kaptak az átalakítás során. Az utcai homlokzat rajzán a tervező jelölte a meglévő üvegezett üzletportált, amely az épület teljes szélességét befedte.

Az épület emeleti alaprajzára rászerkesztett új tetőfelépítmény kétállószerű fedélszék volt, gerincmagassága igazodott a várfalnak nekiépült udvari épület ferde állószerű fedélszékének magasságához. Az utcai és az udvari épületrész között keskeny udvar húzódott végig, amit a két épületrészt összekötő nyaktag szegélyezett. Az átépítést követően az épület új párkánymagassága kiemelkedett a szomszédos házak párkányai közül.

Kugler Henrik aranyművest 1847. július 28-án vették fel a polgárok sorába.¹⁰³ A **Várkerület 95.** számú¹⁰⁴ ingatlan tulajdonosaként 1876. augusztus 22-én építési engedély kérelemmel fordult a városi tanácshoz. A beadvány tartalma az utcai, Várkerület felőli homlokzat emeleti falának újjáépítéséről szólt.¹⁰⁵ Az átépítés során a kis ház emeleti frontja újult meg, a kor divatosabb, eklektikus modorában. Handler a kettős emeleti ablakokat

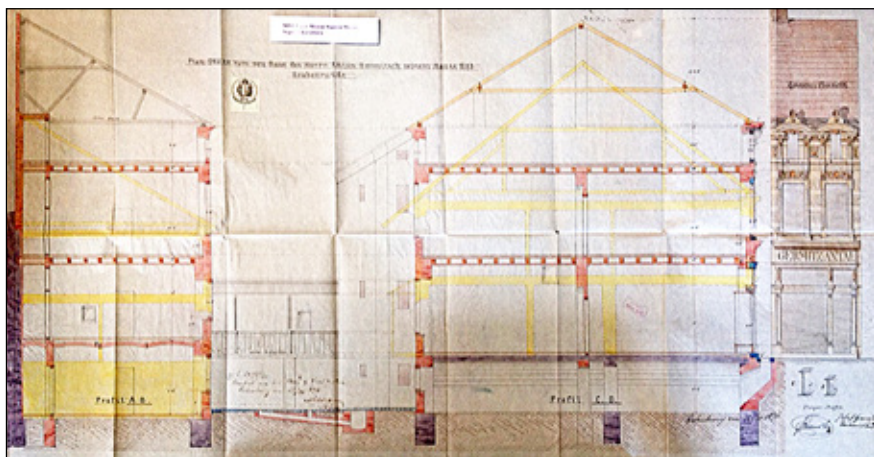


11. kép. Handler 1876-os terve a Várkerület 95. számú ház emeleti frontjának átalakításáról (MNL GYMSV SL XXIV. 7074.)

¹⁰³ Házi 1982, 293.

¹⁰⁴ A házat romházzá nyilvánították és lebontották 1945-ben.

¹⁰⁵ MNL GYMSV SL, IV.1403.c. Sopron Város Tanácsának iratai, Acta Politica et Oeconomia (1872-1902), Fasc. XXIV. No. 7074.



12. kép. A Várkerület 86. számú épület 1876-os átépítésének hosszmetSZete és homlokzati rajza (MNL GYMSV SL XXIV. 8039.)

pilaszterekkel keretezte, az ablakok feletti szemöldök szegmensíves kialakítású lett, a hangsúlyosabb kiüléSű párkány falazott, szoborfülkével ellátott tetőfelépítményt és bábkorlátos attikafalat tartott. A munkálatok során a bejárati ajtó is új külsőt nyert (11. kép).

Az 1876-os év negyedik engedélyezési kérelmét október 21-én írta alá az építtető, Germitz Antal cipész.¹⁰⁶ A kérelem tárgya a **Várkerület 86.** számú¹⁰⁷ épület átépítése, modernizálása volt. A tervlapokon Handler József és Nándor aláírása is szerepelt, az új házról Winkler részletesen írt művében.¹⁰⁸ Vizsgálódásunk szempontjából az átépítést fontossá nemcsak az épület megjelenése, hanem az igazán unikális szerkesztési tervdokumentáció teszi, amely Nándor alkotása. A tervező ugyanazokon az alaprajzi tervlapokon ábrázolta a meglévő, a bontandó, illetve az új épületszerkezeteket, szürke, sárga és piros színnel. Az igazán nagy szerkesztési bravúr a metszeti rajzon érhető tetten, mivel ezen a rajzon láthatjuk a tervezett szerkezetek mellett a bontandó elemeket is.

A korábbi, elbontott épület pincét, földszintet és emeletet tartalmazott, nagy belmagasságú padlástérrel. Az egyes szintek belmagassága jóval szerényebb volt, mint az új, historizáló épületnél, ahol a padlástér is hasznosítva lett. A belső udvar szintje megegyezett a pince szintjével, azonban a hátsó épületnél jelentős földkitermelés történt. A korábbi – a második és harmadik várfal közötti – zwinger feltöltését termelték ki ekkor, a hátsó épületben így egy teljes szintnyi plusz négyzetméterhez, helyiséghez jutva (12. kép). Az épület eredeti homlokzati tervét, valamint a megvalósult állapot fotóját szemlélve

¹⁰⁶ MNL GYMSV SL, IV.1403.c. Sopron Város Tanácsának iratai, Acta Politica et Oeconomia (1872-1902), Fasc. XXIV. No. 8039.

¹⁰⁷ Thirring 1941, 43. Korábban Várkerület 83. szám alatt szerepelt az épület.

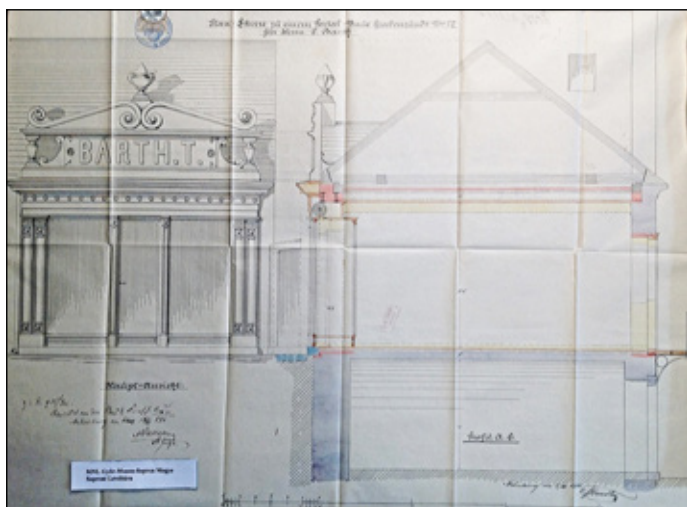
¹⁰⁸ Winkler 1988, 103. Winkler az épület fszt-i alaprajzát és utcai képét is leköZölte a 105. oldalon.

megállapítható, hogy Handler a tervhez képest a kivitelezés során egy ponton módosított az épület megjelenésén: a markáns, íves emeleti szemöldökpárkányok fölé egy hangsúlyos, akrotérion dísz került. Ily módon még nyomatékosabban érvényesült a tervező azon szándéka, hogy a homlokzati tagozatok felfelé súlyosbodjanak.

Handler Nándor önálló munkái a Várkerület belső oldalán és oktatói tevékenysége

Handler József építőmester 1881-ben, 85 éves korában halt meg. Eleinte önállóan, később fiával, Nándorral közösen végzett munkásságával jelentősen meghatározta Sopron 19. századi arculatát, megvalósult alkotásai napjainkban is építészeti minőséget, védendő értéket képviselnek. A Barth Tóbiás építészeti bádogos számára a **Várkerület 28.** szám¹⁰⁹ alatti épület átépítésére 1880. februárjában készített, majd márciusában módosított tervlapokat ő már nem írta alá, csak fia, Nándor kézjegye szerepelt a rajzokon.¹¹⁰ Winkler Gábor könyvében az átépítést feltűntette.¹¹¹

A tervdokumentáció tartalmazta a meglévő állapot homlokzati rajzát is, amelyből látható, hogy a földszintes épület telkén állt a szomszédos, Várkerület 26. számú ház fala és annak kőkeretes bejárati ajtaja. Handler első terve a telekhatár kiegyenesítésével számolt, így a szomszédos ház nyílásait is távolabb rajzolta, a megrendelőnek pedig egy nagyvonalú fa portált tervezett, melyen Barth Tóbiás foglalkozása is megjelent két nyelven.



13. kép. A Várkerület 28. számú épület átépítésének második, megvalósult terve (MNL GYMSV SL XXIV. 8239.)

¹⁰⁹ Thirring 1941, 35. 1941-ben Várkerület 27. szám alatt szerepelt az épület.

¹¹⁰ MNL GYMSV SL, 1106. Sopron Város Tanácsának iratai, Fasc. XXIV. No. 8239.

¹¹¹ Winkler 1988, 207. 1988-ban az épület számozása nem Lenin krt. 21., hanem 28. volt.

Az első tervváltozat egy tűzfal építését javasolta a kis udvar felé, amely egy nagyobb padlásteret eredményezett volna.

Az engedélyező hatóság vagy a szomszéd épület tulajdonosa volt-e, aki ezt az átalakítást megghiúsította, nem tudjuk. Handler Józsefnek újabb tervet kellett készítenie, amely a szomszédos épület meglévő földszinti falának helyzetét és nyíláskiosztását adottságként vette figyelembe.

Az új tervváltozat 1880. március 5-én készült el (13. kép), és jóval visszafogottabb lett, mint a kezdeti változat. A korábbi terven szereplő, párkányzatra ültetett díszes attikafal a tulajdonos nevével megmaradt, ám az üzletportál felső üvegezett nyílásait a tervező elhagyta. Az átalakítás után az épület megjelenése így is jelentősen megváltozott, mivel a korábbi, íves sarkú kőkeretes ajtó- és ablaknyílást elbontották. Két új acélgerenda beépítésével egy nagy nyílást alakítottak ki, amely elé fa szerkezetű üzletportál került, középső bejárattal, két oldalt nagy, üvegezett kirakatokkal.

1882-ben és 1883-ban Handler Nándor két emeletráépítést tervezett és kivitelezett: a **Várkerület 72.** számú¹¹² házra, illetve a Várkerület 62. számú¹¹³ épületre. A 72. számú ház ismerős volt számára, hiszen 1860-ban az ő tervei alapján, édesapja építette fel a lakóházat. Ennél a munkánál a tervező a várkerületi homlokzat kialakítása során a korábbi ablakkiosztást követte, így a meglévő, I. emeleti ablakokat nem építette át.

A **Várkerület 62.** lakóház esetében – ahol a megrendelő Jány Ferenc volt – a korábbi egyemeletes, háromtengelyes utcai homlokzatot Handler az átépítés során négytengelyesre módosította. Az utcai homlokzat esetében az első változatban az épület bejárata megmaradt az eredeti helyén, a földszinten pedig két üzlet készült volna. A második verzióban a lakóház bejárata bal oldalra került, és a portál egy üzlet számára lett építve. Ami az alaprajzokat illeti, a korábbi változat a hátsó épületet változatlanul hagyta, míg az újabb verzió azt is módosította. Winkler szerint a kétemeletes lakóépület átalakított homlokzatán Handler „ismét kevésbé tagolt felületi megoldást alkalmazott. Az egyszerű, négytengelyes homlokzat jól áttekinthető, megjelenését rózsaszínű kerámia burkolat és kőből faragott építészeti tagok gazdagítják.”¹¹⁴

Handler Jakab és József céhes építőmestereként dolgoztak Sopronban. Nándor apja irodájában dolgozott annak 1881-es haláláig, céhes mester nem lett. Apa és fia együttműködése során Nándor építészként szignálta a terveket, József pedig felelős építőmesterként írt alá.¹¹⁵

1884-ben törvényben szabályozták a tanoncképzést, melynek következtében a város saját kezelésébe vette az Alapfokú Ipariskolát. Handler az 1885/1886-os tanévben

¹¹² Thirring 1941, 41. Ekkor még Várkerület 71. volt a ház címe.

¹¹³ Thirring 1941, 39. 1941-ben Várkerület 61. szám alatt tartották nyilván.

¹¹⁴ Winkler 1988, 98.

¹¹⁵ Komárik Dénes: A romantika korának építőgyakorlata és munkaszervezete Magyarországon. Ars Hungarica 6. (1978), 1–2. sz., 35.

két kőművestanoncnak volt a mestere¹¹⁶, 1886/1887-ben 11,¹¹⁷ az 1887/1888-as tanévben 7,¹¹⁸ 1888/1889-ben pedig két kőművestanoncot¹¹⁹ oktatott. Fentiek alapján láthatjuk, hogy Handler Nándor az építészszakma magas színvonalon való művelése mellett igyekezett tudását, elhivatottságát a következő generációknak is átadni. Sajnálatos, hogy 1888. szeptember 12-én, viszonylag fiatalon, 53 éves korában agyvérzésben elhunyt.¹²⁰ Építőmester édesapja nélkül a művészi vénával megáldott építészfű önállóan csupán hét évig alkotott.

Összegzés

A Handler család építész tagjainak soproni munkásságáról Csatkai Endre 1942-ben, Tompos Ernő 1958-ban és 1962-ben közölt egy-egy írást. Sopron 19. századi építészetét felsorakoztató, 1988-ban kiadott monográfiájában Winkler Gábor a Handlerék által tervezett házakat ismertette, elemezte és foglalta táblázatba.

Jelen írás szerzője 2011-től 2020-ig kutatta a Várkerület belső oldalán, az egykori vízesárok medrének helyén álló házak építéstörténetét. A fellelt levéltári dokumentumok adatait a szerző összevetette Winkler korábban közölt kutatási eredményeivel, majd az adatokat egy táblázatban összesítette. A táblázat oszlopai a terv évszámát, a levéltári jelzetet, az épület címét, tervezőjét és az építési tevékenységet, valamint a megjegyzéseket tartalmazzák. Az utolsó oszlopban azt jeleztük, hogy Winkler munkájában szerepelt-e az adott ingatlan (14. kép).

A táblázatot szemlélve megállapítható, hogy a felsorolt 30 épületből, építési tevékenységből Winkler csak 12 házat tüntetett fel értekezésében. A fennmaradó 18 házból 1945-ben (vagy a Várfalsétány kialakításakor) hetet lebontottak (Várkerület 105, 107/A, 113, 115, 96, 95, 101), hat ingatlanon csak kisebb átépítés vagy udvari épületszárny kialakítása történt meg (Várkerület 80, 6, 70, 112, 114, 86), két esetben üzletportált létesítettek. Egy második emeleti ráépítés (Várkerület 70.), egy átépítés és bővítés (Várkerület 30.), továbbá egy meg nem valósult terv (Várkerület 64.) zárja a le nem közölt munkák sorát.

Az újabb levéltári kutatás egyik fontos eredménye, hogy jóval alaposabb képet kaphatunk a Handler építészcsalád várkerületi (illetve soproni) tevékenységéről. Hiszen nem csupán 12 terv készült erre a területre 1815 és 1883 között, hanem 30, melynek fényében a korábban feltételezett 108 soproni megbízás helyet Handlerék immár 126 helyen építettek a városban.

¹¹⁶ A soproni szab. kir. városi alapfokú ipariskola értesítője az 1885/1886-ik tanévről. Soprony, 1886, 20.

¹¹⁷ A soproni szab. kir. városi alapfokú ipariskola értesítője az 1885/1886-ik tanévről. Soprony, 1887, 12–22.

¹¹⁸ A soproni szab. kir. városi alapfokú ipariskola értesítője az 1885/1886-ik tanévről. Soprony, 1888, 13–19.

¹¹⁹ A soproni szab. kir. városi alapfokú ipariskola értesítője az 1885/1886-ik tanévről. Soprony, 1888, 15–17.

¹²⁰ Tompos 1962, 32.

	Terv évszáma	Levéltári jelzet	Cím	Tervező	Építési tevékenység	Megjegyzés	Winkler kötet
1.	1815	XXIV. 3064.	Várkerület 88.	Handler Jakab	II. emelet, új homlokzat		igen
2.	1815	Csatkai 1942, 124.	Várkerület 70.	Handler Jakab	II. emelet		nem
3.	1829?	XVI.94	Várkerület 105.	Handler József	új, emeletes ház	lebontva	nem
4.	1831	XVI. ?	Várkerület 30.	Handler József	átépítés, új homlokzat	2 ház összeépítése	nem
5.	1835	XVI. 485	Várkerület 107/A	Handler József	udvari szárny (fszt, em)	lebontva	nem
6.	1843	BC 1846:146	Várkerület 20.	Handler József	II. emelet, átalakítás		igen
7.	1847	BC 1847:27	Várkerület 80.	Handler József	I. emelet		nem
8.	1849	BC 1849:14	Várkerület 6.	Handler József	udvari szárny (fszt, em)		nem
9.	1850	BC 1850:32	Várkerület 10.	Handler József	új, kétemeletes ház		igen
10.	1853	XXIV. 3556	Várkerület 70.	Handler József	új kémények		nem
11.	1856	XXIV. 3967	Várkerület 115.	H. József, Nándor	II. emelet, új homlokzat	lebontva	nem
12.	1856	XXIV. 3978	Várkerület 113.	H. József, Nándor	II. emelet, új homlokzat	lebontva	nem
13.	1856	XXIV. 3991.	Várkerület 112.	H. József, Nándor	udvari szárny átépítése		nem
14.	1856	XXIV. 4045.	Várkerület 114.	H. József, Nándor	ablak ajtóvá alakítása		nem
15.	1857	XXIV. 4084.	Várkerület 104.	H. József, Nándor	II. emelet, új homlokzat		igen
16.	1859	XXIV. 4658.	Várkerület 74.	H. József, Nándor	új, kétemeletes ház	3 épület helyén	igen
17.	1859	XXIV. 5153.	Várkerület 56.	H. József, Nándor	új, kétemeletes ház		igen
18.	1860	XXIV. 5097.	Várkerület 96.	H. József, Nándor	kétemeletes udvari szárny	lebontva	nem
19.	1860	XXIV. 5034.	Várkerület 86.	H. József, Nándor	udvari szárny (fszt, em)		nem
20.	1860	XXIV. 5154	Várkerület 72.	H. József, Nándor	új emeletes ház	2 épület helyén	igen
21.	1861	XXIV. 5180	Várkerület 64.	H. József, Nándor	új emeletes ház	nem épült meg	nem
22.	1870	XXIV. 6352.	Várkerület 58.	H. Nándor	üzletportál		nem
23.	1871	XXIV. 6401.	Várkerület 30.	H. Nándor	üzletportál		nem
24.	1876	XXIV. 7074.	Várkerület 95.	H. József, Nándor	új emeleti homlokzat	lebontva	nem
25.	1876	XXIV. 7079.	Várkerület 101.	H. József, Nándor	új tető építése	lebontva	nem

	Terv évszáma	Levéltári jelzet	Cím	Tervező	Építési tevékenység	Megjegyzés	Winkler kötet
26.	1876	XXIV. 7090.	Várkerület 96.	H. Nándor	új, kétemeletes ház		igen
27.	1876	XXIV. 8039.	Várkerület 86.	H. Nándor	új, kétemeletes ház		igen
28.	1880	XXIV. 8239.	Várkerület 28.	H. Nándor	fszt-es üzlet átépítés		igen
29.	1882	XXIV. 8345.	Várkerület 72.	H. Nándor	II. emelet		igen
30.	1883	XXIV. 8411.	Várkerület 62.	H. Nándor	II. emelet, új homlokzat		igen

14. kép. A Handler építészcsalád tagjai által a Várkerület belső oldalára tervezett épületek listája
(a szerző grafikája)

A romantikus építészet Handler József munkásságában való megjelenését Tompos és Winkler is az 1837-ben elkészült, Templom u. 16. számú ház átépítéséhez köthették. Azonban jelen tanulmányból kiderült, hogy Handler már hat évvel korábban, a Várkerület 30. számú ház 1831-es átépítésekor is használt gótizáló elemeket a homlokzat kialakításakor. Legkorábbi soproni megbízása pedig nem a Templom u. 16. szám alatti ház átépítése volt, hanem a Várkerület 105. alattié, amely 1829-ben készülhetett el.

A soproni Várkerületen Handler József és Nándor közös együttműködésének eredményeként több épület jött létre, mint amikor külön-külön alkottak. Sajnálatos, hogy az apa halála után fia már nem sokáig bírta egyedül az alkotómunkát, így építész karrierje derékba tört. A Handler építészdinasztia három generációjának 19. századi termékeny munkássága Sopron építészetének legjavát jelenti, így jelentősen hozzájárultak városunk gazdag építészeti örökségének megeremtéséhez.

Manapság viszonylag ritka a történelem és földrajz szakok együttes elvégzése az egyetemi tanulmányok során. Az egyetemek szervezeti felépítése sem bátorítja a kombinációt, lévén az előbbi a bölcsészettudományi, az utóbbi a természettudományi karok része. A két világháború közötti magyar felsőoktatásban jóval gyakoribb volt ez a szakpárosítás, amely a társadalomföldrajz – akkori kifejezéssel élve „emberföldrajz” (a *Humangeographie*, *géographie humaine*, *human geography* tükörfordítása) – történeti távlatú megismerését tette lehetővé. Ez a szakpárosítás különösen stabil háttérrel és inspirációt adhatott a két tudományterület átfedésében elhelyezkedő témák, mint a településföldrajz és a településhálózat kutatásához. A felsőszakonyi születésű, a soproni Evangélikus Líceumban érettségizett Major Jenő (1922–1988), aki 1940-ben kezdte meg tanulmányait az akkori Pázmány Péter Tudományegyetem történelem-földrajz szakán, ennek a kettős kötődésnek a jegyében igyekezett megérteni az őt körülvevő világot és annak múltbeli fejlődését.¹

A jelen tanulmány arra a kérdésre igyekszik választ adni, miben hozott újat Major Jenő munkássága a középkori Magyarország településtörténetének kutatásában. Mik azok a módszertani megközelítések és ténybeli megállapítások, amelyekkel jelentősen meghaladta az előtte járók, vagy éppen kortársai munkásságát, illetve mik azok a gondolatok, amelyek más történészek közvetítésével beépültek a magyar településtörténet mai értelmezésébe? Major munkásságának alaposabb megismerése azért is izgalmas számomra, mert egykori professzorom, Kubinyi András (1929–2007) egy 2005-ben adott interjúbán nemes egyszerűséggel „a 20. század legnagyobb magyar településtörténészének” nevezte.² Emellett a *Soproni Szemlé*hez és a folyóirat szellemi közegéhez fűződő kapcsolata is fontosnak tartom bemutatni.

Településtörténet új alapokon

Major Jenő első komolyabb munkája, amely a településföldrajz történeti távlatú feldolgozását célozta, „a fölnevelő város”,³ Sopron településföldrajzát tekinti át három fő szempont, „1. A fekvés; energiák, városiasodás problémái; 2. A szerepkör, élet és funkci-

¹ A szerző a Közép-európai Egyetem tanára, az OTKA Magyar Várostörténeti Atlasz kutatócsoport és a Lendület Magyar Gazdaságtörténeti Kutatócsoport tagja, „A középkori Magyarország regionális különbségei 1500 körül” (NKFI K145924) projekt kutatója.

² Kubinyi András: Miért lettem a középkor kutatója? In: Hogyan lettem történész? A Korall körkérdése. *Korall* 21–22 (2005), 218–244, itt: 233.

³ Sarkady Sándor: Major Jenő (1922–1988). *Soproni Szemle* 43 (1989), 3. sz., 282–284., itt: 284.

ók problémái; 3. Az élet térbeli rendje” mentén. Ez a munka, amely eredetileg szakdolgozatnak készült, később átdolgozott formában a bölcsészdoktori fokozatot is meghozta szerzője számára, de csak posztumusz jelent meg Molloy Károly gondozásában a Soproni Szemlében.⁴ Mivel az értekezés ily módon nyomtatásban hozzáférhető, csak a tágabb kontextusra, továbbá néhány módszertani újdonságra szeretném itt felhívni a figyelmet. Különösen érdekes az, hogy mennyire programadónak bizonyult ez a dolgozat, azaz Major Jenő milyen sok későbbi munkájának alapvetése található meg benne, mint csírában a későbbi kifejlett növény alkotóelemei.

A kontextusról nagyon sokat elmond a keletkezési év: 1944. Major Jenő ekkor 22 éves volt. Már a Trianon utáni világba született bele, és mire leérettségizett, küszöbön állt egy újabb világégés. Major mintaadó, fejlődésére legnagyobb hatást gyakorló professzorai ebben a közegben fejtették ki oktatói és kutatói munkásságukat. Elsősorban két tudós, egy geográfus és egy történész: Mendöl Tibor (1905–1966) és Mályusz Elemér (1898–1989) munkássága volt meghatározó jelentőségű a fiatal kutató számára. (Érdekes módon Kubinyi András nővére, Margit is ugyanezt az egyetemi pályát járta be: „Hat és fél évvel idősebb nővérem 1940-ben történelem–földrajz szakosnak iratkozott be az Egyetemre, ahol Mályusz Elemér tanítványa lett, azonban mestere eltávolítása után Mendöl Tibornál doktorált településföldrajzból.”)⁵ Hatásukat leginkább az 1930-as és korai 1940-es években publikált tanulmányaik átolvasásával érthetjük meg.⁶ Ezen kívül napjainkra mindkettőjükéről születtek historiográfiai elemzések és értékelések: Mendölről az Eötvös Collegium róla elnevezett műhelyének tagjai jóvoltából,⁷ Mályusztól pedig többek között a hagyatékát gondozó és terjedelmes visszaemlékezéseit közlétevő Soós István,⁸ továbbá a 20. század historiográfiai irányzatait kritikai elemzésnek alávető Benda Gyula és Gyáni Gábor írtak.⁹ Munkásságuk, szemléletmódjuk ismerete nagyban segíti Major Jenő szellemi formálódásának megértését, fogalmi hálójának felfejtését.

Mendöl és Mályusz, bár különböző tudományokat műveltek és nem reflektáltak közvetlenül egymás kutatásaira és útkereséseire, mégis ugyanazzal a módszertani problé-

⁴ Major Jenő: Sopron város földrajza (1944). Soproni Szemle 45 (1991) 32–54.

⁵ Kubinyi: Miért lettem a középkor kutatója? i. m. 218.

⁶ Mendöl Tibor: A város problémája a német és francia településföldrajzban. Földrajzi Közlemények 63 (1935), 101–116.; Mendöl Tibor: Helyzeti energiák és egyéb tényezők szerepe városaink valódi nagyságában és jellegében. Földrajzi Közlemények 64 (1936), 98–112; 121–132.; Mályusz Elemér: Geschichte des ungarischen Volkstums von der Landnahme bis zum Ausgang des Mittelalters. Budapest, 1940.

⁷ Győri Róbert: Földrajz és földtudomány az Eötvös Collegiumban – régen és ma. In: Földrajz és földtudomány az Eötvös Collegiumban. Szerk. Győri Róbert. Budapest, 2014, 7–42.; Tolnai Gábor: Mendöl Tibor Általános településföldrajz című munkája a hazai és nemzetközi településföldrajz kontextusában. Uo., 121–128.

⁸ Mályusz Elemér: Visszaemlékezések. Sajtó alá rendezte: Soós István. Budapest, 2021.

⁹ Benda Gyula: Történelem és szociológia. Mályusz Elemér történetírása a két világháború között. In: Benda Gyula: Társadalomtörténeti tanulmányok. Szerk. Bácskai Vera, Gyurgyák János, Kövér György. Budapest, 2006, 77–81.; Gyáni Gábor: A kánonromboló Mályusz Elemér választásai. In: Gyáni Gábor: Nemzeti vagy transznacionális történelem. Budapest, 2018, 175–187.

mával szembesültek. Mindketten naprakészen követték az európai, elsősorban a francia és német kutatást, annak elméleti és gyakorlati vonulatát egyaránt, és igyekeztek az ott bevezetett fogalmakat a hazai viszonyok jobb megismerésében kamatoztatni. Ugyanakkor el kellett kerülniük azt a csapdát, hogy a német fogalomkészlet lefordításával vagy adaptációjával együtt az egyre erősödő nemzetiszocialista ideológia elemeit is átvegyék. Mályuszt például erős kritika érte a tekintetben, hogy az általa meghonosított népiségtörténet „a fasiszta-hitleri német ideológia egy fejezetének magyar fordítása lenne”, amellyel szemben igyekezett messzemenőkéig hangsúlyozni, hogy „mindenkor németellenes volt a tendenciája”.¹⁰

Hasonló útkeresés jellemzi a fiatal Major fogalomhasználatát is, amit tovább erősít az a tény, hogy kutatásának tárgya az 1938-ban Ausztriát is magába olvasztó Német Birodalommal közvetlenül szomszédos, magyaránú német lakossággal és német kultúrával rendelkező Sopron volt. Ebben az összefüggésben az „élettér” vagy a „kultúrtáj” fogalmi fokozott óvatossággal voltak csak használhatók. Major Jenő érdeméért kell kiemelni, hogy dolgozatában megőrizte tárgyilagosságát, és bölcs mértéktartással, az aktuálpolitikai szólamoktól mindvégig tartózkodva, ugyanakkor saját kora számára relevánsan, az utókor számára pedig forrás értékűen mutatta be Sopron geográfiai és topográfiai fejlődését – a térképekkel és grafikonokkal teljessé tett újra közlése ezért is indokolt (1. kép).

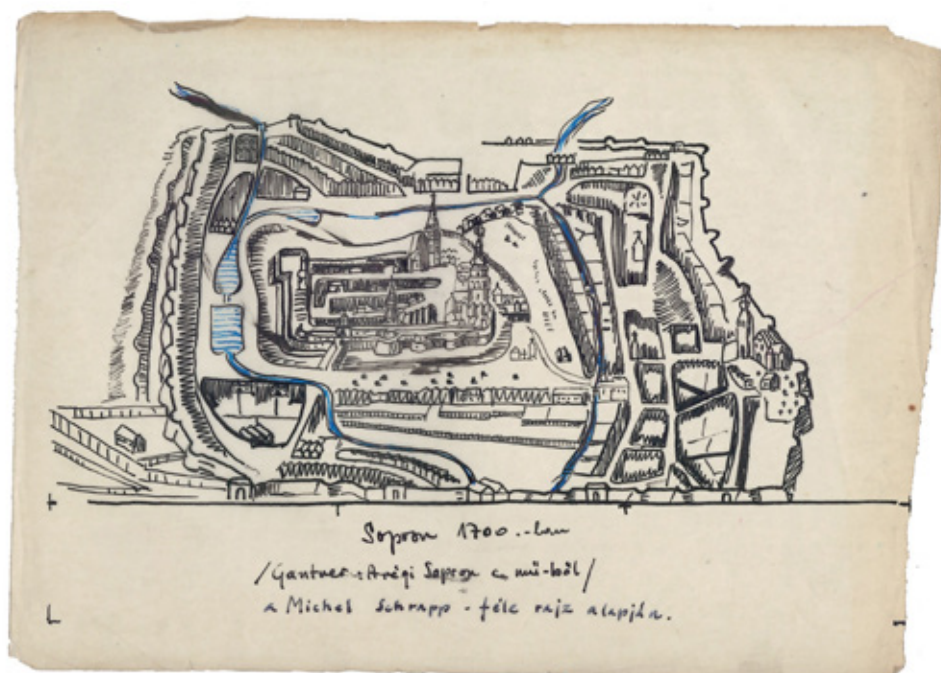
Módszertanilag újdonságnak számított a természeti és társadalmi jelenségek összekapcsolása és egymásra vonatkoztatása, a történeti források adatainak következetes térbeli értelmezése. Fontos szerepet kap a „helyi energia” illetve „helyzeti energia” fogalma a megtelepedés magyarázatában, a falvak, városok – jelen esetben Sopron és külvárosai helyszínének kiválasztásában. Major ezt a fogalmat a két előtte járó geográfus nemzedéktől: mesterétől, Mendöl Tibortól, és annak tanárától, Cholnoky Jenőtől (1870–1950) örökölte. Major azonban megújítva, történeti távlatba helyezve használta fel ezeket a fogalmakat, illetve a település adott korszakban megállapított helyi és helyzeti energiája közötti diszkrepanciát, a Sopron fejlődésében mutatkozó problémák magyarázatára. Ehhez összegyűjtötte a 13. század végétől Zsigmond király koráig a városba betelepedésre ösztönző, a földesurakat jobbágyaik városba engedésére felszólító adatait, és így értelmezte őket: „Ezzel az adatokkal azt akartuk bemutatni, hogy a határhelyzet következtében valami feszültség állott elő a táj nyújtotta lehetőségek és a kultúra által megkövetelt funkció között.”¹¹

Fontos megállapításokat tesz ebben a fiataalkori munkájában a határhelyzet nyújtotta előnyökről is, ugyan csak helyi vonatkozásban, de jóval azelőtt, hogy a *borderland studies* divatos irányzattá vált volna a történeti vagy a földrajzi kutatásban. Sopron kereskedelmi funkcióinak értelmezésében figyelembe veszi az összes akkoriban készült feldolgozást, mindenekelőtt Pleidell Ambrus és Sárközy Irén munkáit.¹² A középkor utáni évszáza-

¹⁰ Mályusz: Visszaemlékezések i.m. 259, 34. jz.

¹¹ Major: Sopron város földrajza i. m. 38.

¹² Pleidell Ambrus: A nyugatra Irányuló magyar külkereskedelem a középkorban. Budapest, 1925.; Sárközy Irén: Sopron kereskedelme a középkorban. Budapest, 1933.



1. kép. Sopron 1700-ban a Michel-Schrapp-féle rajz alapján. Rajzmelléklet Major Jenő: *Sopron város földrajza* című bölcsészdoktori értekezéséhez, Budapesti Tudományegyetem, 1944. Kézirat, a család tulajdonában

dokat a témája szempontjából érdektelennek tekinti, és a 19. századtól veszi újra fel a fejlődés fonalát, amikor a helyi energiák erősödését konstatálja a helyzetiek ellenében. Bár figyelemre méltó tájékozottsággal kezeli mind a latin és német nyelvű forrásokat, mind a szakirodalmat, természetesen nem minden megállapítása tekinthető időtálló-nak, illetve többször is olyan szakirodalomra támaszkodik, amelyet az elmúlt évtizedek kutatásai megcáfoltak. Vonatkozik ez például a várost körülvevő, tévesen a keltáknak tulajdonított (valójában az Árpád-kori ispánsági várhoz kapcsolható) sáncokra, vagy Konrad Schünemann és Pleidell Ambrus megállapításaira a római kontinuitást és a nyugati határsáv betelepődését illetően.¹³ Ez a kérdés átvezet egy, Sopron korai történetével kapcsolatos fontos historiográfiai vitához, amelyben Major Jenő már fiatalon markáns álláspontot képviselt, és amelyen keresztül településtörténeti munkásságának fontos vonásait ismerhetjük meg.

¹³ Konrad Schünemann: *Die Entstehung des Städtewesens in Südosteuropa*. (Südosteuropäische Bibliothek), Priebsch, Breslau [Wrocław], 1929.; Pleidell Ambrus: *A magyar várostörténet első fejezete*. Századok 68 (1934), 1–3, 1–44; 4–6, 158–200.

Az Ödenburg-vita

A helytörténeti és nyelvészeti szakirodalomba „Ödenburg-vita” néven bevonult historiográfiai jelentőségű pengeváltás olyan lényegi kérdésekkel foglalkozott, mint Sopron kialakulása, az ispánsági vár és a későbbi királyi város kapcsolata, a magyar és német lakosság be- illetve kitelepülése, valamint a bel- és külvárosi lakosság egymáshoz való viszonya. A vita kiindulópontját Sopron sajátságos, a latin (*Scarbantia*) és magyar elnevezésétől is eltérő német neve, a „puszta vár” értelmű Ödenburg jelentette. A *Soproni Szemle* hasábjain 1955-1956-ban zajlott Ödenburg-vita alapját azonban egy korábbi munka, Mollay Károly (1913–1997) 1942-ben írott, majd 1944-ben bővített formában német nyelven megjelentetett *Scarbantia, Ödenburg, Sopron. Siedlungsgeschichte und Ortsnamenkunde* című egyetemi magántanári értekezése adta.¹⁴ A munka messze túlmutatott a hagyományos helytörténet keretein, amit az is jelzett, hogy megjelentetését Mollay akkori munkahelye, a Teleki Pál Tudományos Intézet vállalta fel. Ebben a kötetben a kiváló soproni születésű nyelvész, az ELTE Germanisztika tanszékének későbbi professzora elsőként tekintette át következetesen és tudományos módszerekkel a három helynév legkorábbi előfordulásait, etimológiai eredetét és keletkezésük történetét, valamint megfogalmazta elképzeléseit a nevek kialakulásának településtörténeti kontextusáról is.¹⁵

A római és a magyar név viszonylag problémamentes nyelvészeti elemzése mellett (bár a hozzájuk tartozó település elhelyezkedésének és kiterjedésének meghatározása korántsem volt az 1940-es évek elején egyértelmű) a fő kérdést a német név jelentette. Mi volt ez a titokzatos „puszta vár”, hol állt, és főképp mikor és miért hagyták el korábbi lakói? Mollay egyértelműen a 13. századra tette a név keletkezését, amikor az írásos emlékek (előbb az elbeszélő források, majd a 14. század közepétől az okleveles adatok) egyre nagyobb számban említik az Ödenburg elnevezést. Major ezt a kronológiát elfogadta, Mollay helyrajzi magyarázatát azonban kevésbé találta meggyőzőnek. 1942/44-ben Mollay úgy vélte, hogy az Árpád-kori ispánsági vár ugyan a mai soproni Belváros területén, közvetlenül az egykori római városra települve alakult ki, az *öde Burg* azonban az a korábban felhagyott – talán avar kori – vár volt, ahova a 13. század végén a belső hatalmi viszályok miatt a Sopron nemrég betelepült, elsősorban német lakossága kivonult.¹⁶

Az okleveles források mindebből annyit igazolnak, hogy 1283 és 1359 között az uralkodók több alkalommal szólították fel az üresen hagyott soproni belvárosi házak és telkek külvárosba települt tulajdonosait a visszatérésre. A jelenség és a helynév összefüggése azonban korántsem volt egyértelmű. Major figyelmét a kérdés, településtörténeti vonatkozása miatt, már fentebb bemutatott, 1944-ben írott értekezésében fel-

¹⁴ Mollay Károly: Ödenburg: helynévfjtés és településtörténet. Budapest, 1942.; Karl Mollay: *Scarbantia, Ödenburg, Sopron. Siedlungsgeschichte und Ortsnamenkunde*. Archivum Europae Centro-Orientalis, Band 9–10., 1944, 189–324.

¹⁵ Szende Katalin: Mollay Károly és Sopron topográfiájának kutatása. *Soproni Szemle* 67 (2013), 4. sz. 289–299, itt: 290–291.

¹⁶ Mollay: *Scarbantia, Ödenburg, Sopron* i.m., 283–292.

keltette. Későbbi véleményének főbb elemeit már ebben a munkában is megtaláljuk. A Házi Jenő okmánytárában megjelentetett okleveles források mellett¹⁷ már ekkor felfigyelt arra az 1283. évi adatra, amely véleményének sarkalatos pontja maradt a későbbiekben is: „*derelicto castro nostro Svprvniensi in rure continue residerent et ab honore et servicio dicti castri se penitus retraxissent et magna pars ipsius castri per hoc vacua haberetur*”, azaz „soproni várunkat hátrahagyva folyamatosan vidéken laknak, és a mondott vár terhei és szolgálata alól teljességgel kivonták magukat és vár nagy része emiatt kiürült”.¹⁸ Major ezt így kommentálta: „1283-ban viszont IV. László arról panaszodik, hogy a várat üresen hagyják. Hogy melyik az a falu, illetve vidék (*in rure*) ahova a szolgálatok elől kitelepednek, nem tudjuk.” Ekkor még – Mollay nemrégiben megjelent okfejtését követve – egy feltételezett „nem sokkal előbb összerombolt avar eredetű település” megszállásával próbálta a kitelepülést magyarázni.¹⁹

1953-ban egy újabb fontos kiadvány, a *Sopron és környéke műemlékei* című kötet megjelenése indította Majort álláspontja ismételt megfogalmazására. Az országban elsőként Sopronban összeállított műemléki topográfiában Mollay Károly kapott felkérést „A vármegye történeti vázlata 1848-ig” címmel bevezető tanulmány írására, amelyben Sopron város történetét is részletesen tárgyalja. Az Ödenburg helynév 13. századi eredetét az 1950-es években is szilárdan vallotta. Településtörténeti összefüggéseivel foglalkozó megállapításait viszont annyiban módosította, hogy a pusztai várat, amelyet a mai belvárostól távolabb megépült Szent Mihály-templom köré lokalizált, nem avar-korinak, hanem Árpád-korinak tartotta, és feltételezett egy áttelepülést a Belváros területére, ahonnan a lakosság egy része visszaköltözött volna a korábbi pusztai várba.²⁰ Ugyanakkor Gerő László is kifejtette véleményét a kötetben „A soproni vár” című írásában, ahol az ispánsági várat a mai Bécsi-dombrára helyezte el.²¹ Majornak nemcsak az tűnt fel, hogy a két vélemény egymásnak ellentmond, hanem az is, hogy településtörténeti szempontból egyik sem támogatható. Kritikáját azonnal megjelentette a *Településtudományi Közlemények* című szakfolyóiratban.²²

Írásában rámutat arra, milyen kevésbé életszerű és a terepet tekintve mennyire illogikus a Szent Mihály-domb melletti Erdburg-dűlőbe (Mollay) vagy a Bécsi-dombrára (Gerő) épült ispánsági vár feltételezése, illetve annak a későbbi belváros területére történő áthelyezése. A még csak töredékesen rendelkezésre álló régészeti adatokat, amelyek a belváros körüli fal több periódusú voltát már akkor is bizonyították, egybevetette az

¹⁷ Házi Jenő: Sopron szabad királyi város története. I/1. kötet. Oklevelek 1162-től 1406-ig. Sopron, 1921.

¹⁸ Wenzel Gusztáv: Árpád-kori új okmánytár IV. kötet. Pest 1862, 254.

¹⁹ Major: Sopron város földrajza i. m., 35–37.

²⁰ Mollay Károly: A vármegye történeti vázlata 1848-ig. In: Sopron és környéke műemlékei. Szerk. Csatkai Endre – Dercsényi Dezső. Budapest, 1953, 40.

²¹ Gerő László: A soproni vár. In: Sopron és környéke műemlékei. Szerk. Csatkai Endre – Dercsényi Dezső. Budapest, 1953, 127.

²² Major Jenő: Hozzászólás a Sopron és környéke műemlékei c. könyvhöz. Településtudományi Közlemények 2 (1953), 5. sz. 94–112.

1277. és 1297. évi királyi oklevelek omladozó falakra vonatkozó megjegyzéseivel, és arra a következtetésre jutott, hogy az Árpád-kori ispánsági vár és a későbbi hármaskőfallal körbevett belváros területe egy és ugyanaz. Negatív bizonyítékként számításba vette az északnyugati külváros utcahálózata is, amelyben a Gerő által feltételezett várnak semmilyen lenyomatát nem tartotta azonosíthatónak. Major munkamódszerei gyökeresen eltértek a nyelvész Mollay és az építész Gerő megközelítéstől, és a történeti és helyrajzi (beleértve a régészeti) érvek komplex interdiszciplináris értelmezésén alapultak. Ennek keretében illesztette az 1283-tól megjelenő, a várból való kiköltözésre vonatkozó adatokat is.

A vita 1955-ben, a 11 évnyi kényszerszünet után újraindult *Soproni Szemlé*ben folytatódott Major újabb tanulmányával, amelyben két évvel korábbi kritikáját a helyi és tágabb olvasóközönséggel is meg kívánta ismertetni.²³ A cikkére a következő számban reagáló Mollay Károly és a harmadikként bekapcsolódó Verbényi (Veszélka) László soproni születésű nyelvész és filológus (1910–1993)²⁴ méltányolta egymás tudományterületét és felkészültségét, álláspontjaik a vita során mégsem közeledtek egymáshoz. Mollay például így írt Majorról: „Major Jenő érdeme, hogy városkutatásunkba egy most alakuló új tudományágnak, a városépítéstörténetnek szempontjait viszi bele [...] Cikkeinek hiányossága azonban, ezt maga is elismeri, hogy elgondolásának nyelvészeti megoldásával adós maradt.”²⁵ A vita utolsó tanulmányában Major Jenő még egyszer összefoglalta a 13. századi Sopron topográfiájáról kialakult elképzelését. Fő pontja, hogy az Ödenburg név magára a soproni belvárosra vonatkozik, amely azonos a római alapokra épült ispánsági várral és a 13–14. század fordulóján hármaskőfallal körülvett középkori várossal. A *burgum* pedig, amelyet I. Károly 1330-ban kiadott oklevele a kitelepülés irányaként adott meg,²⁶ nem egy korábban felhagyott vár, hanem a castrumot körülvevő külváros megjelölése volt.²⁷

Az egymást kölcsönösen kizáró vélemények ismételt kifejtése után a három tudós végül 1956 végén közös nyilatkozatot adott ki, miszerint „Vitánkat a szerkesztőség kívánságára a *Soproni Szemlé*ben lezárjuk. [...] Sopron kora középkori történetének tisztázatlansága még számos részletkérdést vet fel. A vitát éppen ezért a magunk részéről nem tekintjük lezártnak.”²⁸ A vitát a sajtó nyilvánossága előtt mégsem folytatták. A perdöntő

²³ Major Jenő: Az Ödenburg név keletkezésének háttere. *Soproni Szemle* 9 (1955), 1–2. sz., 68–74.

²⁴ Törő László Dávid: Határváros egy vitatott hovatartozású térségben. Történeti viták Sopron múltjáról a két világháború között. *Világtörténet* 12. (44.), 2022, 2. sz., 325–344., itt: 331.

²⁵ Mollay Károly: Az Ödenburg név keletkezéséhez. *Soproni Szemle* 9 (1955), 3–4. sz., 69–79., itt: 70.

²⁶ Házi: Sopron I/1. i. m. 56.

²⁷ Major Jenő: A XVIII. [sic!] század végi Sopron topográfiájának néhány kérdése. *Soproni Szemle* 10 (1956), 2. sz., 122–140. (A cikk címében durva sajtóhiba van, XIII helyett XVIII század végi Sopront említ, és több helyen így hivatkozik rá a szakirodalom.)

²⁸ A vitában vallott ellentétes nézeteik fényében még inkább figyelemre méltó, hogy Major Jenő 1944-ben írt disszertációjának posztumusz kiadását éppen Mollay Károly kezdeményezte a *Soproni Szemle* főszerkesztőjeként.

bizonyítékot végül a régészet szolgáltatta fél évtizeddel a vita lezárása után. (A vitának az 1950-es években régész résztvevője nem volt.) Nováki Gyula és Holl Imre, majd utóbb Gömöri János kutatásai kimutatták ugyanis a későrómai városfalak, az ispáni vár és a középkori védművek topográfiai kontinuitását. Az ásatások eredményei főként szakcikkek formájában jelentek meg, de a *Soproni Szemle* olvasói is tájékozódhattak róluk Nováki Gyula és Holl Imre áttekintő-ismeretterjesztő jellegű írásaiból, továbbá Gömöri János monográfiájából.²⁹

Az imént felsorolt kutatások több ponton Major Jenő okleveles adatokat és a telepviszonyokat egyaránt figyelembe vevő álláspontját igazolták, beleértve a Szent Mihály-templom körül vagy a Bécsi-dombon feltételezett avarkori vagy Árpád-kori várak alaptalanságát. Szintén máig ható érvennyel mutatta be a külvárosok kialakulásának folyamatát, amely egyidejűleg zajlott a belváros kiépülésével: azokat a területeket, amiket IV. László 1283-as oklevele még *rus*-nak, azaz vidéknek nevez, I. Károly 1330-ban *burgum*-ként, azaz külvárosként írta le. A két dátum tehát a város környéki terület rendezett kiépülését, *rus*-ból *burgum*-má alakulását keretezi. Egyedül az Ödenburg név magyarázatával kapcsolatos álláspontjával kapcsolatban merülhetnek fel kételyek. Véleményem szerint túlzás feltételezni, hogy a kiköltözések miatt teljesen elnéptelenedett, pusztá várrá vált volna a belváros. Éppen a kérdéses évtizedekben jelennek meg Sopronban a ferencesek és a zsidók, épülnek meg a belváros első köépületei, amelyek az újonnan kialakított telekrendszerhez igazodtak, és szilárdult meg a máig meglévő utcahálózat.³⁰ Egy alább tárgyalandó, a vita után tíz évvel megjelent tanulmányában maga Major is így fogalmazott: „Sopron alaprajzána kialakulására vonatkozó megfigyeléseink tehát egy, a 13. század második felében meggyorsuló, tervszerűvé váló, de alapjában folyamatos fejlődésre mutatnak.”³¹ Elképzelhető, hogy az Ödenburg helynévre más korszakban és körülményekben kell keresni a magyarázatot.

Bár Major Jenő 1955-ben úgy vélte, hogy „Mollay rendkívül alapos és szellemes munkája az Ödenburg név keletkezési idejének problémáját véglegesen megoldotta”,³² egyáltalán nem biztos, hogy mindenestől el kell vetnünk a név 13. század előtti eredetét. A kérdés teljes körű, a Karoling-birodalom keleti határvidéke osztrák és magyar történeti és régészeti kutatásának újabb eredményeit is figyelembe vevő újratárgyalása³³ megha-

²⁹ Holl Imre – Nováki Gyula – Sz. Póczy Klára: Városfalmaradványok a soproni Fabricius-ház alatt. *Archaeologiai Értesítő* 89 (1961), 47–67.; Gömöri János: *Castrum Supron*. Sopron vára és környéke az Árpád-korban. Sopron 2002.; *Szende Katalin*: Középkortudományi írások a Soproni Szemlében. *Soproni Szemle* 59 (2005), 4. sz., 366–373, itt: 369.

³⁰ *Szende Katalin*: Sopron településszerkezete és topográfiája a magyar honfoglalástól a 17. század végéig. In: Jankó Ferenc – Kücsán József – *Szende Katalin*: Sopron. Magyar Vároستörténeti Atlasz I. Sopron, 2010. 7–27., itt: 18, Dávid Ferenc kutatásainak felhasználásával.

³¹ Major Jenő: A városalaprajz mint a korai magyar városépítéstörténet forrása. A soproni belváros kialakulása. *Építés- és Közlekedéstudományi Közlemények* 9 (1965), 1. sz., 153–174., itt: 168.

³² Major Jenő: Az Ödenburg név keletkezésének háttere. *Soproni Szemle* 9 (1955), 1–2, 68–74. 68

³³ Pl. Szőke Béla Miklós: *Die Karolingerzeit in Pannonien*. Römisch-Germanisches Zentralmuseum, Mainz, 2021.

ladná a jelen tanulmány kereteit³⁴ és elterelné a figyelmet Major Jenő kutatásának értékeléséről. Mindenesetre nehéz elképzelni, hogy a Karoling-kor vagy az azt követő évszázad kereskedői, katonái és hittérítői ne jártak volna ezen a vidéken, és ha jártak, ne tűnt volna fel nekik a későrómai Scarbantia hatalmas elhagyott falkoszorúja. A bajor misszió egyértelmű bizonyítéka például a Petőháza mellett talált, Kr.u. 800 körül készült aranyozott bronz kehely *Cundpald fecit* (Cundpald készítette) felirattal, amely egy papi személy tulajdonában lehetett.³⁵ Mindezek alapján a 859. évi adománylevél *Odinburch* illetve az altaichi évkönyvek 1065. évi *deserta civitas* adatainak Sopronra vonatkoztatását is újból meg kellene vizsgálni.

Az viszont mindenképpen témánkhoz tartozik, hogy a soproni poncichter családból származó Mollay Károly miért törekedett mindenáron az Ödenburg név 13. századi eredetének bizonyítására. Itt is a megjelenés dátumára kell figyelniünk. 1942-ben, illetve 1944-ben, az Anschluss árnyékában a „ki volt itt korábban” kérdése messze túlmutatott a tudományos vita keretein. A magyar helynév elsődlegességének hangsúlyozása a területre vonatkozó magyar igények, a *status quo* körülbástyázását szolgálta már az 1930-as évek osztrák történetiszemléletével, a „Volksgeschichte” jegyében megfogalmazott etnikai alapú (völkisch) múltalakítással szemben is.³⁶ Ez a szemlélet és az ennek megfelelő korabeli politika egy német eredetű helynév meglétét feltétlenül helyben megalapozott német népességhez kötötte volna, figyelmen kívül hagyva a lehetőséget egy-egy távolabbi, de releváns objektum saját néven nevezésére. (Pedig ellenpéldaként említhetnénk Óbuda német *Eczilburg*, azaz „Attila városa” nevét is.) A magyar honfoglalást megelőző német népesség vélelmezése pedig 1942-ben vállalhatatlan kockázatot jelentett volna a nyugat-magyarországi terület feletti szuverenitás számára. Világosan kiolvashatjuk ezt Házi Jenő főlevéltáros (1892–1986) Mollay Károlyhoz címzett leveléből az „Ödenburg” tanulmány megjelenése után, 1943 márciusában: „Valóságos csemege volt számomra. [...] Nem hinném, hogy a németek rövidesen foglalkoznának e kérdéssel [...] ebben az esetben a gyékényt kihúzta alóluk, és véleményem szerint sokkal nagyobbat esnek, mint azt gondoljuk.”³⁷ Ez a szempont újabb adalékkal szolgál az 1940-es évek elejének sokszorosan terhelt tudománypolitikai légköréről, amelyben Major Jenő is felnőtt.

Sopron helyrajzi és alaprajzi fejlődése

Major Jenő településtörténeti kutatásainak másik fontos vonulata a települések belső szerkezetének, morfológiájának történeti alakulása volt. Így írt erről 1944-es értekezésében: „minden építkező korszakban más formák jöttek létre, és mivel a fejlődés lassú volt,

³⁴ A témáról a szerző 2014 márciusában, a Gömöri János régész 70. születésnapjára rendezett konferencián tartott előadást. A konferencia anyaga egyelőre közöletlen.

³⁵ *Szöke*: Die Karolingerzeit i. m., 118–119, Abb. 15.

³⁶ *Törő*: Határváros i. m. 336–338.

³⁷ *Turbuly Éva*: Egy tudósbarátság mér földkövei. Mollay Károly és Házi Jenő levelezése, 1938–1957. Soproni Szemle 67 (2013), 4. sz., 373–383., itt: 377.

kialakulhatott így korszakonként bizonyos funkcionális egység is. Ezért tehát a formák vizsgálatát, az így talált egységeken belül is, mindig elvégezzük.”³⁸ Ezt a vizsgálatot Sopronra vonatkozóan a középkori okleveles források és kora újkori (1597, 1622) térképek áttekintésével első olvasatban már 1944-ben elvégezte,³⁹ majd későbbi tanulmányaiban tovább finomította. Hasonlóképpen történetileg helyes módon mutatja be a Várkerület két oldalának kialakulása közti kronológiai és morfológiai különbséget, amelyet az újabb kutatás további részletekkel egészített ki, de alapjában véve helyénvalónak talált.⁴⁰ A helyrajz vizsgálatának fontosságát tovább erősítette az a meggyőződése, hogy az Ödenburg név keletkezését csak településtörténeti összefüggésben lehet kielégítően magyarázni a döntően nyelvészeti indíttatású vizsgálatok helyett. Ezért például az Ödenburg-vitában megjelentetett utolsó tanulmánya már főként Sopron 13. századi településszerkezetére összpontosít.⁴¹

Jó érzékkel választotta ki azokat a jelenségeket, amelyek kutatása révén összekapcsolhatta a városkép és a városi társadalom problémáját, és amelyek segítségével Sopron fejlődését tágabb összefüggésbe helyezhette. Ilyen volt a városi magántornyok kérdése, amelyet az Ödenburg-vitával párhuzamosan dolgozott fel.⁴² A téma iránti érdeklődését bizonyára az keltette fel, hogy a tornyok építése Sopron ispánsági várból királyi várossá alakulásának időszakára, a 13. század második felére és a 14. század elejére keltezhető. Társadalmi szempontból pedig ahhoz a réteghez köthetők, amelynek szerepe az átalakulásban forrásokkal legjobban adatolt: a városi elitbe betagozódó várjobbágyokhoz. Az 1955-ben írott cikk még nem támaszkodhatott a bő egy évtized múlva meginduló, Dávid Ferenc és Sedlmayr János nevével fémjelzett épülete régészeti és műemléki kutatásokra, de záró mondatában éleslátóan jósolta meg: „A soproni tornyok alapfalai pedig valahol a belváros házainak falai között rejtőznek.”⁴³ Kiemelkedik ez a rövid tanulmány széles látókörével, a hazai és határon túli párhuzamok bőséges felsorakoztatásával, amelyek relevanciáját a legfrissebb kutatások is igazolták.⁴⁴

Sopron belvárosa kialakulásának problematikáját Major Jenő a BME Építészettörténeti tanszékének munkatársaként mérnöki szempontból is átlátta és feldolgozta. Ez a tanulmánya szintén általánosabb tanulságokat hordozott, amennyiben a városalaprajzi kutatások fontosságára hívta fel a figyelmet: „Így még abban a fontos kérdésben sem látnunk tisztán, hogy legrégibb városaink kialakulásában mennyire érvényesült a spontane-

³⁸ Major: Sopron város földrajza i. m. 46.

³⁹ Major: Sopron város földrajza i. m. 48–49

⁴⁰ Kücsán József: A Várkerület első ívének beépítése, 1766–1801. Soproni Szemle 69 (2015), 4. sz., 307–336.

⁴¹ Major: A XVIII. [sic!] század végi i. m.

⁴² Major Jenő: A középkori magyar városkép problémájához. Településtudományi Közlemények 4 (1955), 7. sz., 54–57.

⁴³ Major: A középkori magyar városkép i. m. 57.

⁴⁴ Szoboszlai Gergely: A soproni várnagy tornya. Soproni Szemle 75 (2021), 1. sz., 3–23.; Gergely Szoboszlai: To Dominate a City: The Emergence of Private Towers in Central Europe. In: Annual of Medieval Studies at CEU 27, 94–113.

ítás, ill. a tervszerűség. Ez a kérdés pedig mind városépítészeti hagyományaink megismerése, mind a városaink történeti értékeinek helyes megítélése szempontjából szinte alapvető jelentőségű.”⁴⁵ Az alaprajz rekonstrukcióját és elemzését ezúttal is széles körű összehasonlító példatárrel kontextualizálja, legyen szó az elliptikus körvonalú későrómai városfalakról Galliában vagy a főterek határoló falainak hajlásszögéről a német birodalmi városokban.

Fontos megfigyeléseket rögzít az utcák vonala és a városfalalak párhuzamosságáról és a ferences kolostor tömbjének kihasításáról is (bár ez utóbbi esetében a királyi kegyuraságot valószínűbbnek tartom). Megállapítása, hogy a soproni belváros utcahálózata a 13. század második felében alakult ki, a mai napig helytállónak bizonyult, és ugyanígy meggyőző az egyes utcák és terek és az ezeket alkotó telkek kialakulásának sorrendiségére tett javaslata. Megállapítása, miszerint „a Templom utca két oldalán a kb. egyforma méretű szalagtelkek határozottan tervszerű kimérésre mutatnak”⁴⁶ az újabb kutatások, például a Budával való összehasonlítás fényében további érvekkel vált alátámaszthatóvá. Összhangban vannak mai felfogásunkkal a telkek mint a polgári teherviselés és egyúttal a „várostest” alapegységének jelentőségéről vallott nézetei is.⁴⁷

Végezetül az egyedi jellege miatt nagy figyelmet keltett, Sopron középkori helyrajzá-
nak szinte minden kutatója (Házi Jenő, Mollay Károly, Dávid Ferenc) által újra értelmezett 1379. évi jegyzéket – Dávid Ferenc kifejezésével élve: földfelosztási ívet – elemzi, a lista adatait a telekfelosztás ideális 100-as szerkezetével (10 kötél x 10 ház) párhuzamba állítva.⁴⁸ Elgondolását, amellyel rugalmasan igyekszik összhangba hozni a telkek külsőségeinek szabályos felosztását a belvárosi telkek sokszor szabálytalan formájával és méretével, a rendelkezésre álló források korlátozott mennyisége miatt manapság is a leginkább plauzibilis kompromisszumnak tekinthetjük.

A településhálózat és -hierarchia kérdése

Major Jenő településtörténeti munkásságának negyedik nagy vonulatát a településhierarchia rendszerszerű történeti elemzése jelentette. Az életműnek ez a vonulata szintén megjelenik már az 1944-es értekezésben, ahol Sopron településföldrajzi bemutatásában a második fő elemzési szempont a központi tevékenységek ellátása. A munkának ebben a részében áttekinti az ipari és mezőgazdasági termelés, a kereskedelmi, az oktatás és az adminisztráció funkcióit és azokat a körzeteket, amelyek számára Sopron központi funkciót töltött be.⁴⁹ Elemzésében történeti adatokat is felhasznál (ezúttal nem elsődleges

⁴⁵ Major: A városalaprajz i. m., 153.

⁴⁶ Major: A városalaprajz i. m., 168.

⁴⁷ Szende: Sopron településszerkezete i. m.; Katalin Szende – András Végh: Royal Power and Urban Space in Medieval Hungary. In: Anngret Simms – Howard B. Clarke, eds., Lords and Towns in Medieval Europe. The European Historic Towns Atlas Project. Farnham, 2015, 255–286.

⁴⁸ Major: A városalaprajz i. m., 170–172.

⁴⁹ Major: Sopron város földrajza i. m., 40–46.

források, hanem a viszonylag friss szakirodalom alapján), bár figyelmének középpontjában elsősorban saját kora sajátosságainak és a határhelyzet okozta torzulásoknak a megértése állt.

Ez a fajta elemzés, főként annak több szempontú, következetes végig vitele az 1940-es évek elején fontos és újszerű megközelítés volt Magyarországon. A piackörzetek fajtáinak és funkcióinak leírásakor egy rövid és hiányos hivatkozásból látható,⁵⁰ hogy ismerte és használta Walter Christaller német geográfus akkoriban újdonságnak számító *Die Zentralen Orte in Süddeutschland* című művét.⁵¹ Egy későbbi munkája megjegyzéséből kiderül, hogy ezt a megközelítést is mestere irányításával ismerte meg: „A Christaller-féle módszert 1944-ben Mendöl Tibor alkalmazta a magyar településekre hallgatóival (köztük jelen sorok írójával). Az eredmény nem volt kielégítő.”⁵²

Rövid kitérőként hadd jegyezzem meg, hogy Christaller munkássága, valamint annak felhasználása és fogadtatása számos ellentmondást hordoz magában, amelynek még manapság is sok részlete tisztázásra vár. A településtudomány szempontjából úttörő jelentőségű volt a központi helyek fogalmának kidolgozása, és a centralitás számos fajtájának és térbeli rendjének bemutatása: meglátása szerint különböző hálózatokat képez a központi helyek hierarchikus rendszere az adminisztratív, közlekedési vagy kereskedelmi centralitás szempontjából. Ezeket az elméleti modelleket Christaller az 1930-as évek elején, a délnémet területek településhálózatának tanulmányozása révén fejlesztette ki.

Christaller munkássága ugyanakkor felkeltette a német nemzetiszocialista kormányzat figyelmét, amelynek révén a Heinrich Himmler vezette *Stabshauptamt Planung und Boden* hivatalnokaként megbízást kapott a megszállt lengyel területek településhálózatának „áttervezésére”.⁵³ A fennmaradt források szerint Christaller korábbi egyetemi állását feladva aktív részt vállalt a *Generalplan Ost*, Kelet-Európa német fennhatóság alatti átalakítási tervének kidolgozásában, amiért közvetlen hivatali főnökét, Konrad Meyert is vád alá helyezték a nürnbergi perben.⁵⁴ Érdekes lenne tudni, hogy vajon a határozottan náciellenes *Nyugati Őrszemet* szerkesztő Major Jenő mennyire volt tudatában ennek a kettősségnek. Valószínűleg igen kevésbé, mint ahogy mind a mai napig alig ismeri valaki

⁵⁰ Major: Sopron város földrajza i. m., 42., 58. jz.

⁵¹ Walter Christaller: *Die zentralen Orte in Süddeutschland. Eine ökonomisch – geographische Untersuchung über die Gesetzmäßigkeit der Verbreitung und Entwicklung der Siedlungen mit städtischen Funktionen.* Jena, 1933. Új kiadása: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1968.

⁵² Major Jenő: A magyar városhálózatról. *Településtudományi Közlemények* 13 (1964), 16. sz., 32–65. Itt: 46. lapalji jegyzet.

⁵³ Karl R. Kegler: Christallers Anwendung und Modifikation der Zentrale-Orte-Theorie. In: Karl R. Kegler: *Deutsche Raumplanung. Das Modell der "Zentralen Orte" zwischen NS-Staat und Bundesrepublik.* Leiden, 2015, 137–166.; Trevor J. Barnes: A Morality Tale of Two Location Theorists in Hitler's Germany: Walter Christaller and August Lösch. In: *Hitler's Geographies. The Spatialities of the Third Reich*, edited by Paolo Giaccaria – Claudio Minca. Chicago and London, 198–217.

⁵⁴ Mechthild Rössler: Applied Geography and Area Research in Nazi Society: Central Place Theory and Planning, 1933–1945, In: *Hitler's Geographies. The Spatialities of the Third Reich*, edited by Paolo Giaccaria – Claudio Minca. Chicago and London, 182–197, itt: 189–191.

a központihely-elmélet modern vagy történeti célú felhasználói, népszerűsítői közül a fogalom korai használatának ezt a sötét vonulatát.

A központi funkciók történeti szempontú elemzésére Major az 1960-as évek elején tért vissza. 1964-ben általános áttekintést adott a magyar városhálózat hierarchikus térbeli rendjének fejlődéséről (itt is hivatkozva Christallerre és számításaiiban felhasználva „a központok jelentőségtöbbletét” kifejező formuláját). Rövid történeti bevezető után elsősorban az 1960-as évek elejének városhálózatát mutatja be, az 1960. évi népszámlálás adatainak elemzésével. Korrelációt keresett például a városok (belterületi) népessége és a boltok és szaküzletek összterülete között, és megállapította, hogy „a kereskedelem összetétele kifejezi a városjellegét”.⁵⁵

Ezt követte két évvel később nagy jelentőségű, kismonográfia terjedelmű tanulmánya a magyar városhálózat kialakulásának kezdeteiről, amelyben ismét a társadalmi átalakulás szempontjából döntő jelentőségű 13. századi forrásokra és állapotokra összpontosított.⁵⁶ Feltehetően párhuzamosan dolgozott a két kutatáson, ugyanis a középkorra vonatkozó tanulmányában is a kereskedelem megnyilvánulásait – ez esetben a heti piacok és -vásárok helyeit – gyűjtötte össze a városiasság megnyilvánulásai és kritériumai után kutatva. Szerencsésen használta ki a magyar helységnévadásnak azt a sajátosságát, hogy a heti piacok napja (pl. Szerdahely, Szombathely) illetve a vásárhely megléte (pl. Gézavására, Marosvásárhely, Vásárút) tulajdonnévi megkülönböztető funkciót töltött be. Ezzel a kis számú és egyenetlenül fennmaradt okleveles anyag mellett egy fontos és az egész Kárpát-medencében rendelkezésre álló forrástípust, a helynévanyagot tudta bevonni vizsgálata körébe. A kutatás során egyrészt összegyűjtötte és térképre vitte az összes, a korai vásározással vagy kereskedelmi helyszínnel kapcsolatos helységnevet. Összesen 107 példát talált, és ez a szám már a kvantitatív elemzést és a területi egyenlőtlenségek feltárását is lehetővé tette.⁵⁷

A másik fontos meglátása az agglomerációk egy olyan korai típusának felismerése volt, „amelyek mindenütt azonos jellegű, egymást funkcionálisan szervesen kiegészítő, egymás szomszédságában elhelyezkedő, de szerkezetileg elkülönülő településekből tevődtek össze”.⁵⁸ A kontextushoz tartozik, hogy ekkoriban már javában folyt Györffy György (1915–2000) nagy vállalkozása, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*, amely feldolgozta az 1330-as évekig a forrásokban megjelenő teljes földrajzinév-anyagot, és amelynek első kötetét Major már nyomtatásban is használhatta.⁵⁹ Inspirációként szolgáltak számára Heckenast Gusztáv (1922–1999) akkor zajló kutatásai is a királyi

⁵⁵ Major: A magyar városhálózatról i.m., 46–51

⁵⁶ Major Jenő: A magyar városok és városhálózat kialakulásának kezdetei. Településtudományi Közlemények 15 (1966), 18. sz., 48–90.

⁵⁷ Major: A magyar városok és városhálózat i. m., térkép az 56. oldalon.

⁵⁸ Major: A magyar városok és városhálózat i. m., 48.

⁵⁹ Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. kötet. Budapest, 1963.

szolgálónépek szervezetéről, valamint a korai vaskohászat településeiről.⁶⁰ Major cikkének fontos hozadéka nemcsak a korai városfejlődés egy új altípusának felismerése, hanem az is, hogy ennek a településtípusnak a későbbi városfejlődésben betöltött – viszonylag korlátozott – szerepét is nyomon követte.⁶¹

Összességében – és ezért is tettem áttekintésem végére – a hierarchikusan szervezett településhálózat fogalmának meghonosítása lett Major Jenő településtörténeti munkásságának legfontosabb, a magyar történettudományban máig ható eleme. Érdemeinek felismerése és tovább gondolása a már említett Kubinyi Andrásnak, a medievisztika és a középkori várostörténet kiváló kutatójának köszönhető. Így vall erről a fent idézett 2005-ös, „Miért lettem a középkor kutatója?” című visszaemlékezésében: „Itt [az MTA Várostörténeti Albizottságában] kerültem újra össze Major Jenővel, a 20. század legnagyobb magyar településtörténészével, aki akkor volt az Eötvös Collegium szeniora, amikor én ott golya voltam. Major haláláig tartott a barátságunk, két-három hetente meglátogattam Fehérvári úti lakásán, ahol vörös bor mellett adtuk elő egymásnak tudományos elképzeléseinket. Nagyon sokat tanultam tőle. Földrajz–történelem szakos volt, felhívta a figyelmet a legfontosabb külföldi településföldrajzi művekre, köztük Christallernek a központi helyekről írt híres könyvére. [...] Major magyarázta meg, ha van olyan centralitási tényező, amit az egész országban ki tudok forrásokkal mutatni, akkor megoldódik a középkori Magyarország hierarchikus térbeli rendjének kérdése.”⁶²

Kubinyi András ezeknek az eszmecseréknek köszönhetően dolgozta ki a késő középkori magyarországi városok és mezővárosok szilárd elméleti alapokon nyugvó, mégis pragmatikus, a sajátos magyar forrásviszonyokra alkalmazható megközelítését. Az egész ország területét egységes formában lefedő források után kutatva esett a választása a bécsi és krakkói egyetemi anyakönyvekre, amelyekből a származási helyek rendjében kigyűjtötte az 1440 és 1514 beiratkozott diákok névsorát. Abból a hipotézisből kiindulva, hogy minél fontosabb egy település, annál többen jártak onnan egyetemre, rangsorba állította és csoportosította ezeket, majd a számértékeket térképre vetítette.⁶³ Idézzük tovább a visszaemlékezést: „Az eredmény térképre vetítése mindkettőnk kellemesen lepett meg: tökéletesen kirajzolódott a településhierarchia, valamint kiderült, hogy a földesúri városok és nagyobb mezővárosok nyilvánvalóan beilleszkednek az ország városhá-

⁶⁰ *Heckenast Gusztáv*: A kora-árpádkori magyar vaskohászat szervezete. Történelmi Szemle 9 (1966), 135–161.; *Heckenast Gusztáv*: Fejedelmi (királyi) szolgálónépek a korai Árpád-korban. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 53.) Budapest, 1970.

⁶¹ *Major*: A magyar városok és városhálózat i. m. 76–85. A munka jelentőségét a nyugati határvidék település- és tudománytörténete szempontjából méltatja *Jankó Ferenc*: Burgenland földrajzi felfedezése. Tudomány, geopolitika és identitás a két világháború között. Budapest, 2021, 259. Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2021.

⁶² *Kubinyi*: Miért lettem a középkor kutatója? i. m., 233.

⁶³ *Kubinyi András*: A középkori magyarországi városok hierarchikus térbeli rendjének kérdéséhez. Településtudományi Közlemények 23 (1971), 58–78.; *Szende*: Kubinyi András, a várostörténész i. m., 25.



2. a-b kép. Major Jenő képeslapja Kubinyi Andrásához a soproni Szent Mihály-templom belső képével. A postabélyegző dátuma nem olvasható ki. Kubinyi András hagyatéka, Budapesti Történeti Múzeum Adattár (BTM A) H.4634-2020.

lőzatába.”⁶⁴ Az tanulmányról készített lektori véleményében Major őszinte elismeréssel nyilatkozott Kubinyi teljesítményéről: „A leglényegesebb eredménynek azt tekintettem, hogy Kubinyi András fel merete vetni a magyar várostörténetnek azokat a kérdéseit, amelyek a funkcionális városfejlődés Christaller által kidolgozott elméletéből következően történetileg is vizsgálándók, és bebizonyította, hogy még a mi mostoha forrásadottságaink is lehetőséget adnak e vizsgálatok elvégzésére.”⁶⁵

A két tudós eszmecsereje nyilvánvalóan elsősorban a szóbeliség keretei között zajlott, sajnos Kubinyi András irathagyatékában csak halvány visszfénye tükröződik azokon az 1973 és 1987 között feladott képeslapokon, amelyeket Major Jenő (és olykor felesége, valamint Major Sámuel) küldött Kubinyinak András napra, újévre, vagy éppen egy-egy soproni látogatásukról (2. kép). A Kubinyi által megőrzött iratokból az is kiderült, hogy

⁶⁴ Kubinyi: Miért lettem a középkor kutatója? i. m., 233.

⁶⁵ Budapesti Történeti Múzeum, Hagyatéki Gyűjtemény (BTM HGY), Kubinyi András hagyatéka, H 5193-2020. A vélemény Major kézírásával valamint átgépielt formában is bekerült Kubinyi iratgyűjteményébe. Köszönöm dr. Éder Katalinnak, hogy a hagyatéki anyag kutatásában segítségemre volt.

Major lektorálta Kubinyinak a Magyarország középkori része városfejlődéséről írott tanulmányát is.⁶⁶ Ez azért is volt releváns, mert Kubinyi Majorénál tágabb értelemben, a püspöki, ispáni, és mindenekelőtt a királyi székhelyekre vonatkozóan is kimutatta a korai magyar városok területileg széttagolt jellegét. Major ennek megfelelően dicséri a komplex témaválasztást és új fejlődési típusok megállapítását a városfejlődés területi szerkezetére alapján. Kiemeli az alaprajz kutatásának fontosságát, ami korábban „a néprajz és a településföldrajz munkaterületéhez kapcsolódott”. Értékeli továbbá, hogy Kubinyi vitába száll a Fügedi Erik által feltételezett „keleti várostípus” fogalmával a korai városfejlődésben. A két tudós szakmai kapcsolatát ezen a véleményen kívül leginkább Major Jenőnek a Nyírbátor korai történetével és birtokosaival kapcsolatos levele fémjelzi, amelyhez egy golyóstollal felvázolt városalaprajzot is mellékel (3. kép).⁶⁷

Valter Ilona régész, aki az 1960-as évek közepén a Bodroghelyi településtörténeti kutatásával kapcsolatban kereste fel tanácsért Major Jenőt, szintén kiemeli, hogy milyen otthonosan mozgott geográfusként az ország bármelyik táján, és hogy találkozásuk alkalmával a Bodroghelyi is ugyanúgy „saját ügyének” tekintette, mint Sopront. Bár „Major Jenő rendkívül szerény, mondhatnám visszahúzó ember volt, keveseket fogadott barátságába”, készséggel megosztotta vele a fentiekben ismertetett, akkor formálódó elméletét, „miszerint azok a korai települések, ahol vásár és ipar, valamint kolostor van egymás közelében, térben ugyan szétterülő, de mégis valami korai városformát alkotnak.”⁶⁸ Az elméletet elsősorban a korai vásáros helyek közé tartozó Bodroghely szerepének megítélésében tudta hasznosítani.⁶⁹

Kubinyi András kutatásait a késő-középkori városhálózatra vonatkozóan az 1980-as évek közepén folytatta, ismét Major inspirációjára: „Először megkíséreltem az irodalomban említett ’kritériumnyalábokat’ áttenni magyar viszonylatba, de más forrásadottságok miatt ez nem vezetett eredményre. Major Jenő azt javasolta, hogy dolgozzak ki magam egy ilyen kritériumrendszert.”⁷⁰ Az egyetemjárók mellett kilenc további tényező felhasználásával komplex értékelési rendszert dolgozott ki. A tíz szempont között a település jogi helyzetét tükröző terminusok mellett az igazgatási funkciók (uradalmi központ vagy királyi rezidencia; bíraskodási központ, hiteleshely; pénzügy-igazgatási központ), a gazdasági funkciók (kézműves- vagy kereskedőcéhek száma; hetipiacok és éves vásárok), a városokra jellemző egyházi intézmények (kolduló rendi kolostorok és/vagy ispotályok) jelenléte, valamint az úthálózati csomópont-szerep is megtalálható.⁷¹

⁶⁶ Kubinyi András: A középkori Magyarország középkori része városfejlődésének kérdéséhez. Borsodi Levéltári Évkönyv V (1985), 7–82.

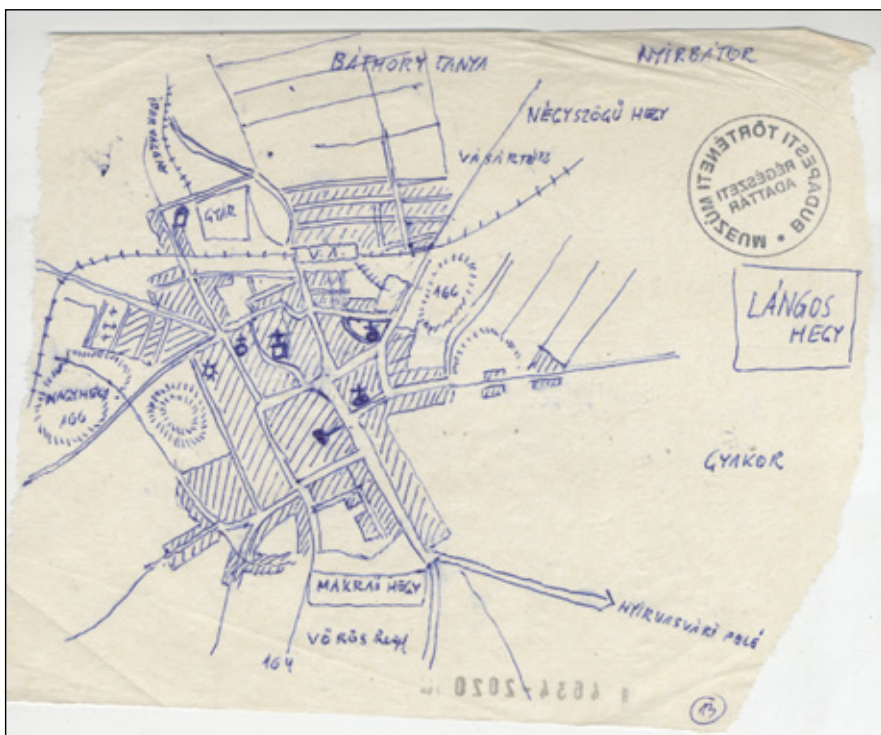
⁶⁷ BTM HGY, Kubinyi András hagyatéka, H.4634-2020.

⁶⁸ Valter Ilona szíves levélbéli közlése, 2022.08.22.

⁶⁹ Valter Ilona: A Bodroghelyi honfoglalás-kori és középkori településtörténete. Agrártörténeti Szemle 16 (1974), 1-2. sz., 1-55.

⁷⁰ Kubinyi: Miért lettem a középkor kutatója? i. m., 240.

⁷¹ Részletes kifejtésük: Kubinyi András: Városhálózat a késő középkori Kárpát-medencében. Történelmi Szemle 46 (2004), 1-2. sz., 1-30., itt: 12-16; Lakatos Bálint: Mezővárosi oklevelek: Települési önkormányzat és írásbeliség a késő középkori Magyarországon. MTA BTK TTI, Budapest, 2019, 195-200.



3. kép. Major Jenő: Nyírbátor alaprajza, tollrajz. Kubinyi András hagyatéka, Budapesti Történeti Múzeum Adattár (BTMA) H.4634-2020.

A kategóriák kijelölése és a források összegyűjtése után Kubinyi a településföldrajzban ismert nagyságrendi kategorizálás eljárását követte:⁷² a felhasznált ismérvek mindegyikét 1 és 6 közötti ponttal értékelte, és ezek összegével fejezte ki egy település ún. centralitási pontszámát. A pontszámok osztályozása alapján azután hét kategóriát állított fel, amelyek közül az első négyet, azaz a legalább 16 pontot elért településeket tekintette a városhálózat részének.⁷³ 2007-ben bekövetkezett haláláig a középkori országterület kétharmadát tudta ezzel a módszerrel megvizsgálni. Munkáját, a mezővárosi hivatali írásbeliség tematikájának feldolgozása keretében egyik utolsó tanítványa, Lakatos Bálint folytatta, aki a Kubinyi áttekintéséből idő hiányában kimaradt Erdélyt, Felvidéket és Szlavóniát is figyelembe vette.⁷⁴ A Kárpát-medence településhálózatának és területi fejlettsége regionális különbségeinek feldolgozásával pedig a szintén Kubinyi-tanítvány

⁷² Például Major: A magyar városhálózatról i. m., 43–45.

⁷³ Kubinyi: Városhálózat a késő középkori Kárpát-medencében i. m., 22–27.

⁷⁴ Lakatos: Mezővárosi oklevelek i. m.

F. Romhányi Beatrix viszi tovább a történeti földrajz más jeles művelőivel (Demeter Gábor, Pinke Zsolt, Szilágyi Zsolt és mások), immár a 21. századi informatika eszközeivel, Major Jenő és Kubinyi András munkáját.⁷⁵

Záró gondolatok

A fenti áttekintés remélhetőleg meggyőzte olvasóimat is Kubinyi András bevezetőben idézett állításáról, Major Jenő településtörténeti munkásságának úttörő jelentőségéről. Súlyosan terhelt időszakban kezdte pályáját az 1940-es évek elején, amikor választott szakterületei, a településtörténet és településföldrajz is a politikailag erősen kitett tudományterületek közé tartoztak. A háború után ismét nehéz időszak következett, az Eötvös Collegium felszámolásával, kényszerű munkahelyváltásokkal. Major munkáiból úgy tűnik, hogy mindez mégsem torzította szemléletét és személyiségét, nem tette elfogulttá, sebezhetővé, vagy rövid távú érdekek kiszolgálójává. Munkáját mindvégig a kiegyensúlyozottság, az elméleti tájékozottság, a forrásközeliség és az interdiszciplináris megközelítés jellemezte. Egyformán otthonosan mozgott saját kora és a középkor, a falvak és a városok kutatásában, ezek közül is a '60-as évekig Sopron maradt a mintapélda kutatásaiban. Az elsők között vallotta, hogy „a középkori városszerkezet, városlaprajz rekonstruálása [...] csak a történeti, építészettörténeti, régészeti, nyelvészeti kutatások eredményeire támaszkodva végezhető el.”⁷⁶

A Major Jenőt követő nemzedékek történészei és régészei főképp a Kubinyi-iskola tagjaként ismerkedtek meg Major munkásságával és szellemi hagyatékával. Az iskola tagjai és tanítványai Kubinyi András nyomdokában igyekeznek kreatív módon tovább vinni Major örökségét. A mai kor technikai eszköztára és a nemzetközi együttműködés olyan lehetőségei, amelyről az 1960-as és '70-es években még csak álmodni sem lehetett, jóval tágabb kereteket adnak, de ezt csak akkor tudjuk hasznosan kitölteni, ha hozzáteszük azt az invenciót és szakmai alázatot, amit Major Jenő mindvégig képviselt. Bízom benne, hogy a Magyar Várostörténeti Atlasz sorozat kötetei,⁷⁷ valamint Lakatos Bálint és F. Romhányi Beatrix fentebb hivatkozott településhálózati kutatásai Kubinyi András munkáihoz hasonlóan kívívnák Major Jenő elismerését.

⁷⁵ F. Romhányi Beatrix: Az Alföld Árpád-kori népesedési- és birtokviszonyai a tatárjárás előtt. Történelmi Szemle 63, (2021), 2. sz, 1–31.; F. Romhányi Beatrix – Demeter Gábor – Szilágyi Zsolt: A Magyar Királyság regionális különbségei a pápai tizedjegyzék készülése idején. Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv 2022, 17–51.; Beatrix F. Romhányi – Gábor Demeter: Regional Differences in the Medieval Kingdom of Hungary (c. 1500): Brief Description of the NKFI K145924 Project. In: Historical Studies on Central Europe 4(2), 2024, 236–248.

⁷⁶ Major: A városlaprajz i. m. 153.

⁷⁷ A kötetek letölthetők: <https://varosatlasz.hu/hu/atlaszok> (2025.07.08.)

Berlin

Az 1930. évet és az 1931. év elejét, még Budapesten töltöttem, hiszen a közgazdasági fakultáson vizsgáztam. 1930 áprilisában kaptam az értesítést, hogy a várostól fél évre terjedő németországi ösztöndíjat kaptam. Ettől a naptól kezdve minden tevékenységemet ennek az útnak az előkészületére összpontosítottam. 1931 májusától a berlini Collegium Hungaricum tagja lehettem. Május 9-től a berlini műszaki egyetemre iratkoztam be vendéghallgatóként. Két tárgyat vettem fel: Hans Poelzig,² *Entwerfen* és Bruno Taut,³ *Seminar für Wohnungsbau und Siedlungswesen* címűeket. Poelzignél egy nagy vállalati étkezdét és konyhát terveztem, Tautnál egy kutatásban vettem részt – a többi hallgatóval együtt – amely az akkor működő aktív építésszek lakáslaprajaikat elemezte, értékelte. (Erről 1931-ben a *Tér és Forma*-ban⁴ cikket írtam) Berlinből szeptemberben tértem vissza Sopronba.

Ez az út, a néhány hónap, amit Berlinben, ill. Németországban töltöttem – Drezdában, Hamburgban, Frankfurt am Mainban, Stuttgartban, Regensburgban, Kölnben, Düsseldorfban és Münchenben – felvillanyozott és újra felébresztette bennem a lelkesedést a pályám iránt. Berlinbe Drezdán át utaztam, és ott egy napra félbeszakítottam az utamat. Szép város volt, szomorú, hogy a II. világháború alatt erősen megrongálódott. Engem különösen a Wilhelm Kreis⁵ által tervezett Hygiene-Museum fogott meg (1. kép). Ezt az épületet éreztem az első valóban modern alkotásnak, amelyet teljesen bejárhattam. Drezda látványa után lelkesen érkeztem meg Berlinbe. Nagy élet fogadott minden tekintetben. (Ez a hangulat 1933-ig tartott, amikor Hindenburg, a birodalom kancellárja, tisztét Hitlernek adta át.)

Berlin óriási élmény volt számomra. A 4 milliós város az első világháború utáni években minden tekintetben nagyot fejlődött. A klasszicista múzeumain, színházain és egyéb reprezentatív épületein kívül modern épületeivel, áruházaiával vonta magára a figyelmet. Berlin legnagyobbbrészt sík területen épült, jellegzetes, homokos talajon. Területét

¹ A Napló I. része a Soproni Szemle 78 (2024), 2. sz. 172–188. oldalain jelent meg.

² Hans Poelzig (1869–1936) – német építész, díszlettervező, egyetemi tanár.

³ Bruno Taut (1900–1938) – német építész, várostervező, egyetemi tanár.

⁴ *Tér és Forma* – 1928 és 1948 között megjelent magyar építészeti folyóirat.

⁵ Wilhelm Kreis (1873–1955) – német építész, egyetemi tanár.



1. kép. Hygiene-Museum, Drezda

átszövik a folyók, folyócskák, tavak, amelyek egytől-egyig kapcsolatban vannak egymással. Terjedelmes parkjai, vörösfenyőkkel borított zöldterületei üde benyomást keltettek. Közlekedése is kifogástalan benyomást keltett, hiszen a híres városi vasút, amely helyenként magasan, a bérházak között robogott (Stadtbahn), a földalatti vasút (Undergrund, U-Bahn), villamosok, autóbuszok megítélésem szerint rendben, különösebb fennakadás nélkül bonyolították le a forgalmat. A személygépkocsi-forgalom akkor még nem volt ilyen nagyarányú. A városban nagy kiterjedése ellenére nem volt nehéz bárhová eljutni. A híres „Unter den Linden”, a Tiergarten nevű park, a hírhedt Sieges-alle, amelynek mentén a „nagyok” márvány szobrai bámészkodtak a járókelőkre, a német államok egyesítése utáni virágzás emlékei voltak. Németország az első világháború előtt tekintélyes, nyersanyagokban gazdag gyarmati területekkel rendelkezett, főleg Afrikában, amiket az első világháború után szinte kivétel nélkül elveszített. A 20-as években az építési munkákban főleg az új lakótelepek létrehozásai voltak jellemzőek, hiszen az ország beruházásainak 80–90 %-át a lakásépítésre fordították. Ez az évtized különösen termékeny volt az építészet fejlődése szempontjából egész Európában. Számos tehetséges építészé révén vezető helyen állott nemcsak Európában, hanem jóformán az egész világon.

Berlin akkor tipikus nemzetközi metropolis volt; számos magyar kiválóság is működött ott, hogy csak a híres filmrendező Bolváry Gézát, a muzsikusként Géczy Barnabást, az építész Oskar Kaufmannt említsem. Minden nagyobb építkezésen öles betűkkel volt kiírva a „Statik Domány” megjelölés, jelezve, hogy a magyar Domány az épülő nagyváros legkiválóbb statikus-építészé. (Később, mikor Domány a hitlerizmus elől Magyarországra jött vissza, és Budapesten nyitott irodát, derült ki, hogy Domány egyáltalán nem volt statikus, csak jó szervezőképességének és kapcsolatainak köszönhetette berlini hírnevét.) Hofstädter⁶ és Domány⁷ nevét a Margit körüli kiváló lakóépületük (2. kép), Lipótvárosi

⁶ Hofstädter Béla (1891–1944) – építész, vállalkozó.

⁷ Domány Ferenc (1890–1939) – magyar építész, Hofstädter társa munkáikban. tanulmányait Budapesten kezdte, diplomát Berlinben szerzett.



2. kép. Budapest, Margit körút 15-17. lakóépület

bérházaik, filmmúzeum a Múzeum körúton őrzik. Természetesen az akkori Berlin életéről külön könyvet lehetne írni.

Én egy mindenképpen hangulatos, hozzám közelálló városra emlékszem vissza, ami-ben nyilván annak is része van, hogy ekkor mindössze 24 éves voltam. Berlinben az egyetemi előadások, a szeminárium látogatása mellett a modern épületeket, új lakótelepeket látogattam. Ugyanakkor volt ott egy nagyszabású építész kiállítás, ahová néhány napra magyar építészek is ellátogattak. Itt nagyon sok volt a látnivaló; sok hasznos irodalmat is kiállítottak, amelyek közül többet megszereztem, és előfizettem a hetenként megjelenő *Deutsche Bauzeitung*-ra. A kiállításon egyébként számos lakótelep, lakóház alaprajzai, modelljei szerepeltek, különböző építőipari szerkezetekkel, építőanyagokkal. Kiállították a Budapesten épült kísérleti lakótelep modelljét is. Jó időben – főleg vasárnaponként – kilátogattunk a Wannsee-i strandra, mely hosszan elnyúló, néhány ezer látogatót befogadó strandfürdő volt. A Collegiumnak két kétszemélyes gumicsónakja is volt, amelyekkel változatos, szép kirándulásokat lehetett tenni a gazdag vízhálózaton.

A kollégiumi társaság foglalkozásra nézve sokféle volt. Ott lakott Keresztúri Dezső,⁸ aki akkor a berlini egyetem magyar lektora volt, a felszabadulás után itthon vallás- és közoktatásügyi miniszter. Egy filozopter, aki már második éve „Gyöngyösi és a magyar barokk” című dolgozatát csiszolgatta, egy hallgató, Gromovszky nevű, aki odahaza egy középiskolai latin pályázat megnyerésével került ki Berlinbe, de úgy tudom, negyedik éve járt ott az egyetemre anélkül, hogy egyetlen vizsgát is letett volna. Tattay Pál már második éve volt kint, egy vállalat építkezésére járt, szerény díjazásért. Hazatérve középiskolai tanulókat instruált, mert azok többet fizettek, és esze ágában sem volt építéssként

⁸ Keresztúri Dezső (1904–1996) – Széchenyi díjas magyar író.

elhelyezkedni és a doktorátust letenni. Egy díszlettervező, akit sohasem láttam dolgozni, Nuninak becézték, 1-2 tervét mutogatta folyvást, és végtelenül lusta ember hírében állott. A két zenetudós egyikével, dr. Kerényi Györggyel⁹ még ugyanabban az évben Rómában, Gárdonyi Zoltánnal¹⁰ Sopronban találkoztam.

A két evangélikus pap közül az idősebbik, Viszko János az ötvenes években püspök lett – ekkor már Vetőnek hívták, a másik, Novák Elek Sopron környékén, Nemeskéren lelkészkedett, és a nemrég restaurált szép fatemplomban hirdette az igét. A félév folyamán találkoztam még Berlinben mezőgazdásszal, közigazdásszal, gépészmérnökkel, nőgyógyással, gyermekgyógyással, továbbá legnagyobb csodálkozásomra egy debreceni, eléggé furcsa külsejű filozopterrel, aki ugyancsak a második évi ösztöndíjjal tartózkodott Németországban és németül egy szót sem tudott. Így kutatgatott a könyvtárakban magyar könyvek után. Két filozófus is akadt a társaságban. Az egyiket, Noszlopy nevűt, egyszer megkérdeztem, miért írnak ők olyan körülményesen, bonyolultan. Komolyan válaszolt, azért, hogy „minél kevesebben, és minél nehezebben értsenek meg minket”. Hogy az együttes teljes legyen, egy jóvágású szélhámós is felbukkant – hogy került oda, nem tudom – de hosszabb ideig volt Berlinben. Rendkívül felvágós volt. Kollégiumi társait kalandos nőügyeivel szórakoztatta.



3. kép. Chilehaus, Hamburg

⁹ Kerényi György (1902–1986) – zeneszerző, népzenekutató, Kodály Zoltán munkatársa.

¹⁰ Gárdonyi Zoltán (1906–1986) – zeneszerző, zenetudós, egyetemi tanár.

A Collegium igazgatója, Támedly Mihály, egy berlini özvegyasszonyt vett feleségül, többször látott néhányunkat vendégül, vacsora után, ahol hanglemezeket, főként Kodály műveket hallgattunk, és ahol Keresztúry Dezső és az ifjú Gronovszky vitték a szót. Támedlyről hallottam, hogy néhány év múlva hazakerült, Miskolcra, ahol rövidesen meghalt.¹¹ Kedves, közvetlen ember volt.

Itt Berlinben határoztam el, hogy igyekszem valamiképpen Olaszországba, Rómába kijutni, lehetőleg minél előbb. Meg voltam győződve arról, hogy ha elkezdem a gyakorlatot, sohasem, vagy sokáig nem lesz alkalmam bárhova eljutni. Ebben igazam volt, mert a tényleges munkám indulása eleinte bizony elég keserves volt.

Berlini tartózkodásom alatt kirándultam Hamburgba, Travemündébe, Sziléziába, az iparvidékre, sőt a lengyelországi Krakkóba is eljutottam. Nagyon tetszett Hamburg, láttam a Fritz Höger¹² tervezete híres Chilehaust (3. kép), valamint a Sprinkenhofot. Az észak-német nyerstégla homlokzatú házak, templomok jellegzetesek, szépek, de kissé komorak voltak számomra. Érdeklődéssel szemléltem a modern házakat, templomokat, Frankfurt am Mainban, Kölnben, Düsseldorfban. Láttam a Stuttgarti pályaudvart (Paul Bonatz¹³, 4. kép) és jártam Heidelbergben is.

Itt jegyzem meg, hogy Berlinben felkerestem Kánya Kálmánt, akkori berlini kövünket, aki soproni származású, Kania nevű ügyvéd fia volt.¹⁴ Meglátogattam akkor Berlinben élő Kaufmann Oszkár¹⁵ nevű építész. Kaufmann elismert és sokat foglalkoztatott építész volt, különösen filmszínházak, színházak tervezésével bízták meg. Beszélgettünk építészekről, Poelziget bírálta, akinek a munkáit nyersnek, szinte durvának minősítette.

Meg kell itt emlékezni dr. Heimler Károlyról, Sopron város akkori főjegyzőjéről, akinek egyrészt a város, másrészt jómagam is sokat köszönhetek. Heimler Károly volt a Soproni Városszépítő Egyesület alapítója, és sokáig elnöke és ebben a minőségben megmozgatta a város közönségét Sopron szempontjából nagyszabású terveihez. Heimlerről Szabó Jenő a *Soproni Szemle* 1969. 3. és 1976. 4. számában (Emlékezés Heimler Károlyra és Adalék Heimler Károly egyéniségéhez) írt, amit rossz néven is vettek tőle, mert Heimler pályáját valamikor „rendőrkapitányként” kezdte.¹⁶ Amikor majd a 20-as, 30-as évek soproni történetét megírják, Heimler Károlynak abból nem szabad kimaradnia,

¹¹ Támedly Mihály hazatérése után miskolci tankerületi főigazgatóként, majd az 1939. szeptember 1-én felállt kassai tankerület vezetőjeként tevékenykedett, ld. *Szeghy-Gayer Veronika*: Sziklay Ferenc és a csehszlovákiai magyar pártok kultúrreferátusa (1922–1938). *Modern Magyarország* 4. évf. (2016) 1. sz., 37–62., 58. o. 76. jz.

¹² Fritz Höger (1877–1949) – német modern építész

¹³ Paul Bonatz (1877–1956) – német építész, egyetemi tanár a Stuttgarti-iskola tagja

¹⁴ Vö. *Tóth Imre*: Egy polgári arisztokrata. Kánya Kálmán (1869–1945). Pécs, 2015.

¹⁵ Kaufmann Oszkár (1873–1956) – építész-mérnök hosszabb ideig Németországban, a Madách Színház tervezője

¹⁶ Dr. Heimler Károly (1877–1954) – jogász, 1908–1920 közt a soproni rendőrség főkapitánya, 1925–1937 közt Sopron főjegyzője, a Soproni Szemle megalapítója. A hivatkozott cikkek: *Szabó Jenő*: Emlékezés Heimler Károlyra. *Soproni Szemle* 23 (1969), 194–202.; *Szabó Jenő*: Adalék Heimler Károly egyéniségéhez. *Soproni Szemle* 30 (1976), 357.



4. kép. Stuttgart, pályaudvar

megérdemelné, hogy halála után Sopron díszpolgárának válasszák, utcát vagy teret nevezzenek el róla, és még szobrot is kapjon. Ő kezdeményezte és valósította meg a modern Löwer uszodát, a Tómalom fürdőt és szállodát, a Hubertus telepet és vendéglőt, és sok egyében kívül, ő alapította a Soproni Szemlét. Européer volt, sokat utazott, látott, és a látottakat Sopronban igyekezett megvalósítani. A Soproni belváros könyvet, a Soproni képeskönyvet is ő kezdeményezte – előbbit Diebold Károly fényképfelvételeivel, amelyet máig sem tudtak túlszárnyalni.¹⁷ A külvárosi műemlékek képanyaga is készen volt Diebold Károlynál, aki hasonlóan egyik kiváló alakja Sopron akkori életének. Ő is több elismerést érdemelne, ill. érdemelt volna már életében is. A Szemle 1969. 3. számában Verbényi László egyetemi tanár is írt Heimlerről Utolsó találkozásom Heimler Károllyal címmel.¹⁸

Engem pártfogolt Heimler Károly berlini tanulmányutamban. Többízben bízott rám kisebb feladatokat, ami nekem akkoriban sokat jelentett. És végül, a Károly-magaslati kilátótorony tervezését is rám bízta, pedig akadtak szép számmal, akik erről le akarták beszélni. Hálával tartozom én is dr. Heimler Károllynak.

1931 szeptemberében tértem vissza Sopronba, ahol kb. 3 hónapot töltöttem. Még a Csengery utcában laktunk. Ezt az időt arra használtam fel, hogy római utamat előké-

¹⁷ Heimler Károly (szerk.): Sopron topográfiája utca- és házjegyzékkel, részletes statisztikai táblákkal. Sopron, 1936.; Heimler Károly (szerk.): Soproni képeskönyv. Budapest, 1932.

¹⁸ Verbényi László: Utolsó találkozásom Heimler Károllyal (A Városszépítő Egyesület újjászervezőinek figyelmébe). Soproni Szemle 23 (1969), 3. sz. 203–206.

szítsem, és olaszul tanuljak. A Boór Nándor és Gusztáv¹⁹ cégnél szerettem volna átmenetileg elhelyezkedni, ahol bizonyára hasznos munkát végezhettem volna, de be sem engedtek az irodába. Hajlandóak voltak bejelenteni az Iparkamaránál – mint építőmester gyakornokot, ami később, mikor 1934-ben visszatértem Sopronba, lehetővé tette, hogy könnyűszerrel megszerezhessem az építőmesteri képesítést, amihez diplomás építész-mérnöknek – a fennálló rendeletek szerint – 2 évi építőmesteri gyakorlatra volt szükség. Egyébként „munkába is állított”, ami csak annyiban állott, hogy naponta reggel 7-től kimentem az építkezéseire, és délután 4-5 óráig kinn voltam. Itt nem volt más dolgom, mint az anyagot hozó fuvarosoknak az igazolását, „bolettáját” kiállítani, és a pallérral csevegni. A Hunyadi utcai Muck-ház építkezésénél voltam, majd a Mátyás király utca mentén, a GYSEV állomás közelében lévő nagyobb telekre épített emeletes családi házaknál. Ezeket az épületeket a II. világháború idején bombatámadás pusztította el. Ma többemeletes épületek állnak a helyükön. Ez bizony nemcsak improduktív, hanem egyben megalázó munkakör volt, és engem csak az vigasztalt, hogy a római Collegium Hungaricumban 3 hónapos, kedvezményes helyre jogosító tartózkodásom volt kilátásban. Ezt a helyet 1932 januárjában foglaltam el, és március végéig voltam Rómában, ill. Olaszországban. Ennek a költségeit szüleim fedezték. Boórék a „foglalkoztatásommal” mindössze demonstrálni akarták, hogy nekik semmiféle építész-mérnökre nincs szükségük. Így hát bejelentettek az iparkamaránál, de tőlem szinte semmiféle munkát nem kértek, következésképpen egy fillért sem fizettek. Dekonjunktúra volt szinte az egész építési vonalon.

Róma

1931. december utolsó napjaiban utaztam Olaszországba, Bécsen keresztül. Még az elutazás napján este érkeztem meg Velencébe, ahol a holtszezon folytán igen jó szállodában kaptam elhelyezést, aránylag olcsón. Úgy emlékszem, a szobám a Szt. Márk tér közelében volt, és a tengerre nézett. A borús idő ellenére is pompás hatást keltett Velence, lagúnáival, mesébe illő, díszes palotáival, templomaival. Érdekességüket növelte az a tény, hogy mindez cölöpökre épült, és akkor még szilárdan ellenállt a tenger mozgásának. Velencében csak 1 napig voltam, de később – 3 ízben is – eljutottam oda ismét, a nélkül azonban, hogy igazán megismerhettem volna. Sohasem teljesülő vágyam, Velencében, jó időben, legalább 4 hetet gondtalanul eltölteni. Azt hiszem, egy perccet sem unatkoznék. Innen Bolognán át utaztam tovább Rómába. Persze nem állt még az új, nagyszabású pályaudvar. Lassan mentem a kivilágított városon át a Collegium Hungaricum épületébe, a Palazzo Falconieribe, a Via Giulían, ahol azután három viszonylag gondtalan hónapot töltöttem (5. kép). A Palazzo Falconierit mostanában renoválták (1900); a helyreállítás tervei az „Építészeti” című folyóiratban jelentek meg. Mivel nem voltam állami ösztöndíjas – kissé „outsider” szerepet töltöttem be, ami csöppet sem zavart. Az igazgatóval és a titkárral is jó

¹⁹ Boór Nándor (1833–1947) és Boór Gusztáv (1882–1934) – Sopron város jelentős építőmesterei (apa és fia).



5. kép. Róma, Palazzo Falconieri

viszonyban voltam, többször elbeszélgettem velük. A Collegium elnöke, „Il Presidente”, Gerevich László²⁰ professor, ottlétem alatt egyszer látogatott el hozzánk Rómába.

Ami a kollégium ösztöndíjasait illeti, nagyjából a következőkre emlékszem: a festők között volt Jeges Ernő,²¹ Sárkány Lóránt,²² és egy hosszú legény, Molnár, akivel gyakran jártunk együtt akvarellezni. A szobrászok közül Ispánki József²³ egy kis relief arcképet is mintázott rólam. A művészettörténészek között mindenekelőtt dr. Kopp Jenőt²⁴ kell megemlítenem, valamint Gerevich tanítványát, dr. Takács Máriát,²⁵ aki később Jankó János magyar karikaturistáról írt doktori értekezést. A zenetörténészeket a Berlinben is járt dr. Kerényi György²⁶ képviselte, az „offene Singstundé-k” képviselője. Vele Nápolyba és Szicíliába tettünk gyönyörű kirándulást, elmehettünk volna Tuniszba is, de Kerényi már nem volt hajlandó, így egyedül nem vágtam neki az útnak. Ott volt Kalas Imre, miskolci származású építész is, aki egyik esztendőben arra használta fel a római időt, hogy a debreceni városházára kiírt tervpályázat terveit készítette el. A pályázatot Györgyi Dénes²⁷ nyerte meg. Emlegették Papp Imre²⁸ évfolyamtársamat is, aki állami ösztöndíjjal előttem

²⁰ Gerevich László (1911–1997) – Kossuth díjas művészettörténész, régész, az MTA tagja.

²¹ Jeges Ernő (1898–1956) – festőművész, a Szentendrei művésztelep egyik alapítója.

²² Sárkány Lóránt (1904–1973) – Székely Bertalan-díjas festőművész.

²³ Ispánki József (1906–1992) – szobrász, érdemes művész, a Soproni Országos Érembiennále díjazottja.

²⁴ Kopp Jenő (1900–1992) – művészettörténész, a Fővárosi Képtár egyik alapítója.

²⁵ Takács Mária – művészettörténész.

²⁶ Kerényi György (1902–1986) zeneszerző, népzenekutató, karnagy, szerkesztő, tanár.

²⁷ Györgyi Dénes (1886–1961) – posztumusz Ybl-díjas magyar építész.

²⁸ Papp Imre (1907–1965) – építész, jelentősek a műemlékhelyreállításai.

járt itt, és utánam újra kinn volt egy esztendeig. Megtanult olaszul, és a Leptis magnai ásatásokhoz szeretett volna kerülni, Budapesten azonban főmérnöki állás várta, az Iparügyi Minisztériumban. Az ottaniak zárkózott embernek tartották. Az említetteken kívül néhány olasz-szakos filozopter is tartózkodott a kollégiumban. Néhány napos vagy hetes vendégek is megfordultak Rómában ottlétem alatt. A kollégistákkal általában az ebédek alkalmával találkoztam.

A szobám a második emeleten volt, valószínűleg a személyzet használta annak idején. Viszonylag kis szélessége, 7-8 m hosszúsága, kis belmagassága ellenére is nagyon megszerettem. Ablaka a Tiberisre nyílt.

Az időmet bőségesen kihasználtam, Róma és környékének bebarangolása, épületek, utcák, terek, szobrok, szökőkutak látványa, múzeumok, képtárak megtekintése váltogatták egymást. Bár vázlatom hiányos, a legjelentősebbeket mégis megemlítem! A Vatikánt, a Pantheont, a Colosseumot, a Fórumot, a Capitoliumot, a San Pietro in Vincoli templomot, a San Pietro fuori le mura, a Villa Borgheset, a Pinciot, a Villa Doria Pamphili, a Tiberis parti Museo Nazionale, a Via Appiát, a Terme di Caracallát..., de szinte kár is volt belefogni, mert ha estig írnám, akkor is hiányos volna a felsorolás. Sokszor voltunk a Campo de' Fiori, ahol olcsón lehetett nagyszerű reprodukciókat vásárolni. Odamentünk elhaladtunk Michelangelo alkotta Palazzo Farnese előtt. Minden napom tele volt új élménnyel, gyönyörűséggel. Néha festő barátommal festettünk a Tiberis parton, egy-egy templom előtt, a Caracalla termák romjainál.

A Kerényi Gyulával összeállított túrán, amely a meglehetősen sovány anyagiak ellenére kitűnően sikerült, megnéztük Nápolyt, onnan áthajóztunk Palermóba, felmentünk Szicíliába, Monrealeba, Cefalun át Messinába, onnan Taorminába, Cataniába, Siracusába. Március végén véget ért a római tartózkodás. Néhány napot Firenzében töltöttem, majd Velencén, Villachon, Bécsen át március 31-én érkeztem vissza Sopronba. Mondanom sem kell, hogy egy fillér nélkül.

Római tartózkodásom alatt felszólítást kaptam Budapestről, készítsek tervet egy lakáskiállításra. A tervet elkészítettem, és hazaküldtem. Érdemes volt, mert a kiállításon szerepelt. A felhívás valószínűleg Bierbauer Virgiltől²⁹ eredt.

Rómában nem szórakoztam. Erre pénzem sem nagyon volt, de a napi élmények teljesen kielégítettek. Esténként néha Kerényivel olvastunk olaszul. Olaszul sajnos nem tanultam meg. Egy városrendezési előadáson kívül szinte nem hallgattam olasz beszédet. Moziba, színházba sem jártam, olasz társaságom sem volt. Az igazság az, hogy mikor megérkeztem, jobban beszéltem olaszul, mint amikor távoztam. Mindent három hónap alatt nem lehetett. Egy alkalommal vasárnap délutáni hangversenyén voltam az Augusteóban, amelyen Bronisław Hubermann³⁰ működött közre.

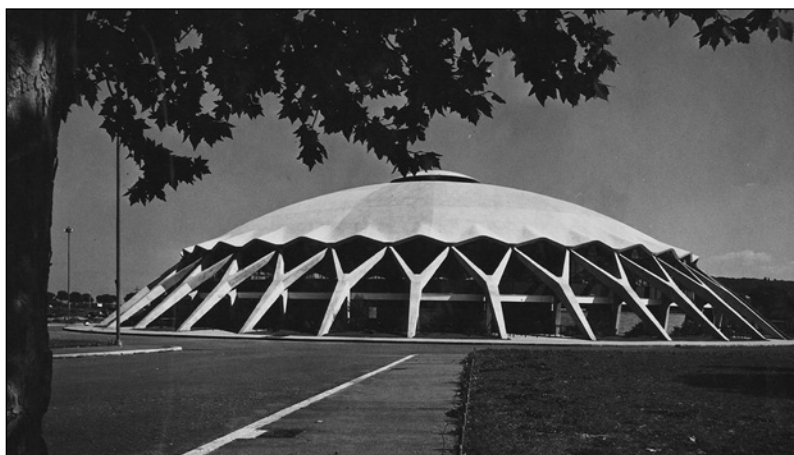
Mindent összevetve, az olaszországi hónapok egy életre szóló élményt jelentettek számomra. Rómában 1973-ban jártam újra, feleségemmel és István fiammal. Jó volt – ha

²⁹ Bierbauer (Borbíró) Virgil (1893–1956) – posztumusz Ybl-díjas építész, történész, egyetemi tanár.

³⁰ Bronisław Hubermann (1882–1947) – lengyel hegedűművész.



6. kép. Róma, Termini pályaudvar



7. kép. Róma, Sportpalota

csak rövid időre is – Róma szépségeibe, érdekességeibe megint belekóstolni. Ezek alatt az évek alatt elsősorban az új pályaudvarral a Terminivel (6. kép), az EUR városrészszel (Esposizione Universale di Roma) és a Nervi alkotta Sportpalotával bővült (7. kép).

Hazautaztomban Villachban volt néhány órai időm. Úgy emlékszem, itt láttam egy plakátot, amely Hitler addigi életével, szerepével foglalkozott. A pályaudvaron egy könyv-árusító helyen beleolvastam egy német fordításban megjelent Pitigrilli³¹ kötetbe. Az a pár mondat, amit olvastam, meglepett. Szívesen megvettem volna, de pénzem már nem volt.

³¹ (Dino Segre) Pitigrilli (1893–1975) – olasz író, leghíresebb regénye az 1927-ben megjelent Kokain.

Visszatérve Sopronba

1932 áprilisában így újra Sopronban voltam. Mindenekelőtt a Felsőlőver út 27. alatti telken építendő családi ház tervét kellett szüleimnek elkészítenem. Bár erre már számos tervet készítettem, most, hogy a dolog komolyra fordult, végleges megoldást kellett találni. Ez meg is történt, az épület jól használható volt, csak elfogadtam apám feltételét, hogy egy bizonyos összegben belül maradjon az épület végleges költsége. Bizony mindkét irányba az alaprajzon nem ártott volna 50-60 cm bővítés. Kivitelezésre Radics Józsefet, egy akkoriban Süttőről Sopronba került kőművesmestert bízunk meg.

A tavaszt és a nyarat Sopronban töltöttem, a családi házunk építésének ellenőrzésével, fürdéssel, napozással a Lőver-uszodában, ill. Tómalmon, egyszóval semmittevés-sel. Közben Pócza Józssal³² pályáztunk a fővárosi hősi emlékre kiírt tervpályázatra. Két tervet készítettünk közös (titkos) névvel. Az általam készített terv jó volt, és hajszálon, illetve legalább egy protektoron múlhatott volna, hogy pályadíjat kapjon, de az nem volt, és így ezt is hozzá lehetett sorolni a csalódásokhoz. Az előző évben ugyanis pályáztam a soproni evangélikus elemi iskola kétemeletes, Deák téri épületére, de bár megítélesem szerint a terv jó volt, még csak dicséretre sem méltatták. Ebben az időben a helyi pályázatokot Schármár Károly³³ nyerte meg, második díjas Füredi Oszkár³⁴ lehetett. A bíráló bizottság elnöke majdnem mindig Vándor (Wagner) Zsigmond volt, az Államépítészeti Hivatal vezetője.

Újra Budapest

Bár szüleim családi háza még nem volt készen, Budapestre igyekeztem kerülni, mert éreztem, hogy Sopronban semmit nem léphetek előbbre. A városháza mérnöki hivatalába felvettek volna – havi 60 pengőért – de a feladatkör nem elégítettek volna ki.

Apám nem vette jónéven elhatározásomat, de akkor már kilátásban volt dr. Nyíri László³⁵ volt egyetemi adjunktus irodájában egy állás, 60 fillér órabérért, ami 200 órai munka esetén 120 pengőt jelentett. Így hát sikerült keresztülvinni elhatározásomat, 1932 szeptemberében, Budapestre utaztam. 1934 tavaszáig maradtam. Ez alatt az idő alatt sokat tanultam, jó gyakorlatra tehettem szert.

Nyíri Lászlónál kb. 1 évig dolgoztam. Nyíri már az egyetemi munkáival bizalomra adott okot. A Czakó³⁶ tanszéken ért el sikereket, ahol végzés után tanársegéd, majd adjunktus lett. A magam részéről jól kijöttem vele, ő fenntartás nélkül elismert engem és csak egyszer kerültem egyetemi pályafutásom alatt konfliktusba Czakó Adolf professzorral.

³² Pócza József (1906–1969) – Winkler Oszkár évfolyamtársa és barátja, építészmérnök, egyetemi oktató.

³³ Schármár Károly – építész, a Soproni Postapalota kivitelezője, számos soproni épület tervezője.

³⁴ Füredi Oszkár (1890–1978) – jelentős soproni modernista építész, építómester.

³⁵ Nyíri László (1904 – ?) – építészmérnök, statikus tervező, egyetemi oktató.

³⁶ Czakó Adolf (1860–1942) – építészmérnök, statikus egyetemi tanár, 1918–1920-ban a Műegyetem rektora

Harmadnap már kijavítottam ezt a műegyetemi pályafutásom alatt bekövetkezett egyetlen gikszeremet. Vas- és vasbetonszerkezetek II-ből, Mihailichnál³⁷ már megint jelesre vizsgáztam. Másnap mondta Nyíri – szinte mentegetőzve – „mi ismerjük Winkler urat, és tudjuk, hogy csak a professzor úr indiszpozíciójáról lehetett szó”. De maradunk Nyíri pályafutásánál, aki adjunktusi funkciója betöltése mellett ledoktorált és Czákó ajánlólevelével egy évi ösztöndíjat kapott az Egyesült Államokba. Itthon megnyitotta statikus irodáját, ahol jól el volt látva munkával. Azon kívül a Hungária-gyár szerződtette szakértőnek, mert akkor vezették be a „Hungarian puccolánt”, egy hidraulikus adalékanyagot, amellyel a nagyszilárdságú portland cementet lehetett – egy bizonyos mértékig – helyettesíteni, anélkül, hogy a beton szilárdsága csökkent volna. Nyíri az ezzel kapcsolatos vizsgálatokat eredménnyel végezte. Sikerült a puccolánt – amely önállóan alkalmazva nem volt kötőanyag, de olcsóbb lévén a cementnél, alkalmazása – 20-25% cementpótlással, bizonyos megtakarítást jelenthetett.

Nyírinél a főmunkám a dr. Bierbauer Virgil irodája által tervezett Elektromos Művek kelenföldi telepén épült öltöző-mosdó épület statikája volt. Bierbauernek önálló tervezőirodája a Váci utcában volt, ahol 2 technikussal, tapasztalt, rutinos építőmesterrel dolgozott. Velük többször találkoztam, mikor statikus terveket szállítottunk a tervező irodának. A szóban forgó kétemeletes épület legfőbb érdekessége – statikai szempontból – az alapozás volt. Az épület feltöltött talajra került, amelyet 1 kg/cm²-re vettünk igénybe. Így az épület végeredményben vasbeton alaplemezre került, azaz egy alulról terhelt földemet kellett tervezni, amelynek támaszai a pillérek, ill. falak voltak. Nyírit a Hungária-szakértés a puccolánnal teljesen lefoglalta, így csak ebédelni és ebéd utáni alvásra járt haza. Ilyen formán az iroda érdemi munkáját lényegében én végezhettem. Télen Nyíri külön munkát juttatott számomra. Ezt a plakátot, amelyet évfolyamtársam, Körner József³⁸ tervezett, ill. rajzolt meg, három példányban kellett lemásolnom, 60 filléres órabérért. Siettem a munkával, amelyet ezernyi betűje révén, szörnyen unalmasnak és egyúttal megalázónak találtam. Közben pályáztam a veszprémi hősi kapu tervére. Utólag hallottam, hogy nagy harc volt, kié legyen az első díj. Végül is Pázmándy³⁹ tervei alapján épült meg. Már régen Sopronban voltam, mikor értesítettek, hogy a második díjat, 300 pengőt én nyertem. Nyírral sohasem volt nézeteltérésem, csak szerettem volna a 60 filléres órabért 80 fillérre megemeltetni, de ebben főnököm hajthatatlannak bizonyult azzal érvelvén, hogy 80 fillér órabérért 2 alkalmazottat is tarthat. Meghallottam, hogy Váradi Szabó Lajos,⁴⁰ ugyancsak Czákó professzor volt adjunktusa, irodájába „embert” keres. Elmentem hozzá és ő egyik délután 3-6-ig „kipróbált”. Egy általa számított többlettámaszú földemet kellett felrajzolnom. Első dolgom volt a számítást ellenőrizni, és abban egy nagyobb számítási hibára bukkantam. A számítást újra elvégeztem, és már a helyes adatok alapján rajzoltam

³⁷ Mihailich Győző (1877–1966) – Kossuth-díjas mérnök, egyetemi tanár, az MTA tagja

³⁸ Körner József (1907–1971) – Kossuth- és Ybl-díjas építész, a CIAM magyar csoportjának tagja.

³⁹ Pázmándy István (1898–1975) – építészmérnök.

⁴⁰ Váradi Szabó Lajos (1900 – ?) – építész, jelentős statikus tervező.

fel a földem részletrajzát. 6-kor megérkezett Szabó, megnézte a munkámat, és morgott valamit – általában barátságatlan ember volt – amiből arra következtettem, hogy meg van elégedve. Következett a kérdés, mennyit kérek egy órára; akkoriban ugyanis órabérben dolgoztunk. Akkor közöltem vele a hibát, amely eléggé komoly volt, és bejelentettem, hogy azt már korrigáltam. Kissé meglepődött, de én akkor már nagyobb önbizalommal közöltem az igényemet: 1P 20. Ezt sokallta, de az 1 pengőt elfogadta. Másnap bejelentettem Nyírinek, aki megharagudott, de nem tehetett ellene semmit. Még a Bierbauer-féle épület elszámolását ellenőriztem, ezért saját jószántából már 80 filléres órabért fizetett, bár én erre nem kértem. Lehet, hogy ez a kis epizód jelentéktelennek tűnik, de nekem akkor egy közel 60%-os életszínvonal-emelkedést jelentett. A puccolán, azt hiszem, nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Az építőiparban, az építkezés helyszínén az egyszerű megoldások érvényesülnek. Ha keverni kell a kötő- ill. adalékanyagot, már könnyen becsúszik valami tévedés, aminek katasztrófa lehet a következménye. Más a helyzet az előregyártásban.

Szabó Lajosék irodája egy Üllői úti bejáratú házból nyílt, de az ablakai a Baross utcára néztek. Itt már mozgalmasabb volt az élet. Egy nagy, többablakos helyiségben Simkovits Lajos,⁴¹ Rimanóczy Gyula⁴² és Szabó Lajos irodája volt együtt, és rajtuk kívül a 4 beosztott, Hegedüs Béla,⁴³ Fillinger Kázmér, én és egy gépirónő dolgozott, de kényelmesen elértünk. Szabó Lajos rendszerint az iroda melletti kisebb szobában dolgozott. A két helyiséget albérletben használták. A Rimanóczy irodában ebben az időben egy pasaréti villa tervei, egy debreceni villa, és a Pasaréti téri rendház és templom tervei voltak munkában (8. kép). Simkovits ezeknek a statikáját készítette, de egyéb statikai munkákkal is bőven el volt látva. Jó nevű, megbízható mérnök hírében állott, joggal. Szabó Lajosnak is sok munkája volt. Szarvas nevű nyugalmazott vasúti főtanácsossal társult egy földémszabadalom ügyében (Concentro). Ez egy téglabetétes vasbeton bordás földém volt, amelyet akkor gyakran alkalmaztak a lipótvárosi (Szent István városi) új, 6 emeletes bérházak építésénél, amiknek a statikáját is Szabó Lajos végezte. Rimanóczy jó ízlésű építész volt. Nagyon lelkiismeretesen dolgozta ki munkái részleteit is, és számos tervpályázaton aratott sikert. A debreceni orvosprofesszor egyemeletes villájának, amelyet egy szabályos hasáb alakú tömbben oldott meg, lépcsőházát az épülethez csatolt, íves lezárású tömegbe helyezte. Hasonló megoldást választottam később 1952-ben a szentgotthárdi egészségház sokcélú épületénél, ahol ezt a különböző, egymástól elkülönített bejáratok indokolták. A pasaréti komplexum jó tömeghatású épületegyüttes. Rimanóczy felesége francia nő volt. Vele előttünk telefonon mindig franciául beszélt. Többször Hönsch Lászlóval pályázott. Ő is alapító tagja volt a „Kis Rablónak”. Ennek a társaságnak a nagyobb befolyású tagjai természetesen segítették egymást. A ferihegyi repülőtér pályázatán bíráló volt. A Póczával készített tervünket, amint később meghallottam, a selejtezőben kidobta.

⁴¹ Simkovits Lajos (1896–1973) – építészmérnök, statikus.

⁴² Rimanóczy Gyula (1903–1958) – Kossuth- és Ybl-díjas, a kor kimagasló építésze.

⁴³ Hegedüs Béla (1908–1992) – építészmérnök.



8. kép. A Pasaréti téri ferences rendház és templom, Budapest

A tervünk aztán visszakerült, és harmadik díjat nyert. Az egyetlen terv volt, amely a jegyzőkönyv szerint „változtatás nélkül megvalósítható”. A központi városháza tervpályázatán, Budapesten, Rimanóczy Gyula 5000 pengős megvételt nyert, ami szerint éppen csak a kiadásait fedezte. Ez így is lehetett, mert erre Pócza Józseffel mi is pályáztunk, dicséretet, 3000 pengős megvételt kaptunk. A tervek súlya mintegy fél mázsát tett ki. Rimanóczy sokáig emlegette, hogy végre egy nagyszabású „magyar” tornyot sikerült terveznie. Fő munkája a Mester utcai rendelőépület, a Postaigazgatóság, ma Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium Dob utcai székháza és a Nemzeti Sportcsarnok. Rimanóczy a háború után a Középülettervező Irodába került, vezető tervezőnek. Ezekben az években a „szocialista realista” irányzat szerint dolgozott, de ezekben a munkáiban is követve tehetségét. Korán, 55 éves korában halt meg. Vájáriskolát, ipari tanuló iskolát, otthont stb., Veszprémben egyetemi kultúrházat tervezett, majd a Műgyetem új épületét a Műgyetem rakparton. Ennek belső kialakítását, előcsarnokát, lépcsőházát Kossuth-díjjal méltányolták. Ybl-díjat az alapítás évében, 1953-ban kapott. 1933-34-ben az irodában készültek a székesfehérvári vágóhíd tervei, Szabó Lajos, Rimanóczy Gyula, Králik László és Farkas gépészmérnök munkájaként. Úgy tudom, tervpályázaton nyerték. Sokat tárgyaltak az irodában, amíg meg nem voltak elégedve az elrendezéssel, de az Szabó Lajost még mindig nem elégítette ki. Így egy este nekiállt, éjszaka áttervezte az egészet, és másnap ezt a változatot fogadták el valamennyien. Eszerint készültek a pallértervek, és ezeken dolgoztam később én is.

Szabó Lajost kitűnő képességű embernek tartottam. Jó tervező, jó statikus, és rendszeres gondolkodású mérnök volt. Mindent megfontoltan, előre átgondoltan csinált,

határozott véleménye volt, racionálisan dolgozott. Sokat tanultam tőle. Tervpályázatokon is sikerrel vett részt. Úgy tudom, hogy a konstantinápolyi kikötő tervpályázatán Dávid Károly⁴⁴ és Wanner Jánossal⁴⁵ – későbbi sógorával – is sikerrel szerepelt. Egy ideig Wälder Gyula⁴⁶ irodájában is dolgozott, amíg önállósította magát. Kollégái között is tekintélye volt. Gyakran volt tagja bíráló bizottságnak, ahová nyilván a „Kis Rabló” révén jutott. A „Kis Rablóba” is valószínűleg ő ajánlott engem, ahol sokáig a társaság legfiatalabb tagja voltam. Szabó Lajos némi konfliktusba keveredett a házigazdával, a főbérelővel, amiért ő egy időre Nagyváradra utazott a szüleihez, a 3 építésze eközben új irodahelyiség után nézett. Ez a volt Várház körút, ma Tolbuhin körút sarokházának udvari traktusában akadt az első emeleten, a dúsgazdag Brauch hentesmester házában. 3 nagyméretű helyiséget sikerült bérelniük. Az építész hármashoz most még Brestyánszky Tibor⁴⁷ csatlakozott, aki jó képességű építész volt. Többek között a volt Magdolna kórház előtti, most Koltói Anna kórház egyemeletes, travertinnal burkolt ambulancia-épületét, Baján egy többemeletes bérházat tervezett. Együtt pályáztam vele megvételre érdemesített feladatra Sopronban, az Egeredi domb beépítésére. Brestyánszky 1945 után Burgenlandban telepedett le. Ottani munkáiról nem hallottam. Az irodahelyiségek rendbe hozásánál mi beosztottak is nagymértékben működtünk közre. Szabó Lajos néhány hónapos váradi tartózkodása alatt Szarvas hozta a megbízásokat, és fizette ki a járandóságomat. Mikor Szabó visszaérkezett, már nem volt olyan sima az ügyek bonyolítása. Szabónak sok pénz kellett, és így az én kifizetésemről általában megfeledezett. Talán ez is egyik oka volt annak, hogy engedtem Radics József soproni kőművesmester többszöri hívásának, hogy jöjjenek vissza Sopronba, és „társuljak” vele. Az ipartestület rövidesen kiadja az építőmestéri papíromat, és így előttünk áll a világ. Én, bizonyos szempontból naivul úgy képzeltem, hogy néhány év alatt anyagilag rendbe tudom magamat Sopronban tenni, és aztán visszamegyek Budapestre, ott önálló egzisztenciát alapítani. Hát ez nem egészen így történt, mert a „szereplők” elgondolásai némiképpen más természetűek voltak.

Szabó és Szarvas „szabadalmát” – később derült ki, hogy a Szabadalmi Hivatal a „Concentro-t” nem szabadalmazta – elvittem Sopronba, ahol a téglagyárak egyesülése szívesen fogadta, és hajlandó volt bizonyos „szabadalmi díjat” fizetni m²-ként. A felhasználás ellenőrzésével a két „szabadalom-tulajdonos” engem bízott meg. A földémtégla nagyon kapós volt, mert a földém kétségkívül jobb volt a csornai Rapidnál. Egy átmeneti építési konjunktúra folytán a téglák jól fogyott, és én néha 900-1000 pengőt küldtem Budapestre fejenként szabadalmi díj címén, ugyanakkor, amikor én 300-350 pengőt mondhattam magaménak. Az arány mutatja, milyen rossz üzletember voltam, és milyen „smucigok” voltak megbízóim, habár a 300-350 pengő is jól esett nekem. Radicstól nekem is

⁴⁴ Dávid Károly (1903–1973) – posztumusz Ybl- és Kossuth-díjas építész, a Népstadion és a Férihegyi repülőtér felvételi épületének tervezője, Dávid Ferenc művészettörténész nagybátyja.

⁴⁵ Wanner János (1906–1987) – építész, 1947-től Svájcban élt és dolgozott.

⁴⁶ Wälder Gyula (1884–1944) – építész, egyetemi tanár, az MTA levelező tagja a Madách-téri bérház tervezője.

⁴⁷ Brestyánszky Tibor (1901–?) – építész, a Krisztinavárosi Boldogasszony-templom felújítója

úgy kellett időnként néhány száz pengőt kivasalnom. Néhány év múlva Boór beosztotta, Krämer Fülöp felbuzdulva a Concentró sikerén, utánajárt a dolgoknak és kiderítette, hogy a Concentró nem szabadalom, és ettől kezdve a téglagyárak egy fillért sem fizettek, sőt perrel fenyegetőztek. A dolog elsimult, de mondanom sem kell, hogy Krämer azonnal egy új földémtéglát javasolt, amit valamelyik külföldi prospektusból másolt ki, és módosított némiképpen és „Sempronía” néven hozott forgalomba. Hogy ez aztán szabadalom lett-e vagy sem, nem tudom.

Budapesten nem sok időm maradt a szórakozásra. Ritkán mozi, színház, opera, jó időben a csillaghegyi strand, néha Pócza barátommal egy kis akvarellezés volt minden. Kétszer pályáztam, egyszer Hegedüs Bélával a peresi strandfürdő épületére (dicséret), egyszer egyedül, a soproni nyugdíjas otthonra. Ezen pestiek is voltak a zsűriben. Már nem tudom ki nyerte. A tervemre persze megint semmi nem jutott, csak egy csalódással megint több. A pályázat kiállításán az egyik építész-tanár, azt hiszem, Orbán mellettem megjegyezte, hogy „ez a jó terv miért nem kapott díjat, a tervet változtatás nélkül ma is nyugodtan kiviteleztetném.” Nagy ritkán a Mérnök és Építész Egylet egy-egy összejövetelére is eljutottam, és tanúja lehettem a „nagyok” vitáinak, néha parázs veszekedéseiknek.

Budapesten Szabó Lajoson kívül Simkovits Lajosnak is dolgoztam. A vállalkozók, akik részére ezek az irodák statikai számításokat és részletrajzokat szállítottak, nem kívánták, hogy a terveket a kivitel során ellenőrizték, így hát ritkán jutottunk ki az építkezések színhelyére. Egyszer mégis szükség volt helyi ellenőrzésre. A helyszínen lévő tervek hasonlítottak az iroda által készítettetekre, de mégsem voltak azokkal azonosak. A dolog magyarázata az volt, hogy a vállalkozó, bízva a statikus tervező pontos munkájában, a tereket átmásoltatta, miközben a vasbetétekből 20%-ot levett. Ilyen módon nyugodtan aludt. Az elképzeléseik szerint a gerendák, födémelek vasbeton betéteiben legfeljebb 20%-kal magasabb igénybevétel keletkezett, aminek még nem lehetett leszakadás a következménye. Csaják, a kivitelező, így sok vagon acélbetét árát takarította meg azokon a hatemeletes bérházakon, amelyeket sorozatban, eladásra épített. A szakmába többen ezt az eljárást ésszerű csalásnak minősítették. A későbbi gyakorlatom során tapasztalnom kellett, hogy a vállalkozó szemérmetlenül az előírt mennyiség felénél kevesebb cementet próbált alkalmazni a helyszíni beton készítésénél, aminek súlyos következményi lehetnek volna.

(Folytatása következik – A Szerk.)

A líceumi könyvtár és közösségi ház átadása 2025. február 27-én, hosszú felújítási munkák befejezését követően megtörtént. A líceum új közösségi épületét a Templom utca 17. szám alatti műemléképületben, az egykori paplak helyén Szemerei János püspök avatta fel és áldotta meg (1. kép).¹ Az új körülmények között elhelyezett műemlékkönyvtár tetőtérben elhelyezett nagyterme Pröhle Jenőről, volt könyvtárosunkról, egykori tanárunkról és igazgatónként kapta a nevét (2. kép). Az átadáskor Pröhle Gergely, az Országos Evangélikus Egyház főfelügyelője avatta a könyvtárat, méltatva a klasszika-filológus, helytörténész és művelődéstörténész Pröhle Jenő munkásságát, mindenkori szolgálatát az oktatás és a könyvtárügy terén. „Ötvenegy éven át volt *alma matere* a szó szoros értelmében a gimnázium. A Líceum a könyvtárterem elnevezésével adózik emlékének” – fogalmazott Pröhle Gergely országos felügyelő.

Létrejött a Kutas László Kulturális és Művészeti Alapítvány, amelynek gondozásában megnyílt a Kutas Életműhely kiállítás is. A kiállítás alapja az a nyolcvan kispasztika, amely a művész hagyatékaként az Alapítvány kezelésében látogatható a földszinti kiállítóteremben (3. kép). Az ismert Kossuth-díjas szobrászművész Kutas László (1936–2023) a gimnázium diákja volt. Községi házunknak, iskolánknak adományozta Sulyok Gabriella Munkácsy-díjas grafikusművész egy vegyes technikával készült hatalmas pannóját, *Fekete felhők mitológiája* címmel.

Sopron régi, értékes és ritka könyvekben gazdag könyvtára az 1557-ben alapított evangélikus líceum könyvtára.² Az ellenreformáció 1674-ben megszüntette az iskolát, ám épülete és a könyvtára megmaradt, és a gyászévtized (1671–1681), a száműzetés időszaka után, az 1681. évi országgyűlés határozatát követően, 1682. június 9-én újra megkezdhetette a működését a líceum.³ A soproni evangélikus gyülekezet is rendelkezett könyvtárral, amelynek alapítója Zuana Péter polgármester és Lang Mátyás lelkész voltak. Ez a „conventi könyvtár” a lelkészek felügyelete alatt állott, amelyet a gimnáziumi tanárok, a

¹ <https://evangelikus.hu/hireink/beszamolo/ertekmentes-sopronban-felavattak-a-liceum-uj-kozossegi-epuletet> (hozzáférés: 2025. 06.22).

² *Fabiny Tibor*: A soproni evangélikus líceum története (1557–1908). Budapest, 1986, 15.

³ Uo. 34.



1. kép. A Templom u. 17. könyvtárépület homlokzata



2. kép. A Prőhle Jenő-terem



3. kép. A Kutas László életműkiállítás részlete

lelkészek és a felsőbb osztályos diákok is használhattak. A gimnáziumnak kezdettől fogva volt könyvtára, amely csak lassan gyarapodott adományok révén, és ama csekély összegekből, amelyeket a diákok e célra évente befizettek. A két könyvtár részben a gyülekezet költségén, részben adományok révén gyarapodott.⁴

1824-ben, a Líceum átépítésekor külön figyelmet fordítottak a könyvtárra, és az addig külön kezelt conventi és iskolai könyvtárakat együtt helyezték el a líceum épületében. Az összesített könyvtár bővült még 1827-ben Raics Péter igazgató tízezer kötetes könyvtárával is, amely a könyvtár tulajdonába került.⁵ A könyvtár első katalógusát a kora Cicerojának is nevezett Hajnóczy Dániel (1690–1747), az iskola rektora készítette el 1741-ben. Az ő katalógusában 86 darab 16. századi és 45 darab 17. századi könyv szerepelt. Ebben az időben a tanulók 17 krajcárt fizettek be az iskola számára, s ebből az összegből vásároltak a felsőbb osztályok (prima, secunda, tertía) számára könyveket.

Kövesdy Pál (?–1682) és Ribini János (1722–1788) rektorok egyúttal a líceumi könyvtár könyvtárosai is voltak, akik műveikkel hozzájárultak az ifjúság magyar szellemű irodalmi műveltségének formálásához. Ribini rektorsága idején tantervében külön fejezetet szentelt az iskolai könyvtárnak. Ribini négy fontos művet írt, köztük 1751-ben a magyar nyelv műveléséről, 1754-ben az iskolai szabályozásáról kiadott *Dogmatikát*.

⁴ Müllner Mátyás: Adatok a soproni ev. lyceumi könyvtár történetéhez. Magyar Könyvszemle 5 (1880), 1. sz. 1–8.

⁵ Uo. 3.

Fontosnak tartotta, hogy legyenek mecénások, akik jutalmak kitűzésével támogatják a magyar nyelv művelésében kitűnt írókat.⁶

A könyvtár a 18–19. század folyamán főleg a soproni polgárok, lelkészek, orvosok, ügyvédek adományaiból, hagyatékából gyarapodott. Többek között Oertel János Gottfried (1831), Torkos Sámuel (1838), Toepler Teofil (1854), a Rupprecht család, Huber Zsigmond, Kucsera Márton, Torkos József lelkész hagyatéka jelentősen gyarapították a könyvtár anyagát. Különösen kiemelkedő volt Glosius Dániel hagyatéka, amely 1840-ben került a líceumi könyvtár birtokába azzal a kikötéssel, hogy a közel háromezer kötet elhelyezése a könyvtár anyagától elkülönített gyűjteményként szerepeljen (4. kép).⁷ Glosius Dániel táblabíró régi evangélikus nemesi család sarja, aki könyvtárának köteteit az adományozott művek címlapjain saját aláírásával is ellátta. Gyűjteményében a 16–19. században megjelent jelentős bölcsészeti, természettudományi, matematikai, orvosi művek találhatók.⁸ A Glosius könyvtár könyvei könyvtáráépületünk első emeletén tekinthetők meg.

Hetyési László (1809–1852) gimnáziumi tanár és igazgató volt a líceumi könyvtár első kinevezett könyvtárosa a két könyvtár egyesítését követően, 1825-től. Később Müllner Mátyás (1818–1902) iskolaigazgató és történetíró is fejlesztette a könyvtárat. Ő leltározta a könyvtári állományt. Leltára szerint három osztályt alakított ki: az I. osztály az 1829-ben rendezett könyvek pótjegyzékkel, amely tartalmazza az 1835-ig beérkezett könyvek jegyzékét, a II. osztály a végrendeletileg külön kezelendő műveket tartalmazza, mint például a Glosius könyvtár, a III. osztályba tartoztak az 1835 óta szerzett vagy adományozott könyvek. Hosszú évekig volt a líceumi könyvtár vezetője Müllner Mátyás, aki az iskola háromszázados jubileuma alkalmával jelentette meg művét az iskola történetéről 1857-ben Sopronban „A soproni evangélikus főtanoda története” címmel.

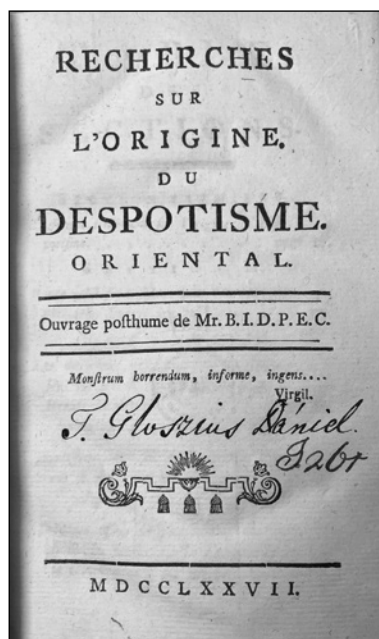
A 19. század végén Bancsó Antal (1851–1937) tanár és könyvtáros vezetésével teljes könyvjegyzék készült, amely kétkötetes nyomtatott katalógus formájában meg is jelent. Az első kötet tartalmazza az enciklopédiai és vegyes munkákat, továbbá a nyelvtudományi, szépirodalmi, esztétikai, bölcsészeti, nevelés- és oktatásügyi, a történeti, földrajzi, matematikai, a természet-, orvosi, jog- és államtudományi műveket. A második kötet tartja nyilván a teológiai munkákat, valamint a Glosius-könyvtár köteteit.

Bancsó Antalt követően 1922-ben került a líceumba Németh Sámuel, aki tanárként, igazgatóként és könyvtárosként is jelentős volt az iskola történetében. Könyvtárosként főleg az iskolatörténeti levéltári anyagokat tanulmányozta. Országos és helyi folyóiratokban, így a *Soproni Szemlé*ben is sokat publikált. „A soproni líceum történetének egy negyedszázada 1681–1781” című munkáját – kézírata alapján – a líceum jelentette meg 2007-ben, az iskola 450. évfordulóján. Pröhle Jenő (1909–1986) tanár és igazgató 1946-

⁶ Németh Sámuel: A soproni evangélikus líceum könyvtárának érdekességei: inkunabulák, unikumok. *Soproni Szemle* 2 (1938), 289–299, itt: 291.

⁷ Müllner i. m. 3.

⁸ Németh i. m. 289–291.



4. kép. Glosius Dániel aláírása

tól vezette a könyvtárat, majd 1953-tól nyugdíjazásáig főállású könyvtárosként gondozta a gyűjteményt. Pröhle Jenő munkájának eredményeként készült el a cédulakatalógus, s ő fektette fel a leltárkönyveket is.

A háború a könyvtár állapotán is nyomot hagyott: értékes könyvek veszttek el, könyvtári iratok semmisültek meg. A líceum államosításakor, az 1948. XXXIII. t.c. értelmében a régi gyűlekezeti könyvtárat elválasztották az iskolai gyűjteménytől. Az átadott vallási tárgyú könyvtárrész jelzetei a következők: La, Lb, Lc, Ld, Le és Lf, valamint a Glosius könyvtárból az U jelzetű művek. E teológiai tárgyú művek egyházi tulajdonba való visszaadását Pröhle Jenő (1909–1986), a líceum akkori igazgatója és könyvtárának vezetője végezte el. A soproni evangélikus tanítóképző (1858–1948) könyvanyaga az iskola államosítása után, 1953-ban a teológiai művek gyűjteményével (L jelzetű művek) együtt átkerült a soproni evangélikus gyülekezet tulajdonába és gondozásába.

1969 végén Pröhle Jenő nyugdíjba ment, ám szerződéses viszonyban továbbra is a könyvtár munkatársa maradt: elsősorban a muzeális könyvtári állomány gondozását végezte félállásban 1983-ig. 1974 márciusától dr. Friedrich Károly, az iskola tanára került főhivatású könyvtárosként a gyűjtemény élére. Az 1980–90-es években Grüll Tibor, majd Káldy Zsuzsanna folytatták a műemlékkönyvtár gondozását. E munkába Horváth Edit, a gimnázium tanára, egykori diákja is bekapcsolódott. 2019 óta dr. Szála Erzsébet és Horváth Edit együtt végzik a műemlékkönyvtár gondozását, a kutatószolgálat ellátását, a közművelődési feladatokat.

2023–24-ben megtörtént a műemlékkönyvtár anyagának átköltöztetése a Templom u. 17. szám alatti, a Líceum tulajdonába került, szépen restaurált barokk épületbe (1. kép). Korszerű elhelyezést kapott a századokon át gyűjtött és őrzött műemlékkönyvtár anyaga. A földszinti két terem a tömörraktár, modern polcrendszerrel. Itt található a líceum régi könyvtárának folyóiratgyűjteménye, valamint az egyedülálló iskolai értesítők gyűjteménye a Kárpát-medencei középiskolák évkönyveivel. E füzeteket dobozokba rendeztük, s feliratokkal láttuk el. Elkészült az értesítők teljes gyűjteménye, így ez az anyag is jól kutatható. Az épület tetőterébe egy hatalmas polcrendszer készült, felhasználva a líceumi könyvtárterem régi, használt, szükség szerint javított polcait. A tetőtérben kapott helyet egy audiovizuális egység, ahol diákjaink podcast adásokat is készíthetnek.

A könyvtár állományára jellemző legfontosabb adatok:

- leltárkönyvek és cédulakatalógus segítik a kutatók munkáját
- 1854 előtti könyvtári dokumentumaink a 17–18. századi anyakönyvek, tantervek
- könyvtárunk zárt könyvtár: helyben kutatás lehetséges kutatótermünkben, ill. internetes kapcsolattartás révén is segítjük kutatóinkat
- elektronikus védelem vigyázza a teljes könyvtári állományt és a közösségi tereket, kiállításokat
- az értékes műemlékkönyvtári gyűjtemény 18 darab ősnymtatványt, 10 darab kora újkori kéziratot és 455 kötet antikvát tartalmaz (1601 előtti könyvek)
- Régi Magyar Könyvtár (1711-ig) értékes műveinek száma 89 kötet
- az 1601–1700 közötti nyomtatványok száma 1159 mű
- az 1701–1850 közötti nyomtatványok száma 12273.

A könyvtár teljes anyaga folyóiratokkal együtt mintegy negyvenezer kötet.⁹

A Berzsényi Dániel Evangélikus Líceum régi múzeumi könyvtára országunk iskolai könyvtárai közül az egyik legősibb, leggazdagabb gyűjtemény. A könyvtári állomány feltártságára jellemző, hogy például teljes cédulakatalógussal rendelkezünk a Magyar Társaság könyvtáráról, és részletes kimutatásunk van a történelmi Magyarország gimnáziumainak értesítőiről. A líceumi könyvtárban latin és héber nyelvű kódextörédek is találhatóak, amelyek főleg kötéstáblákból kerültek elő, illetve könyvkötésekhez használták azokat a reneszánsz idején. 42 kódexkötéshez felhasznált kódextörédeket tartalmaz műemlékkönyvtárunk. A kódextörédek feldolgozását Az MTA Fragmenta codicum kutatócsoportja (jelenleg HUN-REN-OSZK Fragmenta et Codices Kutatócsoport) végezte.¹⁰

A többszáz kötetet kitevő antikvaanyag (1601 előtti kiadások) műveinek feldolgozása még nem teljes. Külön erre a célra kialakított, biztonsági üveggel ellátott teremben mutatjuk be az 1601 előtti köteteink számos példányát. Az ősnymtatványok nagy része a

⁹ Műemlékkönyvtári adattár a 2024. évi összesítés alapján.

¹⁰ Mittelalterliche lateinische Handschriftenfragmente in Sopron. Hrsg. von Edit Madas in Verbindung mit Judit Lauf, Gábor Sarbak, András Vizkelety, unter Mitwirkung von Katalin Fülep, Janka Szendrei, Tünde Wehli. Budapest, 2006.; *Szende Katalin*: A könyvkötéshez felhasznált kódextörédek társadalom- és kultúrtörténeti összefüggései Sopronban. Magyar Könyvszemle 2007. 3.sz. 278–310, itt: 294.



5. kép. Euclides: *Elementa geometriae*. Velence, 1482.

legkiválóbb német nyomdászok műhelyeiből került ki: Coburger (Nürnberg), Frobenius (Basel), Aldus Manutius (Velence). Különösen szép kiadványok: Euclides: *Elementa geometriae* (Velence, 1482, 5. kép), Hartmann Schedel: *Cosmographia* (Nürnberg, 1493), Arisztotelész: *Organon graece*. (Velence, 1495).¹¹ Az ősnyomtatványok értékét növeli, hogy ritkák, s szemléletes iniciálék, fametszetek díszítik őket. A 16–17. századi művek reneszánsz kötései is figyelemre méltóak. E kötések allegorikus alakokat, zsoldárírdeteket, Wittenberg város címerét (D 179) tárják elénk. Számos fatáblás kötéssel is találkozhatunk.

Művelődéstörténetileg is fontosak azok a doktori disszertációk, amelyek a lícium egykori tanulóinak munkái a bécsi, a lipcsei, a jénai, a hallei vagy a wittenbergi egyetemeken. Európai egyetemeken tanuló diákjaink száma 1526 és 1800 között 628 fő volt.¹² Értékesek az *album amicorumok*, a diálalbumok, melyekkel líciumi diákjaink a külföldi egyetemeket járták. A kor híres professzorainak bejegyzéseivel is találkozhatunk e diálalbumokban.

Kiemelt gyűjteménye a Liceum könyvtárának a Magyar Társaság könyvállománya (6. kép).¹³ „Magyarul tanuló társaság” néven öt líciumi diák alakította meg az orszá-

¹¹ Németh i. m. 291.

¹² Wolfram Kaiser: Die Universität Halle-Wittenberg und die Ärzteschaft von Sopron im 18. Jahrhundert. Wissenschaftliche Beiträge der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg, 1977. 16. A diákok számának összesítése dr. Szögi László egyetemi tanár kimutatása alapján.

¹³ A Magyar Társaság könyvtáráról Horváth Edit a közeljövőben önálló tanulmányt jelentet meg folyóiratunkban. (A Szerk.)

első diák önképzőkörét, a Magyar Társaságot 1790. március 20-án. Legfőbb céljuk az anyanyelv ápolása és az önművelés igénye volt. A társaság törvényt alkotott, különféle irodalmi, nyelvészeti munkákat osztottak szét egymás között, 1791-től üléseikről jegyzőkönyvet vezettek, tisztségviselőket és tanárelnököket választottak. A tagok a felolvasások mellett saját önálló munkákat is készítettek szépirodalmi és nyelvészeti témákban. Rövid idő múltán felmerült az igény, hogy munkáikból önálló kiadványt szerkesszenek, s 1801-ben elkészült első kötetük *Magyar eredeti Munkák, a' mellyeket ki dolgozott a' Sopronyi Ns. Magyar Társaság száma közé lépven Rátz János, Sopronban 1801 Esztendő folyásában Novemb. 22ikén* címen.

A Soproni Magyar Társaság az akkori felsős diákok szellemi központja volt Kis János vezetésével. A társaság könyvtárának állománya a tagok befizetésén kívül elsősorban adományokból gyarapodott. Kisebb-nagyobb összegekkel támogatták a Magyar Társaság könyvtárát a környékbeli birtokos nemesek is, mindenekelőtt gróf Széchényi Ferenc, akinek levele a könyvtár feltéve őrzött kincse. Gróf Festetich György az ifjúság könyvtárát pénzbeli adományával támogatta. A könyvállomány tartalmi összetétele a felvilágosodás és a reformkor hangulatát tükrözi. A könyvek között megtaláljuk Bessenyei György: *Ágis tragédiája*, Arany János: *Toldi*, Katona József: *Bánk bán* és Petőfi Sándor: *János vitéz* című munkáit első kiadásban. A Magyar Társaság 3500 kötetes könyv- és levéltári anyaga a 19. századi diákművelődés fontos dokumentuma.¹⁴



6. kép. A Magyar Társaság-terem

¹⁴ Fabiny: i. m. 63–64.

A 19. század második felétől már pályázatokat írtak ki különböző témákban, s ezeket líceumi tanárok értékelték, bírálták. A legjobbakat jutalomban részesítették, az év végi eseményeken felolvasták, az érdemkönyvekben megörökítették. Fontos célt szolgált „Örömnepnek” elnevezett rendezvényük, amely az év végi vizsgaszerű búcsúgyűlésből alakult ki. Előadásai és kiadványaik a széles közönség tájékoztatását is szolgálták. A Soproni Magyar Társaság létrejöttéhez, alapítóihoz kapcsolódik a soproni színjátszás megindulása is: a Magyar Társaság tagjának, Lakos Jánosnak Hunyadi László című darabját mutatták be a soproni színházban 1792. április 30-án.¹⁵

A Magyar Társaság 1790. évi megalapítását követően felmerült az igény önálló magyar nyelvű könyvtár létrehozására. Hazai folyóiratok és hazai kiadású magyar nyelvű könyvek beszerzése volt a cél. Megkeresték a kor jeles kiadóit, akik folyóiratok és könyvek ajándékozásával segítették a Magyar Társaság diákjainak művelődését. Így kapta meg a könyvtár a *Mindenes Gyűjtemény* vagy a *Hadi és Más Nevezetes Történetek* számait.

A levéltár őrzi a Magyar Társaság jegyzőkönyveit a kezdetektől, 1791-től 1933/34-ig, valamint az 1955–1961 között felvett jegyzőkönyveket. Önálló kötetekben olvashatók a tagok munkái, az év végi Örömnepeneken felolvasott és előadott érdemes alkotások. A társaság legbecsesebb értékei közé tartoznak az önálló kiadványok. 1837-ben jelent meg *Virágfűzér* című irodalmi kötetük, amelyet Kis Jánosnak ajánlottak, s meg is küldték neki ajándékol. Leghosszabb életű kiadványuk a *Bimbó-fűzér*, amelynek 1–2. évfolyama 1865–66-ban jelent meg kéziratos formában. *Hajnal* címmel hetilapot is szerkesztettek 1857-től 1861-ig. Alapszabályok, törvények, rendtartások eredeti példányai, naplók, számadások dokumentumai őrzik a Társaság életének alakulását, működését. Ezek a levéltári anyagok külön teremben kaptak elhelyezést. Teljes körű feltárásuk folyamatban van. Külön csoportosításban őrizzük az évenkénti pályázatokra érkezett, bírált és jutalmazott pályaműveket. Több híres tudósunk, tehetséges egykori tanítványunk ilyen dolgozatokkal indult későbbi tudományos munkásságának, mint például Gombocz Zoltán, Mikola Sándor, Vermes Miklós, vagy Zsirai Miklós.

A Magyar Társaság önálló könyvtárterme egyben előadóteremként, vetítésre alkalmas közösségi térként is funkcionál. A gyűjtemények várják az érdeklődőket és kutatókat.

¹⁵ Uo. 105.

SOPRONI ARCOK

PÁSZTOR ENIKŐ JUDIT

„Szívből adtam át.” Talabér Ferencné
élete és korszakalkotó munkássága
a német nemzetiségi óvodai nevelés
szolgálatában

A magyarországi német nemzetiségi óvodai nevelés történetében és a német nemzeti-
iségi óvóképzésben megkerülhetetlen név Talabér Ferencné, született Aradi Terézia, aki-
től 2025-ben egykori tanítványként búcsúzom. Élete és pályája szorosan összefonódik
Sopron városával, ahol nemcsak óvónőként, hanem később oktatóként, módszertani
újítóként és tankönyvek szerzőjeként is maradandót alkotott. Egyéni sorsa és szakmai
hitvallása egyaránt hű lenyomata annak a korszaknak, amelyben a német nemzetiségi kö-
zösségek identitása új kihívásokkal szembesült – s amelyben ő maga hidat épített múlt és
jövő, gyökerek és pedagógiai innováció között.

Életéről és óvónői, majd oktatói pályájáról egy 2018-ban készített interjúban me-
sél nekem. „1942-ben egy teljesen német családba születtem” – kezdte visszaemléke-
zését Talabér Ferencné. Szülei, nagyszülei a poncichter hagyományokat őrző soproni
német közösség tagjai voltak, a család eredeti neve Armhold volt. A második világhá-
borút követő kitelepítések árnyékában az anyai nagyapa előrelátása mentette meg őket
attól a sorsfordító eseménytől, amely számos német családot sújtott. A névmagyarosítás
– Armholdból Aradi – révén maradhattak szülőföldjükön, ugyanakkor ezzel együtt meg-
érkezett életükbe a fenyegetettség, a kirekesztettség és a folyamatos óvatosság korszaka.
„A házukat elvették, apámat kitették az utcára. Minket az mentett meg, hogy a nagyapám
időben kapcsolt és nevet váltott” – idézte fel.

Gyermekkorában kizárólag a német nyelv vette körül. Óvodába nem járt, őt és öcs-
csét főként a nagyszülők nevelték, akik énekekkel, mondókával, mesékkel adták tovább a
német nyelvi és kulturális örökséget – olyan útravalót, amely későbbi pedagógiai mun-
kájának is alapkövévé vált. Az iskolakezdés azonban komoly kihívás volt számára, hiszen
semmit sem tudott magyarul. Kezdetben a leggyengébb tanulók között volt, majd ahogy
elsajátította a nyelvet, a harmadik osztálytól kezdve kitűnő tanuló lett. Ezzel együtt élesen
elhatárolódott a német nyelvtől: „Közöltem, hogy soha többet nem akarok németül beszélni”
– mondta mosolyogva. Ez az elutasítás csak évek múltán oldódott fel benne, amikor rá-
ébredt arra, hogy a gyermekkorban kapott nyelvi élmények mekkora erőt és hitelességet
adhatnak pedagógiai munkájában.



1. kép. Talabér Ferencné Teri néni az óvodásaival. Forrás: A család tulajdonában lévő fénykép, engedéllyel közölve, a fotós ismeretlen

A soproni óvónőképzőtől Csepregig és vissza

Kiváló tanulmányi eredményei ellenére – vallásos neveltetése és a KISZ-tagság hiánya miatt – nem vették fel az egyetemre, ezért a Soproni Óvónőképzőt választotta. Itt 1960-ban kezdte meg tanulmányait. A képzésben ekkor már lehetett német nyelvet is tanulni, de ez még nem jelentett valódi nemzetiségi képzést. Az óvodai gyakorlatát Csepregen végezte, és az intézményben is maradt, ahol hamarosan egy cigány gyermekcsoport vezetését bízta rá. Zenei tehetségét – zongorajáték és hegedülés – is a gyerekek javára fordította. Már ekkor felismerte, hogy a gyermekek világa játék és zene által nyílik meg leginkább. Ez a szemlélet hatotta át későbbi oktatói munkáját is, amellyel óvodai programot alakított át. Két év után kinevezték óvodavezetőnek. A következő állomás Vasszécseny volt az életében, ahol szintén vezetőként dolgozott, de házasságkötése és gyermeke születése után Sopronba költözött vissza – egy életre meghatározó döntéssel.

A pályájában fordulópontot jelentett, amikor Szabados László, a Soproni Óvónőképző igazgatója 1967-ben visszahívta őt Sopronba, az Uszoda utcai óvodába. „Szabados

László azért hívott, mert jól beszéltem németül, és szerették volna rendesen is beindítani a nemzetiségi képzést.” Bár akkor még hivatalosan nem működött német nemzetiségi csoport az óvodában, saját csoportjában kísérletképpen elkezdte bevezetni a német nyelvet. „Igazából ott indult minden” – mondta.

A gyermekek pozitív visszajelzései – „Még egyszer!” – megerősítették abban, hogy a játékos, énekkel, mondókával átszótt nyelvtanítás működőképes. A szülők is támogatták a kezdeményezést, még akkor is, ha a gyerekek többsége nem volt német származású. „Azt tudtam nekik átadni, amit én kaptam otthon gyerekkoromban.” Ez a személyes örökség lett később módszertani munkásságának is az alapja.

A német nyelvet nem elkülönített foglalkozásokon adta át az óvodás gyermekeknek, hanem a napirendbe természetesen illeszkedve, a játékon keresztül – teljes nyelvi környezetet teremtve. „Nem tanítás, nem tanulás – hanem játék” – vallotta. Elutasította a fordítást: a nyelvet helyzeteken keresztül, érzelmi biztonságot nyújtva vitte be a gyermekek életébe. Eszközeit – bábokat, játékokat – többnyire a gyermekekkel együtt készítette.

Oktatóként a képzőben – tudásátadás és tankönyvszerzés

Szabados László javaslatára elvégezte az ELTE pedagógia szakát, majd Pécsett a német szakot is, hogy a képzőben a nemzetiségi képzés fejlesztésében közreműködhesen. A Soproni Óvónőképző pedagógiai és német tanszékén évtizedekig tanított. Nem csupán



2. kép. Uszoda utcai óvodában készült az 1970-es években. A család tulajdonában lévő fénykép, engedéllyel közölve, a fotós ismeretlen

a tantárgyakat adta át, hanem saját gyakorlati tapasztalatain alapuló módszertani szemléletét is: a gyermeki világ tisztelőtét, a nyelvvel való természetes együttélést, és azt a hitet, hogy az idegen nyelv örömforrás is lehet.

Feladata lett egy pedagógiai program és módszertani könyv megírása, amely aztán országos és nemzetközi szinten is ismertté tette. A következő évtizedekben továbbképzéseket tartott szerte az országban, de gyakori vendég volt Szlovákiában, Szlovéniában, Romániában, Ausztriában és Németországban is. *„Többet voltam házon kívül, mint itthon”* – emlékezett vissza ezekre az évekre. Talabér Ferencné módszertani munkásságával korszakot nyitott a magyarországi német nemzetiségi óvodai nevelésben. Főbb művei:

- Methodik der deutschen Beschäftigungen in den Nationalitätenkindergärten (1986)
- Zweisprachigkeit im Kindergarten (1992)
- Spiel mit dem Wort, Spiel mit der Sprache (1998)
- Ajánlás a nemzetiségi óvodák minőségi munkájának fenntartásához és továbbfejlesztéséhez (2001, társszerző: Zilahi Józsefné)
- Spracherziehung – Förderung der Sprachfreudigkeit in den Nationalitätenkindergärten (2004)

Módszertani alapelvei ma is érvényesek: a nyelvelsajátítás kulcsa a játék és a szeretetteljes kapcsolat. A gyermeknek nem tantárgyként, hanem természetes élményként kell megélnie a másik nyelvet – ugyanúgy, ahogy ő is megélte azt gyermekként nagyszülei ölében.

Talabér Ferencné életútja több, mint pedagóguspálya. Egy város, egy közösség, egy korszak történetét hordozza magában. Sopron és a poncichter múlt nemcsak származása, hanem pedagógiai hitvallása révén is jelen volt munkásságában. Az Uszoda utcai óvodától az óvóképzésig, a csoportszobától a tankönyvekig minden tétével hozzájárult ahhoz, hogy a német nemzetiségi óvodai nevelés ma is élő, fejlődő és élményszerű lehessen Magyarországon.

Közel 70 éves koráig tanított, nevelt, inspirált. Módszerei, írásai, emberi példája tovább él mindazokban, akik tőle tanultak – és azokban a gyermekekben is, akiknek játék közben adott nyelvet, kultúrát, örömet.

Nemes András művészettörténész, a Soproni Múzeum főmuzeológusa idén ünnepli hatvanötödik születésnapját, ez alkalomból köszöntjük őt a *Soproni Szemle* hasábjain is. Tanulmányait az Eötvös Loránd Tudományegyetemen végezte művészettörténész szakon. A diploma megszerzése után, 1984-ben került a Soproni Múzeumba, ami mostani nyugdíjazásáig az egyetlen munkahelye maradt, negyven éven keresztül dolgozott itt.

A muzeológia területén Domonkos Ottó, Askercz Éva, Kücsán József voltak tanítói munkatársai. Részt vett a Storno-gyűjtemény rekonstrukciójában, a Lenck-villa kertjében álló evangélikus sírkövek művészettörténeti feldolgozásában és restaurálásában. Az eltelt évtizedek alatt az egyik legfontosabb tevékenységévé az Érembiennálé és a hozzá kapcsolódó kiállítás szervezése és lebonyolítása nőtte ki magát.

A múzeumi munka csúcsa a látogató által megismerhető kiállítás, ez azonban csak akkor tud valóban színvonalas lenni, ha a háttér is jól működik mögötte. Ehhez a muzeológusnak ismernie kell a teljes gyűjteményi anyagot, tudnia kell a tárgyakhoz, dokumentumokhoz kötődő történelmi hátteret, és gondoskodnia kell a raktárak megfelelő rendezettségéről, a leltárak, katalógusok naprakészségéről. Nemes András múzeumi tevékenységének jelentős részét tette ki a látogató elől rejtett múzeumi háttér magas szinten tartása, az ezt biztosító munkatársakkal való együttműködés.

Soproni tevékenységének talán még jelentősebb részét az épületkutatás teszi ki. A második világháború utáni évtizedekben az állami műemlékvédelem Hollókő, a Balatonfelvidék és a budai várnegyed mellett Sopronra koncentrált. A műemléki értékek feltárásának és bemutatásának úttörő munkáit Szakál Ernő, majd Dávid Ferenc végezte. A legkorábbi munkáikat: a ferences kolostor káptalantermét, a Szent György templom belső restaurálását, a Fabricius-ház hátsó traktusának a helyreállítását, majd a két középkori zsinagóga azonosítását és felújítását a mai napig a hazai műemlékvédelem legsikerültebb beavatkozásai között tartjuk számon.

Nemes András Dávid Ferenc nyomdokaiba lépve kapcsolódott be a kutatásokba, folytatva a korábbi kutatási módszert, ami a levéltári adatoknak a valós épület roncsolásos kutatása során szerzett ismeretekkel való összevetésén alapul. Az épületrégészet területén Gabrieli Gabriella, a múzeum régésze volt állandó munkatársa. Számtalanszor találkozhattunk vele munkáruháiban, kalapáccsal, vésővel, vagy éppen spaklival-szikével a kezében, amint egy-egy épület történetét fejtette fel a munkagödör mélyén, vagy egy homlokzati állványzaton.

Az utóbbi évtizedek nagy munkáiban már mint tapasztalt szakértő vett részt. Elévülhetetlen érdemei vannak a Kecske-templom, a Tűztorony, a Lenck-villa, a Szent Mihály-templom és a Múzeumnegyed épületegyüttesének szakszerű, példa értékű helyreállításában, a hozzájuk kapcsolódó kiállítások magas színvonalú kialakításában, de nevéhez



Nemes András a Deák téri Lenck-villa kertjében, fotó: Bolodár Zoltán, 2020

fűződik az azóta a Városszépítő Egyesület által Winkler Oszkár-díjjal kitüntetett sopronbámfalvi Kárpáti-malom építéstörténetének és műemléki értékeinek feltárása is.

Tudását, tapasztalatait a gyakorlati feladatok megvalósítása mellett örömmel teszi közkinccsé, ezt igazolja a *Soproni Szemlében* megjelent számos írása, és a műemlékvédelemmel foglalkozó fiatalabb nemzedék tapasztalata, akik akár szervezett konferencia előadás, akár városnéző séta vagy spontán helyszíni egyeztetés során hallgathatják meg gondolatait az egyes épületek vagy a város történetével kapcsolatban. Azt hiszem, bátran kijelenthetjük, hogy ma Nemes András az az ember, aki a legtöbbet tudja Sopron művészettörténetéről a világon. Tapasztalatait civil egyesületek tagjaként is kamatoztatja, aktív szereplője a Soproni Városszépítő Egyesület, a Perkovátz baráti Kör, és az országos jelentőségű Régi Épületek Kutatóinak Egyesülete programjainak.

Kedves András!

Hatvanötödik születésnapod alkalmából a Jóisten áldását kívánjuk, tartson meg erőben, egészségben, szeretetben!

Reméljük, hogy a nyugdíjazás nem jelenti az aktív tevékenység végét, bízunk benne, hogy további számos értékes, a közösség tudását is gyarapító tudományos dokumentáció kerül ki a tolladból és hogy még hosszú évekig fordulhatunk hozzád ha bármilyen, Sopron épített örökségének történetével kapcsolatos kérdés merül fel, hiszen az egész városnak szüksége van arra a tudásra, amit csak tőled kaphatunk meg!

Isten éltesen sokáig!

Sopron, 2025 május

Meglepett a hír, hogy dr. Szemán Attila a Központi Bányászati Múzeum főmuzeológusa 40 éves történész-muzeológusi pályafutása után nyugdíjba ment. Már 40 év? A hír kapcsán személyes emlékek jöttek elő, hiszen nagyjából ennyi ideje ismerem Attilát személyesen. A szegedi József Attila Tudományegyetem régészeti tanszékén találkoztunk először. Én a régészet iránt érdeklődő másodéves hallgató voltam, aki éppen nekikezdett az alapozó studiumoknak, ő pedig már végzős, ötödéves volt. A régészeti tanszék Szegeden kis létszámú volt, kezdők és végzősök egy csapatot alkottak, mindenki ismert mindenkit. Attila kevés szavú, komoly fiatalember volt, alapos tudását némi fanyar humorral színezte. Évekkel később Tatabányán találkoztunk újra. A Tatabányai Múzeumnak – profilja, gyűjtőtevékenysége okán - szoros szakmai kapcsolata volt a soproni Központi Bányászati Múzeummal, és egy szakmai-baráti látogatás adott alkalmat az újra találkozásra. Így ala-



Szemán Attila a Sopronért emlékéremmel 2022-ben. Fotó: Bolodár Zoltán

kult ki közöttünk egy máig tartó szakmai és baráti kapcsolat. A szakmai kapcsolat némileg egyenlőtlen volt, általában én kértem tőle tárgyakat bányászati kiállításainkhoz, és természetesen igénybe vettem a kölcsönzött tárgyakhoz kapcsolódó, mély és alapos ismereteit is. Mindenkor számíthattam szakmai segítségére.

Az utóbbi években aztán a Tatabányai Múzeum bányászati témájú konferenciáinak szinte állandó előadója lett, bizonyítva a hallgatóságnak is azt, amit én évek óta tapasztalok, nevezetesen hogy Attila a magyar bányászat történetének kivételes ismerője és kutatója.

A bányászat történetnek – bár nem tartozik a magyar történettudomány leginkább művelt területei közé – számos művelője van, általában a rokon és kapcsolódó tudományágak képviselői közül. Foglalkoznak a bányászat történetével a középkorászok, a gazdaság-, ipar- és technikatörténet művelői, a néprajzosok, régészek, numizmaták, művészettörténészek. Ahol bányászati tevékenység folyt, ott a helytörténészek, és természetesen a bányász szakma művelői, a bányászok és a geológusok. A fenti korántsem teljes felsorolásból látszik, hogy hányféle megközelítésből lehet a bányászat történettel foglalkozni. Interdiszciplinális ismeretekkel kell rendelkeznie annak, aki az egészet szeretné átlátni. Faller Jenő, a bányászat történet első komoly kutatója ezzel az átfogó igénnyel kutatta a magyar bányászat történetét, és Szemán Attila – úgy is, mint utóda a Központi Bányászati Múzeumban – ugyanezzel az igénnyel végezte kutatásait. Írásai a magyar bányászat történetének szinte valamennyi vonatkozásával foglalkoztak, legyen az régészet, technika- és ipartörténet, gazdaságtörténet, numizmatika, heraldika, viselettörténet. A szerteágazó munkásságból két kutatási terület emelkedik ki. Az egyik a technikatörténeti rész, konkrétan a középkori bányászatban használt eszközök felgyűjtése, tipologizálása, használatuk bemutatása, a másik terület pedig a numizmatika, azon belül is a bányapénzek és szükegpénzek kutatása, verésük körülményeinek feltárása, gazdasági szerepük bemutatása.

Fontos kiemelni, hogy Attila muzeológusként közelítette meg mindenkor kutatásának tárgyát. Mindehhez régészeti tanulmányai adták az alapot. A muzeológus, miként a régész is a megmaradt műtárgyon keresztül közelíti meg a múltat. A tárgy használatából és készítésének módjából nyer ismereteket a múltra vonatkozólag. Széleskörű tudása alapján Szemán Attila fontos, maradandó helyet foglal el a magyar bányászat történet művelői között, de mint a tárgyakkal foglalkozó történész-muzeológus, egyedüli volt a szakmában. Kérdés, lesz-e munkásságának folytatója?

A nyugdíjazás szerencsére még közel sem jelenti a pálya végét. Tudom, évek óta kutatja a bányász egyenruhák alakulásának történetét, és beszélgetéseink során szóba kerültek még további kutatási témák is. Ezek feldolgozásához kívánok Attilának hosszú, erőben, egészségben eltöltött nyugdíjas éveket, további eredményes szakmai munkát saját maga, az érdeklődő barátok és a szakma örömeire.

Jó szerencsét!

SOPRONI KÖNYVESPOLC

TURBULY ÉVA

Balf – Nemzeti Emlékhely / National Memorial. Szerk. Winkler Barnabás és Gáspár Zsuzsa. HAP Galéria, Budapest, 2024. 167. pp.

Winkler Barnabás Ybl-díjas építész jól ismert a *Soproni Szemle* olvasói előtt. A neves építésznek édesapja, Winkler Oszkár, és bátyja, Gábor után sikerült bizonyítania, méltó folytatója a családi hagyománynak. Az ismertetendő könyv megjelenésével régi terve vált teljessé, amiről már a *Soproni Szemlé*ben 2016-ban megjelent interjúban is esett szó.¹ „Ezzel az egész történelmi borzalommal kapcsolatban van véleményem. Hogy megbocsáthatatlan dolog, ami akkor történt a munkaszolgálatosokkal, a zsidósággal, és ami Szerb Antallal és társaival ott történt. Sokszor elkanyarodtam a balfi temető felé, a kis későromán kápolna nagyon közel áll hozzám. Amikor megtudtam, hogy ellopták a korábbi Szerb Antal emlékhely domborművét, nem tudtam megemészteni. [...] Kutas Laci kérdezte, mikor megyek Sopronba, mert meghívták egy helyszíni szemlére, a dombormű helyére akar valamit állíttatni Szita Szabolcs. Éppen Sopronban voltam, kimentünk, és elkezdődött az együtt gondolkodás. Ez 2003/2004 körül lehetett. Laci egy bronzszobor-együttesben gondolkodott, amit én nem helyeztem, attól tartva, azt megint ellopják. Kőre nincs idő, meg pénz, valami mást találjunk ki, ez volt a kérdés. Adottság a középkori fal előtt a meredek part, rajta tuják és a fal előtt Füredi Oszkár krematóriumot idéző, a 40-es évek végén amerikai segítséggel állított emlékműve. Egy hét múlva kitaláltam valamit, felmentem Szabolcshoz, elmondtam, mit képzeltem el. Kérte, hogy egy modell segítségével mutassam be a terveimet. Kutas Lászlóval közösen megcsináltuk a modellt, bemutattuk, elfogadták. Az embereket szimbolizáló sírkövek közel egy méter mélyen vannak a föld alatt betonba ágyazva, egymással összevasalva. A megvalósításnál végig jelen voltam, én is együtt dolgoztam, betonoztam a mesterekkel.”

Az emlékhely felavatását követően húsz év telt el, mire megjelenhetett a róla szóló, hozzá kapcsolódó kötet, a hagyományoknak megfelelően a HAP Galéria kiadásában, az azóta elhunyt Gáspár Zsuzsa és Winkler Barnabás szerkesztésében, kétnyelvű, magyar–angol kiadásban. A bevezető Závada Pál munkája, ezt követik Winkler Barnabás személyes hangvételű sorai a „békés domboldalról”, ami egy időpillanatban a rettenet helye lett. Erről akarta a maga eszközeivel a saját véleményét megfogalmazni. „Mindig azt

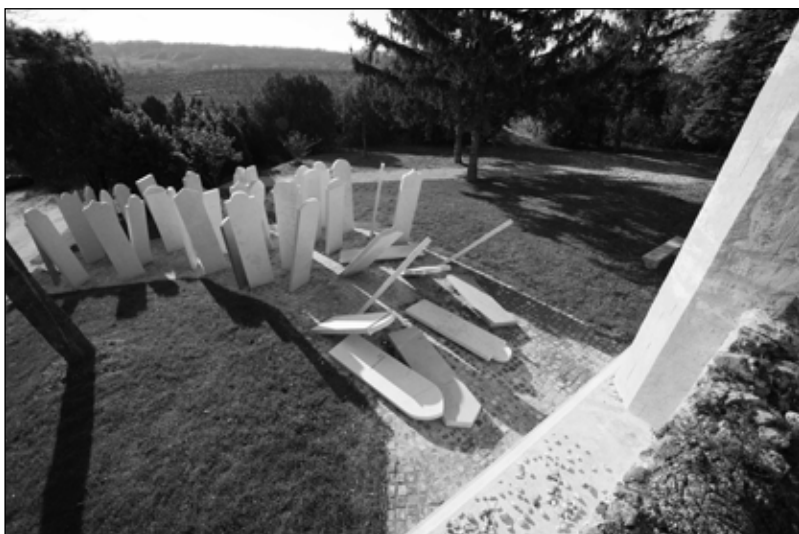
¹ Turbuly Éva: Úton Budapest és Sopron között. Beszélgetés Winkler Barnabással. *Soproni Szemle* 70 (2016), 3. sz., 342–356.



mondtam, szeretnék egy templomot tervezni. Ez az emlékmű felülírta ezt az óhajomat.” – mondta az említett interjúban.

Szita Szabolcs a történész eszközeivel mutatja be a balfi háborús kényszermunka-tábor történetét és utóéletét, majd ezt követi a kötet legrégebben, 1965 szeptemberében keletkezett írása, Szerb Antalné Bálint Klára levele az akkor már Brazíliában élő orvos –író–polihisztor Lénárd Sándornak a tömegsírok kihantolásáról, a holttestek elszállításáról. A szívszorító, ugyanakkor a fájdalmat két évtized távlatából távolságtartó, néhol ironikus megfogalmazásban megjelenítő forrás engem Radnótiné Gyarmati Fanni hasonló tárgyú naplóbejegyzésére emlékeztet. Bíró Kriszta „Mindeközben” címmel a tábor felállításának és megszűnésének két végpontja, 1944. december 4. és 1945. március 31. között megjelenő sajtótermékeik híreit állítja párhuzamba a táborba került női munkaszolgálatosok halálba vezető napjaival.

A 2013-ban fiatalon elhunyt író, publicista Bächer Iván három írásával is szerepel. Szerb Antal és Halász Gábor Balfon végződő pályáivét mutatja be a tőle megszokott szuggesztív, szenvedélyes, egyszerre lírai és keserű hangján. Harmadik írását a hely szeleme, az emlékhely létrejöttének története ihlette. „Minden itt van a dombon. Római ókor és magyar középkor, sváb múlt, magyar szó, kultúra, irodalom, magyar barbárság és messzi Európa...” – írta. Sárközi Mátyás gyermekként elveszített édesapja, a kollégáihoz hasonlóan zsidó származású katolikus író, Sárközi György családjának kálváriájáról és megmeneküléséről ír egyes szám 3. személyben. Édesanyja, Sárközi Márta Molnár Ferenc lányaként folytatta a háború után férjét követve a népi írókat maga köré gyűjtő *Válasz* folyóirat kiadását, amíg lehetett.



Balf, Nemzeti Emlékhely. Fotó: Polgár Attila

Nyári Krisztián Szerb Antal utolsó, többnyelvű, 1943 decemberében megjelent kötete, a *Száz vers* című antológia keletkezéstörténetének egy mozzanatába avatja be az olvasót. Az első munkaszolgálatát töltő író arra kéri levélben fiatal tanítványát, Nemes Nagy Ágneszt, hogy keressen meg számára a kötethez az Egyetemi Könyvtárban néhány angol, olasz és francia verset. A költőné férjével, Lengyel Balázssal később felajánlotta Szerb számára, hogy hamis papírokat szereznek, és a lakásukon bújtatják, de ő ezt nem fogadta el. Varga Mihály az építész, Vidor Ferenc az építész, urbanista, egyben a túlélő szemtanú hangján írta le gondolatait az emlékhely kapcsán. Záró írásában Winkler Barnabás az emlékhely létrehozásának történetét mondja el.

Nagy erőssége a kötetnek a tartalom és a forma magas színvonalú egyensúlya. Utóbbi Hübner Teodóra szemet gyönyörködtető tipográfiája, valamint a 2008 és 2023 között különböző évszakokban a helyszínen készült színes fotók biztosítják, Polgár Attila és Hübner Teodóra felvételei.

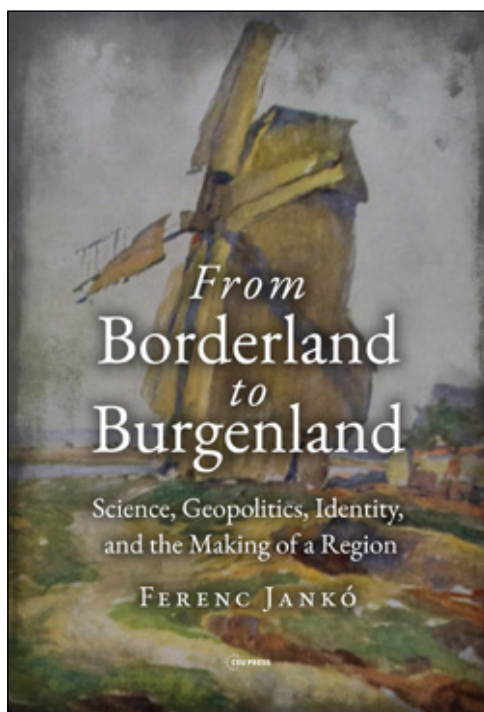
A balfi domboldal a körülötte lévő szőlőkkel minden évszakban csodálatos hely, nem véletlenül építették ide sok száz évvel ezelőtt a falu akkori lakói a gyönyörű, későromán Szent Farkas-templomot. Ebbe a domboldalba – ami a 20. század egy szégyenteljes pillanatában ártatlanul legyilkolt emberek sírhelyévé vált –, szervesült az emlékhely. Kialakításával a domboldal a templommal visszanyerte az elrabolt spiritualitást. Maradtak a kövek, a táj és az emlékezés. Egy gyönyörű könyv csodás felvételekkel, aminek a tárgya a borzalom és az arra való emlékezés. Emlékezzünk méltón, távolodjunk el, emeljük fel az áldozatokat. Ahogy a címlapon olvasható: „Emlékükből fakadjon áldás.”

Jankó Ferenc angol nyelvű könyve a *Burgenland földrajzi felfedezése. Tudomány, geopolitika és identitás a két világháború között* (Budapest: ELKH, 2021) átdolgozásának eredményeképpen látott napvilágot. A kötet érzékeny és árnyalt feldolgozása Burgenland „felfedezésének”, amely régió történelmét, identitását és magát a létezését is a közép-európai geopolitika viharos hullámai formálták. Jankó munkája gazdag forrásanyagra támaszkodva és multidiszciplináris megközelítést alkalmazva egyszerre lebilincselő és tudományosan kifinomult elbeszélés egy birodalmak, nemzetek és ideológiák kereszteződésében formálódó régió történelméről az elmúlt másfél évszázadban. A könyv élvezetes olvasmányélményéhez jelentős mértékben hozzájárul Iain Coulthard kifinomult fordítása, amely angol nyelven is képes visszaadni a főleg magyar és német nyelvű dokumentumokra épülő narratívát. A kötet viszonylag költséges nyomtatott kiadása mellett elektronikus formában szabadon hozzáférhető.¹

Jankó könyve nyolc fejezetre tagolódik, amelyek mindegyike Burgenland átalakulásának egy-egy aspektusát vizsgálja: hogyan vált ebből a hibrid identitású határvidékből meghatározóan osztrák identitású „új” tartomány. Ezzel a szerző egyértelműen meghatározza, mi az a hiány a tudományos diskurzusban, amelynek betöltéséhez hozzá kíván járulni. Mivel a tudományos eredmények terén a hiány meglehetősen tág, ezért a könyv módszertani és történeti bevezetővel indul, amely megalapozza a szerző narratívájának a fókuszát. Az elbeszélés főleg, de nem kizárólag a földrajztudományokra összpontosít, ugyanis Jankó célja a Burgenland „felfedezéséhez” és új, immáron osztrák imázsának a kialakításához hozzájáruló szakértők, tudósok munkásságának elemzése, akik a földrajztudomány mellett a történelemtudomány, a néprajz és más társtudományok területéről érkeztek. A szerző nagy hozzáértéssel mutatja be, hogy a változó politikai percepciókat és diskurzust hogyan formálták ezek a főleg osztrák identitású, német nyelven kommunikáló aktorok.

A következő hat fejezet egyszerre tematikus és kronologikus, amely izgalmas ketősséget kölcsönöz a munka narratívájának: a késő-Habsburg korszaktól a két világháború közötti időszakon át a német és osztrák geopolitika felemelkedéséig, a regionális identitás és a turizmus fejlődéséig, végül pedig a szerző saját élményeiig haladva jutunk el Burgenland jelenéig. Minden fejezet részletesen megkutatott gazdag levéltári és nyomtatott forrásanyagra épül és egyértelműsíti a szerző szoros kötődését Burgenlandhoz. Ez

¹ Open access elérhetőség: <https://library.oapen.org/handle/20.500.12657/96935> (hozzáférés: 2025.06.20.)



különösen élvezetes olvasmánnyá teszi a könyvet a témához szorosan nem kötődő olvasó számára is.

A könyv központi témája az a gondolat, hogy a régiók nem pusztán földrajzi entitások, hanem kulturális termékek, amelyeket különböző szereplők alkotnak, képzelnek el és vitatnak meg. Jankó bemutatja, hogyan kovácsolódott Burgenland identitása az első világháború utáni geopolitika olvasztótégelyében. Különösen jelentős változást hozott a trianoni békeszerződés, ami a területet Magyarországtól Ausztriához csatolta. Ennek következtében a régió etnikailag és nyelvileg sokszínű lakossága, amelyet összetett történelmi kapcsolatai kötöttek össze, jelentős új kihívásokkal és hatásokkal szembesült. Jankó nyomon követi ezeket a komplex folyamatokat mind a tudomány, mind a politikai és populáris diskurzusok mentén, és leírja hogyan próbálták Burgenlandot meghatározni és magukénak beállítani magyar revizionisták, osztrák államalkotók, német nacionalisták, a helyi elit és a politikai-kulturális-társadalmi elképzelések tudós képviselői. Ebben a kontextusban Jankó úgy foglal állást, hogy Burgenland „felfedezése” ugyanolyan mértékben volt intellektuális és politikai projekt, mint kartográfiai, ahol a földrajz és etnográfia képviselői kulcsszerepet játszottak a területi igények legitimálásában és a közvélemény alakításában.

Éppen a tudományok kulcsszerepe miatt, a könyv másik fő szála a tudományos ismeretek szerepe Burgenland változó meghatározásaiban. Jankó részletesen elemzi azt,

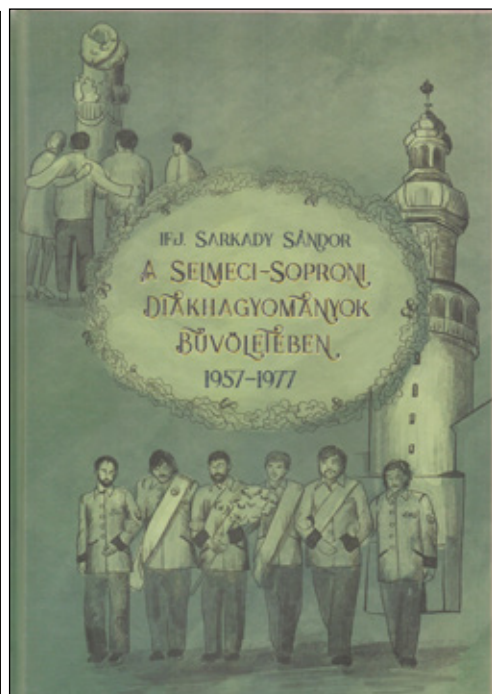
hogyan térképezték fel, írták le és értelmezték a régiót a témával foglalkozó magyar és osztrák szakértők. A szerző rámutat, hogy a tudományos törekvések közül még a legobjektívebbeket is politikai és kulturális kontextusok alakították. A könyv negyedik fejezete Burgenlandot tágabb kontextusba, a geopolitikai áramlatok kérdéskörébe helyezi, és azt vizsgálja, hogy a tartományt hogyan képzelték el a keleti (magyar) barbárság elleni védőbástyaként, és hogyan vált ideológiailag fontos részévé az új germán világ víziójának. Az ötödik fejezet már békésebb témákat elemez, és a turisztika szerepét vizsgálja Burgenland osztrák államba való integrációjában. A narratíva főleg a tartományi identitás fejlődését érinti, valamint a régió változó szerepét az európai és közép-európai kontextusban, ahol Jankó „burgenlandi idillről” és a turisztikailag vonzó imázs megalkotásáról ír mélyreható esettanulmányt a regionális identitás alakulásának és árucikké válásának összefüggésében. Az utolsó fejezetben a szerző Burgenland kialakulását vizsgálja, különös tekintettel a területi kontextusra, a korábban egységes Nyugat-Magyarország régió felosztására, a társadalmi és politikai folyamatokra, valamint az Ausztriához való kapcsolódásra. Felvázolja Nyugat-Magyarország településhálózatát, különös tekintettel a városok fejlődésére és az etnikai folyamatokra. A szerző tárgyalja Burgenland kialakulásának földrajzi problémáit, valamint társadalmi és gazdasági következményeit is. Rámutat, hogy a huszadik században átalakult a tartomány kulturális tájképe, térszerkezete és gazdasága, és kiemeli a tartomány egyedi jellemzőit és kapcsolatát Ausztriával.

Összefoglalva, a könyv jelentősége, hogy felhívja a figyelmet a Burgenlandot övező diskurzusok pluralitására, amelyek kapcsán Jankó rámutat, hogy a régió identitása nem volt állandó; hanem folyamatosan újratárgyalták a változó politikai, társadalmi és gazdasági körülményekre reagálva. A könyv érzékenyen elemzi a helyi, nemzeti és transznacionális narratívák közötti feszültségeket, valamint azt, hogy ezek a narratívák hogyan metszették egymást és ütköztek. Mivel a munka korábbi verziója magyar nyelven már elérhető, ezért talán Jankó új könyvének célközönsége valójában az osztrák olvasók, akik sokat tanulhatnak ebből a munkából arról, hogy a múlt politikai, kulturális, és tudományos hibáit ne ismételjék meg.

A közelmúltban újabb fontos egyetemtörténeti munka jelent meg Sopronban két kötetben, ifj. Sarkady Sándor tollából. Amint a címből is kitűnik, a könyv szerzője az Erdőmérnöki Főiskola, majd 1962-től az Erdészeti és Faipari Egyetem 1957–1977, illetve 1977–1988 közötti időszakában vizsgálja az anyaintézmény, a Selmecbányai Magyar Királyi Bányászati és Erdészeti Akadémia hagyományainak őrzését és tovább élését az 1919-től Sopronban székelő felsőoktatási intézményben. Ifj. Sarkady Sándor már több könyvet és tanulmányt írt a témában, és a jelenleg ismertetett két kötetes munkája is átfogó kutatások eredménye: a visszaemlékezésekhez a Soproni Egyetem Központi Levéltár és Könyvtár eddig nem vizsgált forrásait használta fel, az egykori tanárokkal és hallgatókkal számos interjút készített visszaemlékezések alapján, és nem utolsósorban korabeli fényképek, filmkockák és dokumentumok is színesítik a tartalmat. Mindezek együttes megléte tanúskodik arról, hogy a szerző – bár nem a Soproni Egyetemen végzett – és a vizsgált téma alanyai között szerteágazó, kiváló és bizalmi kapcsolat alakult ki.

Ifj. Sarkady Sándor 2005 óta dolgozik a mai Soproni Egyetem Központi Könyvtárban, 2017 óta tudományos kutató, emellett történelmi és helyismereti tantárgyakat oktat az egyetem hallgatóinak. Magyarorságra és Európára neveli őket, nemzeti sajátosságaink figyelembevételével. Ehhez hozzátartoznak a selmeci akadémián kialakult hagyományok, melyek 2014-től a magyar szellemi kulturális örökség részét képezik. Ezek a hagyományok az évszázadok folyamán fennmaradtak és tovább fejlődtek, fenntartva egy összetartó felsőoktatási hallgatói és tanári közösséget, melynek nincs párja az országban: ennek a közösségnek tagjai az egyetemről kikerülve is ápolják a kapcsolatot egymással és őrzik hagyományaikat, amelyek a történelem sötétebb korszakaiban sem merültek teljesen feledésbe.

Az első kötet bevezetője után helyet kap a Sopronban tovább élő selmeci diákhagyományok rövid kronológiája az előzményekkel a vizsgált korszakban, valamint a főiskola tanárainak 1957-es állásfoglalása az 1951-ben a selmeci hagyományok gyakorlása miatt kizárt egyetemi hallgatók visszavételéről. Ezután az 1950-es évek végén, illetve az 1960-as évek elején végzett bánya-, földmérő- és erdőmérnök-hallgatók visszaemlékezései



következnek, melyekből képet kaphat az olvasó a határzár rendszeréről és a korabeli politikai viszonyokról. Az 1957-ben indult faipari mérnökképzés hallgatói is szerepet kapnak. A korabeli, hiteles beszámolókból kirajzolódik a békés, határ menti, akkor még kisvárosnak számító Sopron élete, a főiskolások korabeli törzshelyeivel és szabadidős lehetőségeivel. 1959 márciusában avatták fel a KISZ-házat, amelynek építésében a hallgatók is részt vettek önkéntes társadalmi munkában, és a közelmúltig számos szakestély, táncház, egyetemi program színhelye volt. Akiknek nem jutott kollégiumi férőhely, többen „kamarákban”, albérletekben laktak a főiskolai és egyetemi tanárok, valamint a soproni hallgatókat pártoló helyi lakosok jóvoltából.

1957-től a régi egyetemi szokások – még ha csökkent mértékben is – fokozatosan visszatérhettek a soproni felsőoktatási intézménybe. Ehhez a politikai enyhülés mellett szükség volt az 1962-től Erdészeti és Faipari Egyetemenként működő intézmény vezetőinek, többek között Gál Jánosnak, Tamás Lászlónak és Béldi Ferencnek a támogató hozzáállására is. A selmeci nóták fennmaradásában nagy szerepe volt annak, hogy Ruhmann Jenőtől, a Bánya-, Kohó- és Erdőmérnökhallgatók Ifjúsági Köre utolsó elnökétől és néhány más idősebb egykori hallgatótól sikerült megszerezni a dalok kottáit, és az 1970-es években – a hallgatók áldozatos munkájának, és általuk a dalok tovább életetésének köszönhetően – az első daloskönyv is megjelenhetett, amelynek folyamatosan javított változatai ma is a balekoktatás tananyagát képezik.

Az egyetemi vezetés által biztosított támogatóbb légkör mellett – megfelelő ideológiai kereteken belül – lehetővé vált bizonyos hallgatói önszerveződés, ami régi szokások újbóli használatát és új hagyományok létrehozását eredményezte. Fontos esemény volt 1971-ben a Vadászati Világkiállítás, amely az egyetemi hallgatói életre és szokásokra is ráirányította a figyelmet: ezen számos egyetemi tanár és hallgató szerepelt, többen az ekkor már jóváhagyott egyenruhát, a *waldent* viselve. Az olvasó a fejezetben betekintést nyerhet a színes hallgatói életbe számos esemény és közösségi program révén.

Fontos források a korai szakestélyek leírásai visszaemlékezések alapján, korabeli fotókkal, dokumentumokkal színesítve. Az első kötetet az 1970-es években Sopronban és Miskolcon végzett erdőmérnökök, faipari mérnökök és bányamérnökök visszaemlékezései zárják – a szerzővel folytatott beszélgetések alapján – egyetemi diákéletükről és arról, hogyan éltek meg a diákhagyományokat és mennyire aktívan vettek részt a megújításukban, terjesztésükben.

A második kötet Sopron város 700 éves jubileumától, 1977-től foglalkozik a soproni egyetemi hagyományokkal. Az ünnepség egybeesett az egyetemi valétálással: az eseményről értékes képanyagot közöl a könyv. Egy Debrecenből érkezett erdőmérnök-hallgató emlékeit olvashatjuk a balek-oktatásról, ahol fontosnak tartották, hogy az elsőéves hallgatók az egyetem mellett megismerkedjenek a várossal és környékével is. A kiadvány első egységének következő része ideológiai és pártpolitikai szempontból foglalkozik az 1970-es évek végének időszakában a hagyományok elsekélyesedésével. Ekkor fontosabbnak tartották, hogy megmaradjon az események közösségi jellege. hangsúlyozták az ún. Hagyomány Bizottság összetételének megváltoztatását, új program kidolgozását és a balek-firma kapcsolat visszaállítását. A selmeci hagyományok gyakorlása továbbra is a „túrt” kategóriába tartozott, de felismerték pozitív szerepét a közösségben és már hangsúlyt kapott az ellenőrzés és irányítás tapintatossága, háttérből való végzése.

A következő fejezetben vázlatos áttekintést kapunk az egyetem 1979 és 1982 közötti hagyománytörténeti eseményeiről az iktatott egyetemi levéltári iratok, jegyzőkönyvek és egyetemi újságok alapján. A fejezetet összefoglaló táblázatok és a valétabál programjának részletes, táblázatban összefoglalt leírása teszi teljessé. Külön figyelemre érdemes, hogy számos egyetemi program mellett egy sajnálatos eseményről is olvashatunk az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának dokumentumai alapján: egy volt faipari mérnök hallgatónak (és elismert grafikusnak) tulajdonított rajz alapján az illetőt meghurcolták és börtönbe került; később az élete félresiklott.

A könyv következő fejezete az egyetemi hagyományokhoz kapcsolódó eseményekkel foglalkozik 1982 és 1987 között. Az ekkor rendezett számos, diákvárosok között rendezett találkozó egyikéről film is készült, amely a Magyar Televízió adásába került 1983-ban: a műsorban közel tíz percet szántak az egyetemi hagyományokra. Az ezt megelőző időszak daloskönyvei, kisebb tanulmányai mellett 1985-ben összefoglaló munka is megjelenhetett a selmeci-soproni diákéletéről, visszatekintve a kezdetektől a vizsgált időszakig. A jó eredményeket elért hallgatók ekkor már többen kirándulhattak Selmec-

bányára, viszont a hagyományok gyakorlását itt továbbra sem engedélyezte az egyetem vezetősége – négy évvel a rendszerváltás előtt sem!

A következő fejezet értékes fénykép- és dokumentumválogatást közöl az 1977 és 1988 között végzett erdőmérnök és faipari mérnökhallgatók eseményeiből (balek-oktatás, szakestélyek, egyetemi karnevál, valétálás). A könyv utolsó fejezete szintén egykori hallgatók visszaemlékezéseiből tallóz interjúk alapján. Ők ma már nyugdíjasok vagy nyugdíj előtt állnak: a beszélgetésekben hitelesen felelevenednek fiatalkori emlékeik, melyeket tanulságos összevetni a jelenkori soproni egyetemi élettel és hétköznapokkal. Az interjúalanyok közül van olyan, aki megőrizte az egyetemi éveikhez kapcsolódó összes dokumentumát a balek-keresztlevéltől a sörcímkéken és a szakestélyekre invitáló cédulákon át az egyetemi korszokig. Ezek a kordokumentumok nélkülözhetetlenek voltak a könyvek teljessé válásához, és az interjúszövegek mellett szerepelnek. Mindkét kötetet személynévmutató zárja, amely hasznos segítséget nyújt a vizsgált időszakokban való kereséshez.

Összegezve: ifj. Sarkady Sándor kétkötetes munkája kronologikusan, alaposan részletezve, mégis közérthetően vezeti végig az olvasót a soproni Erdőmérnöki Főiskola, majd Erdészeti és Faipari Egyetem hallgatói életének 1950-es évek második fele és a rendszerváltás közötti korszakán, összesen 572 oldalon keresztül. A Soproni Egyetem és az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára eddig részletesebben nem vizsgált forrásai, a tárgyi és írásos dokumentumok, az elbeszélte történelem (*oral history*) forrásai, részletes táblázatok és kimutatások, valamint több száz fotó és filmkocka érzékeltetik a hatalmas, minden részletre kiterjedő kutatómunkát és a szerző selmeci hagyományok iránti tiszteletét és szeretetét. A két könyv összesen 486 lábjegyzetet tartalmaz, mindig pontosan hivatkozva a forrásokra, és a fényképek származása is részletesen jelölve van.

A könyvet olvasva meglevenedik előtünk a néhány évtizeddel ezelőtti főiskolai és egyetemi élet, helytörténeti jelleggel kitekintve a korabeli Sopronra is. Egyben képet kaphatunk az 1735-ben Selmezbányán indult hagyományok Sopronba való átültetéséről, fejlődéséről, valamint a hagyományokat alakító tényezőkről. Az ebben az időszakban Sopronban és a hozzá köthető intézményekben végzetek nosztalgiával tekinthetnek vissza diákéveikre e könyvek lapjait olvasva. Az igényes, kemény fedeles kiadványok borítóját a Soproni Egyetem korábbi hallgatója, Zsidy Emese tervezte korabeli fényképek felhasználásával. A kiadványszerkesztés és tördelés Wölfinger Béla munkája, a lektori munka Tóth Imre történészt és múzeumigazgatót dicséri. A kiadványban maradt néhány központosági és helyesírási hiba, ez azonban mit sem von le a szerző érdemeiből: könyve hiteles, teljességre törekvő időutazás és egyben történeti dokumentációként mind az egykori és jelenlegi hallgatóknak, mind a Soproni Egyetem jogelőd intézményeinek története és hallgatói élete iránt érdeklődőknek ajánlott, élvezetes olvasmány.

Horváth Edit ny. középiskolai tanár, könyvtáros, Berzsenyi Dániel Evangélikus Gimnázium, Sopron, Széchenyi tér 11. regikonyvtar.bdeg.hu

Kiss Vendel történész-muzeológus, TMJV Tatabányai Múzeum, Tatabánya, wendelferenc@gmail.com

Ifj. Nemes András néprajzkutató, gyűjteménykezelő, Soproni Múzeum, 9400 Sopron, Fő tér 8., ifj.nemes.andras@sopronimuzeum.hu

Pál Viktor történész, vezető kutató, Ostravai Egyetem, Reálni 5, Ostrava, Csehország, viktor.pal@osu.cz

Pásztor Enikő Judit rektorhelyettes, egyetemi docens, Soproni Egyetem Benedek Elek Pedagógiai Kar, pasztor.eniko@uni-sopron.hu

Szála Erzsébet művelődéstörténész, professzor emerita, Soproni Egyetem Benedek Elek Pedagógiai Kar, könyvtáros, Berzsenyi Dániel Evangélikus Gimnázium, Sopron, erzsebet.szala@gmail.com

Szende Katalin történész, egyetemi tanár, Közép-európai Egyetem, szendek@ceu.edu

Tárkányi Sándor építészmérnök, műemlékvédelmi szakértő, egyetemi docens sopronbefore1944@gmail.com

Tóth Zsuzsanna művészettörténész germanista, újságíró, zsuzsa.muvtori@gmail.com

Turbuly Éva történész, turbuly@googlegmail.com

Veöreös András építészmérnök, tszv. egyetemi docens, Széchenyi Egyetem, Győr, Építészettörténeti és Városépítési Tanszék, andras.veoreos@gmail.com

Winkler Barnabás építészmérnök, a Széchenyi Művészeti Akadémia rendes tagja, címzetes egyetemi tanár, Budapesti Műszaki Egyetem, winkler.barnabas@gmail.com

Winkler Oszkár (1907–1984) Ybl-díjas építész

INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau 2025/2

Grußwort für Katalin Szende	97
-----------------------------------	----

VON DER SKULPTUR AM STRASSENRAND ZUR STADTPLANUNG

ZSUZSANNA TÓTH: Anna selbdritt in Sopronhorpács. Eine Statuengruppe als Verbindung zwischen den Völkern	99
SÁNDOR TÁRKÁNYI: Die von der Architektendynastie Handler errichteten Häuser an der Soproner Grabenrunde im Spiegel von Archivdokumenten	121
KATALIN SZENDE: Jenő Major, der Siedlungshistoriker	150
OSZKÁR WINKLER: Tagebuch II. Von 1930 bis 1934: Berlin, Rom, Sopron, Budapest. Herausgegeben von Barnabás Winkler	168

MITTEILUNGEN

ERZSÉBET SZÁLA – EDIT HORVÁTH: Der neue Sitz der historischen Altbibliothek des Dániel Berzsenyi Evangelischen Lyzeums	184
---	-----

ÖDENBURGER PORTRAITS

ENIKŐ JUDIT PÁSZTOR: „Ich habe es von Herzen gegeben“. Das Leben und die Tätigkeit von Terézia Talabér im Dienst der ungarndeutschen Kindergarten- pädagogik	193
ANDRÁS VEÖREÖS: Laudatio von András Nemes	197
VENDEL KISS: Laudatio von Attila Szemán	199

BÜCHERSCHAU

ÉVA TURBULY: Balf – Nationale Gedenkstätte / National Memorial. Red. Barnabás Winkler und Zsuzsa Gáspár. Budapest, 2024.	201
VIKTOR PÁL: Ferenc Jankó: From Borderland to Burgenland. Science, Geopolitics, Identity, and the Making of a Region. Budapest–Wien, 2024.	204
ANDRÁS NEMES JR.: Sándor Sarkady Jr.: Im Banne von Studententraditionen von Schemnitz-Sopron I–II.	207